

ΕΝΑΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Τεχνολογικός μετασχηματισμός: διεθνείς παράγοντες και εθνικά αποτελέσματα

Οι ραγδαίες αλλαγές που εντείνονται και γενικεύονται την τελευταία δεκαετία, υπό την πίεση των εξελίξεων της παγκοσμιοποίησης των χρηματιστηριακών αγορών, της αυξανόμενης διεθνοποίησης του εμπορίου, κύρια όμως ως αποτέλεσμα της μεγάλης τεχνολογικής αλλαγής που αναγνωρίζεται στα άλματα της βιοτεχνολογίας και της νανοτεχνολογίας και βιώνεται με τη σαρωτική διείσδυση των τεχνολογιών πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών (Information & Communication Technologies, ICT), πυρήνα της κοινωνίας της γνώσης, που αποδιαρθρώνουν τον παραδοσιακό παραγωγικό ιστό, παγκοσμιοποιούν την πληροφορία και προωθούν την ενιαιοποίηση των καταναλωτικών συμπεριφορών και των πολιτισμικών προτύπων, έχουν ως αποτέλεσμα την ανατροπή των ισορροπιών του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος και τη διεύρυνση των ανισοτήτων.

Η «κούρσα» των νέων τεχνολογιών θα αναδείξει τους νικητές του μέλλοντος αλλά και τη μεγάλη μάζα των ηττημένων, μεταξύ περιοχών του πλανήτη. Ανάλογο το φαινόμενο και στο εσωτερικό των κρατικών σχηματισμών, με προφανείς τους κινδύνους περιθωριοποίησης ευρύτερων γεωγραφικών περιοχών και αδύναμων κοινωνικά ομάδων, αν δεν κινητοποιηθούν έγκαιρα οι κοινωνικές δυνάμεις, προς την κατεύθυνση της δικαιότερης κατανομής του πλούτου. Υπό το πρίσμα των ραγδαίων αυτών εξελίξεων, η μελέτη του κοινωνικοοικονομικού μετασχηματισμού, προϋποθέτει εμβάθυνση στα ζητήματα τεχνολογικής αλλαγής και παγκοσμιοποίησης της οικονομίας με έμφαση στα θέματα του χρηματιστηριακού κεφαλαίου και του διεθνούς εμπορίου.

Ο οικονομικο-κοινωνικός μετασχηματισμός της καπιταλιστικής οικονομίας από την περίοδο της διαρθρωτικής κρίσης της δεκαετίας του 70 έως την σύγχρονη περίοδο της παγκοσμιοποίησης, συγκέντρωσε και συγκεντρώνει το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας την τελευταία τριακονταετία. Στο πλαίσιο της πολύχρονης αυτής ερευνητικής προσπάθειας της επιστημονικής κοινότητας, αναλύθηκαν τα χαρακτηριστικά και προσεγγίστηκε ερμηνευτικά το φαινόμενο της διαρθρωτικής κρίσης της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας και του φορντικού μοντέλου ανάπτυξης, επιχειρήθηκαν θεωρητικές προσεγγίσεις του φαινομένου και αναδείχθηκαν τα χαρακτηριστικά του μεταφορντικού μοντέλου ανάπτυξης.¹

Οι τεχνολογίες πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών (ICT), ως κύρια έκφραση των τεχνολογιών αιχμής εκσυγχρονισμού και προσαρμογής του συστήματος και οι επενδύσεις έρευνας και ανάπτυξης (R&D), η καινοτομία και οι ανθρώπινοι πόροι ως

κινητήριοι μοχλοί για την προώθηση και επικράτηση της κοινωνίας της γνώσης αποτελούν αντικείμενο της επιστημονικής έρευνας και μελέτης και βάση για την αξιολόγηση των συγκριτικών αποδόσεων των εθνικών. Η μεγάλη τεχνολογική αλλαγή αναδείχθηκε ως πυρήνας του μετασχηματισμού του παραγωγικού συστήματος και προϋπόθεση της μετάβασης στην κοινωνία της γνώσης.

Οι νέες τεχνολογίες επιτυγχάνουν τον μετασχηματισμό του παραγωγικού συστήματος που χαρακτηρίζεται από τη σταδιακή υποχώρηση της σχετικής σημαντικότητας της βιομηχανίας προς όφελος του τομέα των υπηρεσιών. Η ανάπτυξη του τομέα «υπηρεσίες προς τις επιχειρήσεις» (Business related Services), που ήδη καλύπτει περισσότερο από το 55% της οικονομίας της αγοράς, αφενός μεν αναδεικνύεται ως κινητήριοι μοχλός για τον τεχνολογικό και οργανωτικό εκσυγχρονισμό των επιχειρήσεων του ιδιωτικού αλλά και του δημόσιου τομέα, αφετέρου δε ενισχύει τις τάσεις αποβιομηχάνισης που έχουν δρομολογηθεί με την έναρξη της παρατεταμένης διαρθρωτικής κρίσης της δεκαετίας του '70.

Η αποτελεσματικότητα της διαχείρισης της διαρθρωτικής κρίσης της καπιταλιστικής οικονομίας, η στρατηγική και οι επιλογές για την σταθεροποίηση, τη διαρθρωτική προσαρμογή και την τεχνολογική αλλαγή στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό τη διεθνή ανταγωνιστικότητα των εθνικών οικονομιών, διαμόρφωσαν τις ανακατατάξεις στο διεθνή καταμερισμό εργασίας και καθόρισαν το αφετηριακό πλαίσιο για τις εξελίξεις και την ανάπτυξη της παγκόσμιας οικονομίας και των εθνικών οικονομιών τον 21^ο αιώνα.

9.1 Παγκοσμιοποίηση και νεοφιλελεύθερες πολιτικές

α) Παγκοσμιοποίηση, νέο ή παλαιό φαινόμενο; Η παγκοσμιοποίηση είναι ίσως η πλέον φορτισμένη και πολυχρησιμοποιούμενη λέξη - σύνθημα της τελευταίας εικοσιπενταετίας. Η διεθνής συζήτηση γύρω από το ρητορικό ερώτημα τι είναι παγκοσμιοποίηση και ποια πεδία καλύπτει, φαίνεται να καταλήγει ότι το ζήτημα είναι συνολικότερο παρά το γεγονός ότι κατά κανόνα η διεθνής συζήτηση επικεντρώνεται στα θέματα παγκοσμιοποίησης της οικονομίας και ιδιαίτερα της οικονομίας αναδεικνύοντας μάλιστα το χρηματιστικό κεφάλαιο της αγοράς και την κερδοσκοπία ως τον πυρήνα και την κυρίαρχη σχέση της περιόδου αυτής του καπιταλισμού. Οι σαρωτικές αλλαγές στο πεδίο των χρηματιστηριακών αγορών ενισχύει τη θέση αυτής της τάσης που εκφράζεται από το κυρίαρχο αγγλοσαξονικό «μπλοκ» και ιδιαίτερα τις Η.Π.Α. οι οποίες μαζί με τις υπερεθνικές επιχειρήσεις πιέζουν για ένα παραπέρα άνοιγμα των διεθνών αγορών. Οι αρνητές της «αμερικανοποίησης» του παγκόσμιου συστήματος αναδεικνύοντας την ασυμμετρία ανάμεσα στην οικονομία, τον πολιτισμό και την πολιτική θεωρούν και προσεγγίζουν την παγκοσμιοποίηση ως πολιτισμικό φαινόμενο άλλοι δε στο πλαίσιο μιας ευρύτερης θεώρησης ότι καλύπτει περισσότερους αλληλοδιαπλεκόμενους τομείς.

Οι νέες τεχνολογίες και το κεφάλαιο για τους αμερικανούς και Ιάπωνες αναλυτές και οι εσωτερικές κοινωνικές αλλαγές για τους ευρωπαίους αναλυτές, αποτελούν τις κύριες αιτίες και κινητήριες δυνάμεις για την προσέγγιση, ερμηνεία, και παρακολούθηση της εξέλιξης του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης. Η ιστορική θέση της παγκοσμιοποίησης (νέο ή παλιό φαινόμενο;) η ομογενοποίηση ή όχι των κοινωνιών σήμερα και η τύχη του εθνικού κράτους αποτελούν τα τρία κεντρικά σημεία προβληματισμού και διατύπωσης θέσεων. Ανεξάρτητα όμως από τις απόψεις που διατυπώνονται,² κοινή είναι η διαπίστωση ότι ο κάτοικος του πλανήτη βιώνει έναν «κόσμο ραγδαίων αλλαγών» πρωτόγνωρων για τη μέχρι σήμερα πορεία των ανθρώπινων κοινωνιών με εμφανή τα αδιέξοδα στο κοινωνικό πεδίο, στο διεθνή καταμερισμό εργασίας και στο περιβάλλον, η επίλυση και αντιμετώπιση των οποίων απαιτεί ενεργοποίηση των πολιτών και των εθνικών κρατών για έλεγχο της διακυβέρνησης της παγκοσμιοποίησης και αναπροσανατολισμό προς άμβλυνση των κοινωνικών αδιεξόδων που ήδη διαπιστώνονται.³

Η απάντηση στο ερώτημα παγκοσμιοποίηση: νέο ή παλιό φαινόμενο; επιχειρείται να δοθεί μέσα από τις αναλυτικές και συγκριτικές προσεγγίσεις της εξέλιξης βασικών μεγεθών όπως οι εμπορικές ροές, οι κεφαλαιακές ροές και οι ροές εργασίας.⁴ Σύμφωνα με τις κλασικές πλέον μελέτες για το θέμα καθώς και μεταγενέστερες αναλύσεις, οι παγκόσμιες εξαγωγές εμπορευμάτων ως ποσοστό του ΑΕΠ μετά μια αυξητική πορεία από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ως το μεσοπόλεμο υποχωρούν και μόλις το 1973 επανέρχονται στο επίπεδο του 1913 ακολουθώντας έκτοτε αυξητική πορεία. Θα πρέπει δε να σημειωθεί ότι από τη δεκαετία του '60 και εξής (με εξαίρεση την περίοδο 1980-1985) ο όγκος των παγκόσμιων εξαγωγών αυξάνεται ταχύτερα από το πραγματικό παγκόσμιο ΑΕΠ.

Εντοπίζοντας το ενδιαφέρον μας στις χώρες του Ο.Ο.Σ.Α. όπου και διεξάγεται το 80% του διεθνούς εμπορίου, το εμπόριο ως ποσοστό του ΑΕΠ («άνοιγμα»), μετά μια σημαντική αύξηση από τα μέσα της δεκαετίας του '80, παρατηρείται μια στασιμότητα περί το 18% που περιορίζει τις δυνατότητες υποστήριξης επιχειρήματος, ότι διανύουμε μια περίοδο αυξημένης διεθνοποίησης του εμπορίου, με την επισήμανση όμως της ποιοτικής διαφοροποίησης του όγκου του διεθνούς εμπορίου που κυριαρχείται πλέον από τα μεταποιητικά προϊόντα όπου συγκεντρώνεται το 80% του όγκου των παγκοσμίων εξαγωγών και εισαγωγών.⁵ Πέρα από τη διαπίστωση ότι το 80% του παγκόσμιου εμπορίου διεξάγεται μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών του Ο.Ο.Σ.Α. και αφορά μεταποιητικά προϊόντα πρόσφατες αναλυτικές μελέτες αναδεικνύουν αυξημένες τάσεις ανάπτυξης του ενδοπεριφερειακού εμπορίου κυρίως μεταξύ των χωρών της Ε.Ε. και λιγότερο μεταξύ Ιαπωνίας, Ν.Α. Ασίας και Η.Π.Α. συγκριτικά με τις συνολικές μεταβολές. Οι διαπιστώσεις αυτές, απόδειξη κυριαρχίας των τριών σημαντικών πόλων του παγκοσμίου συστήματος, ενώ θα έπρεπε αυτονόητα να είναι αναμενόμενες για μια περίοδο υποχώρησης της σχετικής σημαντικότητας των πρώτων υλών, έχουν

τροφοδοτήσει συζητήσεις του τύπου παγκοσμιοποίηση ή περιφερειακότητα. Αν όμως οι αναλύσεις των ποσοτικών στοιχείων του διεθνούς εμπορίου τροφοδοτών την επιχειρηματολογία της αμφισβήτησης της παγκοσμιοποίησης ως κάτι το νέο. Οι ραγδαίες εξελίξεις στο χρηματιστικό σύστημα με συνέπεια την αποσύνδεση της χρηματικής από την πραγματική σφαίρα της οικονομίας, αποτελούν αναμφισβήτητα μία νέα πρωτόγνωρη κατάσταση για την παγκόσμια οικονομία.

Τόσο από ποσοτική όσο και από ποιοτική άποψη το χρηματοοικονομικό σύστημα εξελίχθηκε εντυπωσιακά κατά το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα. Χρηματικές περιουσίες και χρέη ήδη από τη δεκαετία του '80 σημειώνουν σημαντικές αυξητικές μεταβολές που στην περίπτωση των χρεών αναγνωρίζονται στην επιδημία των κρίσεων της δεκαετίας του '90: νομισματικές κρίσεις 1992-1993, κρίση Μεξικού 1994-1995, ασιατική κρίση 1997, ρωσική κρίση 1998, βραζιλιάνικη κρίση 1999. Εξίσου εντυπωσιακές είναι οι ποσοτικές μεταβολές στον όγκο και τη χρηματική αξία του διεθνούς εμπορίου που υπερδιπλασιάζεται μεταξύ των δεκαετιών '80 και '90 φθάνοντας στα 5.675 δις. δολάρια. Πλέον εντυπωσιακές είναι οι μεταβολές στο ημερήσιο κύκλο εργασιών των αγορών συναλλάγματος ο οποίος εξαπλασιάζεται φθάνοντας στο ύψος των 1.190 δις. δολαρίων το 1996 ενώ η αξία των συμβολαίων των χρηματιστικών παραγώγων ξεπερνά τα 50 δις. δολάρια το 1997 ενώ ο κύκλος εργασιών ανήλθε στα 360.000 δις. δολάρια⁶.

Οι αναλύσεις και έρευνες της περιόδου αυτής αναδεικνύουν τον πυρήνα του προβλήματος της μεγάλης παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008-2009 με συγκεκριμένες αναφορές στις σαφείς ενδείξεις αποσύνδεσης της χρηματικής από την πραγματική σφαίρα της οικονομίας.

Ο ρόλος των λεγόμενων «χρηματοοικονομικών καινοτομιών» στα τέλη του 20^{ου} αιώνα που μετονομάστηκαν σε «τοξικά ομόλογα» μετά την εκδήλωση της παγκόσμιας κρίσης το 2008, αναγνωρίζεται ως καθοριστικός αν όχι προσδιοριστικός των ραγδαίων και τελικά καταστροφικών εξελίξεων. Σε πρώτη φάση οι «χρηματοοικονομικές καινοτομίες» δια των Hedge Funds και των off shore εταιρειών διαχείρισης τραπεζικών προϊόντων με έδρα τους φορολογικούς παραδείσους (Παρθένοι Νήσοι, Κάυμαν, Βερμούδες, Ολλανδικές Αντίλες) διακινούν τοποθετήσεις δεκάδων δις. δολαρίων και ο κερδοσκοπικός πυρετός ασκεί αυξητικές πιέσεις στη μόχλευση (leverage) που πλέον σε συνδυασμό με τα ολοένα και αυξανόμενα «νέα προϊόντα» της χρηματοπιστωτικής αγοράς πιέχουν προς την κατεύθυνση της διέυρυνσης του χάσματος μεταξύ χρηματικής και πραγματικής σφαίρας⁷. Στην τεράστια αυτή διόγκωση της «οικονομίας των τίτλων» αποδίδεται σε μεγάλο βαθμό η συγκριτικά περιορισμένη υποστήριξη παραγωγικών επενδύσεων. Μάλιστα δε έχουν διατυπωθεί και απόψεις για συστηματική απαξίωση του παραγωγικού κεφαλαίου μέσα από τις διαδικασίες περιορισμού της αποδοτικότητας τους.⁸

Οι διεθνείς επενδύσεις (οι Άμεσες Ξένες Επενδύσεις –ΑΞΕ, ως ποσοστό του συνολικού ακαθάριστου σχηματισμού σταθερού κεφαλαίου) κινούνται το 1997

μεταξύ 6,5% (εισροές) και 9,7% (εκροές) για τις αναπτυγμένες χώρες έναντι 10,3% και 3,9% αντίστοιχα για τις αναπτυσσόμενες διαμορφώνοντας τη συνολική εικόνα των παγκοσμίων ροών μεταξύ 7,7% και 8,0% αντίστοιχα, σύμφωνα με τα στοιχεία του World Investment Report του 1999. Η επεξεργασία των στοιχείων των διαχρονικών στατιστικών σειρών του World Investment Report των Ηνωμένων Εθνών οδηγεί στη διαπίστωση ότι πέραν των διαφοροποιήσεων γεωγραφικού τύπου οι ΑΞΕ αποτελούν σχετικά μικρό ποσοστό του παγίου κεφαλαίου της διεθνούς οικονομίας, καθώς επίσης ότι ο ετήσιος ρυθμός αύξησης του παγκοσμίου ΑΞΕ υποχωρεί μεταξύ των δεκαετιών '80 και '90.⁹

Ως προς την κατανομή των ΑΞΕ ενδιαφέρουσα είναι η διαπίστωση της αυξητικής τάσης του ποσοστού συγκέντρωσης στις αναπτυγμένες χώρες όπου κατευθύνθηκε το 71,5% των ΑΞΕ το 1998 έναντι 63,4% το 1995, ενώ αντίθετη είναι η τάση για τις αναπτυσσόμενες όπου το 1998 κατευθύνθηκε το 25,8% του ΔΧΕ έναντι 32,3% το 1995. Επίσης, πρέπει να σημειωθεί ότι στις 49 πτωχότερες χώρες του πλανήτη κατευθύνθηκε το 1999 μόλις το 0,5% των παγκόσμιων ΑΞΕ.¹⁰ Πέραν των ενδεικτικών αυτών στοιχείων αναλυτικές προσεγγίσεις του ζητήματος καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τόσο τα μεγέθη όσο και η σχετική κατανομή των ΑΞΕ και γενικότερα των κεφαλαιακών ροών δεν τεκμηριώνουν την άποψη σημαντικής μεγέθυνσης και παγκοσμιοποίησης.

Ανάλογα είναι τα συμπεράσματα της συζήτησης για το θέμα της παγκοσμιοποίησης των εργασιακών ροών.¹¹ Οι σχετικές μελέτες για τη σύγκλιση των μισθών σε διεθνές επίπεδο καθώς και για την αξιολόγηση των μεταναστευτικών ροών, καταλήγουν σε αντίθετα από τα αναμενόμενα συμπεράσματα καθώς και αντίθετες διαπιστώσεις σε σχέση με τα όσα συνέβησαν κατά τα τέλη του 19^{ου} αι. αρχές του 20^{ου}, είναι δηλαδή την περίοδο των μεγάλων μεταναστευτικών ρευμάτων τα οποία συνοδεύθηκαν και από σημαντική σύγκλιση των μισθών.

Η εντεινόμενη απόκλιση των πραγματικών μισθών σε διεθνές επίπεδο και οι περιορισμένες, συγκριτικά με το παρελθόν μεταναστευτικές ροές ενισχύουν την επιχειρηματολογία ότι η ολοκλήρωση των αγορών εργασίας αποτελεί απομακρυσμένη προοπτική με εξαίρεση τις διαπιστώσεις για αυξημένη κινητικότητα και σύγκλιση αμοιβών στις περιπτώσεις εξειδικευμένων εργαζομένων. Πλέον πρόσφατες συζητήσεις για το ζήτημα της μετακίνησης ατόμων συμπεριλαμβάνουν πέραν της παραδοσιακής μορφής μετανάστευσης για αναζήτηση εργασίας μορφές υπερεθνικών μετακινήσεων όπως ο τουρισμός καθώς και συμπληρωματικές μορφές μετανάστευσης όπως πρόσφυγες και άτομα που ζητούν πολιτικό άσυλο, σύμφωνα με τα στοιχεία της World Bank για το 2000 εκτιμώνται σε 130 εκατ. άτομα, βραχυπρόθεσμες μετακινήσεις επαγγελματικού αλλά και κοινωνικού χαρακτήρα. Η όλη νέα οπτική του ζητήματος κινείται προς την κατεύθυνση ανάδειξης ποιοτικών χαρακτηριστικών των μετακινήσεων που περιορίζουν τη δυνατότητα σύγκρισης των μεταναστεύσεων κατά το 19^ο, τον 20^ο και τον 21^ο αι.¹²

(β) *Νεοφιλελεύθερες πολιτικές και αντιφάσεις*: Στα τέλη της δεκαετίας του '70 τοποθετούνται οι αλλαγές στη δημοσιονομική και νομισματική πολιτική κατ' αρχή των σημαντικών βιομηχανικών χωρών (σύννοδος κορυφής του Τόκυο 1979) που γενικεύτηκαν στη διάρκεια της δεκαετίας '80. Η απορύθμιση των φορντικών πρότυπων ρύθμισης με την μείωση του ρόλου του κράτους, την εγκατάλειψη των κεϋνσιανών πολιτικών και την απόσυρση από επιχειρηματικές δραστηριότητες, την κατάργηση του φορντικού εργασιακού καθεστώτος και την διαμόρφωση των εργασιακών σχέσεων στο πλαίσιο λειτουργίας των κανόνων της αγοράς και η ενίσχυση του μεριδίου των κερδών των επιχειρήσεων είτε μέσω παρεμβάσεων στους αναδιανεμητικούς μηχανισμούς αλλά κύρια με τη δημιουργία ευνοϊκού περιβάλλοντος για τη βελτίωση του ανταγωνισμού, αποτέλεσαν τους άξονες των νέων πολιτικών εξόδων από τη κρίση του επιφανειακού εκφραζόταν με το φαινόμενο του στασιμοπληθωρισμού, τον περιορισμό των ρυθμών μεγέθυνσης και στο πεδίο των επιχειρήσεων με περιορισμό του μεριδίου των κερδών.

Η καταπολέμηση του πληθωρισμού ορίστηκε ως ο βασικός στόχος της οικονομικής πολιτικής για την επίτευξη του οποίου ελήφθησαν μια σειρά από μέτρα περιορισμού της ζήτησης απορύθμισης των εργασιακών σχέσεων και αποδόμησης του κεϋνσιανού κοινωνικού κράτους. Στο νομισματικό πεδίο ακολουθήθηκε πολιτική υψηλών επιτοκίων, ελέγχου των πιστώσεων προς τις επιχειρήσεις και στήριξης των εθνικών νομισμάτων που εντάσσονται επίσης στο πλαίσιο του κεντρικού στόχου για έλεγχο του πληθωρισμού. Παράλληλα με τα μέτρα αυτά που αποτέλεσαν τον πυρήνα των λεγόμενων σταθεροποιητικών προγραμμάτων προωθήθηκαν ευρύτατες αποκρατικοποιήσεις κρατικών δραστηριοτήτων στο πλαίσιο του ευρύτερου στόχου βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας και του επιχειρηματικού κλίματος πέραν του περιορισμού της επιχειρηματικής δραστηριότητας και των τυχόν δαπανών του κράτους (χρηματοδότηση ζημιών, επιδοτήσεις κλπ)

Στα άμεσα αποτελέσματα των νεοφιλελεύθερων πολιτικών καταγράφεται η μείωση του πληθωρισμού και η αύξηση της ανεργίας. Παρά τα αυστηρά νομισματικά μέτρα που είχαν ως αποτέλεσμα την απότομη αύξηση των ονομαστικών επιτοκίων η μείωση του πληθωρισμού δε συνοδεύτηκε από ανάλογη μείωση την ονομαστική επιτοκίων με συνέπεια τα πραγματικά επιτόκια να διατηρηθούν σε υψηλά επίπεδα (πίν. 9.1) και αφ' ενός μεν να αποθαρρύνουν την ανάκαμψη των παραγωγικών επενδύσεων αφ' ετέρου δε να συμβάλλουν, στην αύξηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και του δημόσιου χρέους, αφού τα επιτόκια διατηρήθηκαν σε επίπεδα υψηλότερα των ρυθμών μεγέθυνσης του ΑΕΠ (πίν. 9.2). Τα στοιχεία των πιν. 9.1 και 9.2, αφορούν την ομάδα των ισχυρότερων χωρών του πλανήτη που όπως είναι γνωστό αποφασίζουν και καθορίζουν τις εξελίξεις και διαμορφώνουν ουσιαστικά το πλαίσιο στο οποίο θα κινηθούν οι ασθενέστερες συγκριτικά οικονομίες. Οι συνέπειες λοιπόν των νεοφιλελεύθερων πολιτικών όσον αφορά τα ζητήματα οικονομικής

μεγέθυνσης, απασχόλησης και κοινωνικής συνοχής είναι σαφώς αρνητικά σύμφωνα με τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία αλλά και τη συντριπτική πλειοψηφία των αναλυτικών μελετών. Αν μάλιστα η θεώρηση των στοιχείων και της γενικότερης εικόνας επεκταθεί στο σύνολο των χωρών του πλανήτη η κατάσταση κρίνεται απογοητευτική ενώ πληθαίνουν οι φωνές διαμαρτυρίας και οι κινήσεις συμπόρευσης σε μια προσπάθεια αντιμετώπισης του αδιεξόδου.¹³

Στο πλαίσιο της αξιολόγησης των σταθεροποιητικών προγραμμάτων αλλά και γενικότερα της νεοφιλελεύθερης πολιτικής η μελέτη των στοιχείων που αφορούν ευρύτερες πληθυσμιακές συγκεντρώσεις είναι αποκαλυπτική. Οι αντιφάσεις μάλιστα μεταξύ εξαγγελιών και αποτελεσμάτων συγκέντρωσαν το ενδιαφέρον της συζήτησης για την εξέλιξη και αξιολόγηση βασικών οικονομικών μεγεθών όπως οι κρατικές δαπάνες, η ζήτηση, το μερίδιο των κερδών και η απασχόληση για τα οποία με σαφήνεια είχαν διακηρυχθεί οι νεοφιλελεύθερες θέσεις και είχαν εξαγγελθεί οι σχετικές προοπτικές.

Πίνακας 9.1

Πραγματικά, μέσα, ετήσια μακροχρόνια ποσοστά επιτοκίων δημόσιων τίτλων

	1960- 1969	1970- 1979	1980- 1989	1990	1991	1992	1993	1994
Η.Π.Α.	1,1	-0,3	6,5	5,8	5,7	5,0	3,4	3,9
Γερμανία	2,5	3,2	4,9	3,3	4,6	5,6	4,5	4,7
Γαλλία	1,5	-0,5	6,8	8,2	7,1	7,6	5,2	5,7
Ιταλία	0,4	-6,1	5,3	9,1	8,8	10,6	8,4	7,2
Ηνωμένο Βασίλειο	1,7	-3,0	5,8	7,5	6,7	6,9	5,1	5,6
Ιαπωνία	1,2	-0,1	5,2	5,4	5,4	4,7	3,7	3,8
Ομ.-7 (μέσος όρος)	0,8	-0,5	6,0	6,2	6,1	5,9	4,3	4,6

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ο.Ο.Σ.Α και Στ. Τομπάζος, *Παγκοσμιοποίηση και Ευρωπαϊκή Ένωση : Εισαγωγή στην κριτική της παγκοσμιοποίησης και του νεοφιλελευθερισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σ. 52.

Πίνακας 9.2

Μέση, ετήσια μεγέθυνση της οικονομίας και αύξηση των τιμών κατανάλωσης των νοικοκυριών στις χώρες Ομ.-7 (%). Ποσοστά ανεργίας (%) του ενεργού πληθυσμού

	1970-1979	1980-1989	1990-1995
Μεγέθυνση του Α.Ε.Π.	3,6	2,8	2,0
Πληθωρισμός (κατανάλωση νοικοκυριών)	10,7	5,1	3,3
Ανεργία: Ευρώπη των 15	3,5	8,8	9,5
Η.Π.Α.	6,2	7,3	6,4
Ιαπωνία	1,7	2,5	2,5

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ο.Ο.Σ.Α και Στ. Τομπάζος, *Παγκοσμιοποίηση και Ευρωπαϊκή Ένωση : Εισαγωγή στην κριτική της παγκοσμιοποίησης και του νεοφιλελευθερισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σ. 52.

Τα αδιαμφισβήτητα αδιέξοδα στο χώρο της απασχόλησης όπου η ανεργία συνεχώς διογκώνεται, οι εργασιακές σχέσεις θρυμματίζονται και το ζήτημα της κοινωνικής ασφάλισης διαρκώς προβάλλεται ως η επερχόμενη απειλή κατάρρευσης του συστήματος, η περιστολή της ζήτησης στο πλαίσιο των πολιτικών λιτότητας και ο έλεγχος του πληθωρισμού τουλάχιστον κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες αποτελούν τον πυρήνα των αναμενόμενων αποτελεσμάτων της νεοφιλελεύθερης πολιτικής όταν το σύστημα όχι μόνον αποτυγχάνει στην επίτευξη υψηλών ρυθμών ανάπτυξης αναγκαίων για την «αυτόματη» επίτευξη ελάχιστων επιπέδων κοινωνικής συνοχής αλλά αντίθετα διαμορφώνονται τάσεις μείωσης του ρυθμού μεταβολής του κατά κεφαλή ΑΕΠ. Όμως ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εξελίξεις στα συνολικά έξοδα του δημοσίου καθώς και στις μεταβιβάσεις κοινωνικής πρόνοιας σε περίοδο εφαρμογής πολιτικής περιορισμού των δημοσιονομικών δαπανών, της κρατικής δραστηριότητας και των κοινωνικών δαπανών.¹⁴

Η δραματική διόγκωση των λειτουργικών εξόδων του δημοσίου στις δεκαετίες '80 και '90 και οι μικρότερες αυξήσεις τόσο της καταναλωτικής δαπάνης αλλά και των εσόδων της κυβέρνησης αποδεικνύουν την ενίσχυση του ρόλου του κράτους στην οικονομία παρά της εξαγγελίας περί του αντίθετου. Ως ερμηνεία των εξελίξεων προβάλλεται πλέον πολυδάπανος καταναλωτικός και παρεμβατικός χαρακτήρας του νεοφιλελεύθερου κράτους. Η πραγματικότητα μάλλον θα πρέπει να αναζητηθεί στις αντικειμενικές δυνατότητες αποτελεσματικής λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού στο πλαίσιο των απαιτήσεων μιας σύγχρονης γραφειοκρατικής λειτουργίας υψηλών απαιτήσεων.

Ως θετική καταρχάς εξέλιξη στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης πολιτικής θα πρέπει να αναφερθεί η αποκατάσταση του μεριδίου των κερδών που αποτέλεσε βασικό στόχο της οικονομικής πολιτικής. Ενώ όμως στο πλαίσιο των γενικών μέτρων βελτίωσης του ανταγωνιστικού περιβάλλοντος των επιχειρήσεων στα οποία εντάσσονται και αυτά που οδήγησαν στην βελτίωση του μεριδίου των κερδών αναμενόταν ανάλογη θετική εξέλιξη τόσο στον επενδυτικό τομέα γενικότερα όσο και ειδικότερα στις επενδύσεις ενίσχυσης της πραγματικής παραγωγικής βάσης (ηλεκτρομηχανολογικός, ηλεκτρονικός εξοπλισμός) τα στατιστικά μεγέθη διαψεύδουν τις προσδοκίες αναδεικνύονται μια άλλη σημαντική πτυχή της αποτυχίας των πολιτικών.

Οι διαπιστωμένες τάσεις περιορισμού της σχετικής θέσης της πραγματικής παραγωγικής βάσης ενίσχυσαν τις συζητήσεις για φαινόμενα αποεπένδυσης και στήριξαν τα επιχειρήματα για ουσιαστική ενίσχυση της θέσης της χρηματικής σε βάρος της πραγματικής εικόνας. Είναι μια διαφορετική ανάγνωση του φαινομένου της παγκόσμιας κυριαρχίας της «οικονομίας του χαρτιού».¹⁵ Στο πλαίσιο των συζητήσεων ερμηνείας του φαινομένου έχουμε ήδη αναφέρει και έχει επισημανθεί η τάση μετακίνησης των «ενδιαφερόντων» των επιχειρήσεων από την παραγωγική σφαίρα στην εμπορική και χρηματιστική που εξασφαλίζουν βραχύχρονα άμεσα και

ορατά οφέλη απομακρύνοντας τις επενδύσεις εκσυγχρονισμού και προσαρμογής στο πιο μακρινό μέλλον.

Πίνακα 9.3

Ταξινόμηση των απόψεων για την ιστορία της παγκοσμιοποίησης (Π.) με βάση 5 κριτήρια

<i>Επιχείρημα</i>	<i>Χρονική περίοδος γέννησης και ανάπτυξης της Π.</i>	<i>Τρόπος Ανάπτυξης</i>	<i>Συνέχεια ή ασυνέχεια</i>	<i>Αιτίες & παράγοντες</i>	<i>Προοπτική</i>
<i>ΙΣΕ1*</i>	Α) 1850-1913 β) 1950 και μετά	2 Κύματα Δ. (Διεθνοποίησης)	Ασυνέχεια και υποχώρηση. Αναμένεται η υποχώρηση του δευτέρου κύματος	Εμπόριο, άμεσες ξένες επενδύσεις, τεχνολογία, πολυεθνικές	Δεν υπάρχει Π. στο όνομα της τελεολογίας
<i>ΙΣΕ2</i>	Α) 1850-1913 β) 1950 και μετά	2 Κύματα Π.	Ασυνέχεια. Μπορεί να υπάρξει εκ νέου υποχώρηση	Μετανάστευση, εμπόριο, άμεσες ξένες επενδύσεις	Νέα υποχώρηση
<i>ΕΝΕ1**</i>	19ος - 1914 1917-1950 1950 και μετά	Φάσεις Π. και κατάτμησης	Η διαδικασία της Π. είναι συνεχής. Αλλάζουν μόνο οι ωστικές δυνάμεις	Οικονομία, ιδεολογία, πόλεμος, κουλτούρα, πολιτική	Αναμένεται μια νέα κατάτμηση.

ENE2	<p>Τρεις αρχές Α) 500 έτη Β) 150 έτη (νους) Γ) τέλη 20ου αιώνα (ύλη)</p>	<p>Πρώτο-Π. Π. ως διεθνοποίηση που είναι ευρύτερη από την οικονομία. Π. ευρύτερη της οικονομίας Α+B και ως "πρωτο-Π"</p>	<p>Συνέχεια χωρίς διακοπές στο μεσοπόλεμο. Αλλά μετακίνηση στους τομείς Π.</p>	<p>Σε (Α+Β) φάση είναι η ιδεολογία, οι πνευματικές επιρροές, οι ιδέες, η Προοπτικά μπορεί να φτάσει στην ολοκληρωμένη Π. Η άποψη διακρίνεται για την τελεολογική της αναφορά.</p>
ENE3	<p>Α. Άρχισε πριν 500 χρόνια. Β. Είναι η σύγχρονη φάση</p>	<p>Η πρώτη Π. είναι μακράς φάσης. Επιδρά στη δεύτερη που ταυτίζεται με τη διεθνοποίηση</p>	<p>Συνεχής</p>	<p>Οικονομία Τάση για την πλήρη Π. Η άποψη διακρίνεται για την τελεολογική της αναφορά</p>
ENE4	<p>Πριν από 2.000 χρόνια άρχισε. Κατόπιν 5 φάσεις : 15ος-1750 1750-1870 1870-1920 1920-1960 Σημερινή Π.</p>	<p>Μικρο-Π. ή πρώτη φάση της Π. Από 1500 αρχίζει η καθαυτό Π. Με την "ελάχιστη φάση". Πρωθύστερη Π. Πάλι για ηγεμονία Π. Σε φάση αβέβαιης Π.</p>	<p>Συνέχεια. Κάποιες στιγμές ταυτίζεται η Παγκοσμιοποίηση με τη Διεθνοποίηση</p>	<p>Αρχικά: θρησκεία. Κατόπιν: πολιτισμός, οικουμενικός λόγος (discours) ιδέες. Όπως ΙΣΕ1 Αβέβαιο μέλλον της παγκοσμιοποίησης. Μπορεί, όμως, να αναπτυχθεί σε ολοκληρωμένη παγκοσμιοποίηση (εν μέρει τελεολογική άποψη)</p>

<i>ENE5</i>	A. Πριν 9.000-11.000 χρόνια	A. Προμοντέρνα παγκοσμιοποίηση	Προμοντέρνα και συνέχεια μέχρι τη νεωτερικότητα και τη μετανεωτερικότητα	Τεχνολογία, μεταφορές, ιδεολογία, πολιτισμός, δίκτυα, περιβάλλον, γλώσσα, τρόπος οργάνωσης και άλλα	Ίσως προς ολοκλήρωση
	B. Πριν 3.000 χρόνια	B. Περιορισμένη παγκοσμιοποίηση			
	μέχρι το 1.500 μ.Χ.	Γ. Πρώιμη παγκοσμιοποίηση			
	Γ. 1.500-1.850	Δ. Μοντέρνα Παγκοσμιοποίηση			
	Δ. 1850-1845	E. Σύγχρονη παγκοσμιοποίηση			
E. Μέχρι σήμερα					

* Ιστορικό επιχείρημα

** Ενδιάμεσο επιχείρημα

<i>ENE6</i>	Εκατομύρια χρόνια	Διαφορετικός ανά τομείς	Υπάρχουν εναλλασόμενες ισχνές και ρωμαλέες παγκοσμιοποιήσεις ανά τομείς	Μετανάστευση, στρατιωτική οικονομία και άλλοι τομείς.	Τώρα παρά τις επιμέρους αδυναμίες, η Π. ήρθε για να μείνει.
	2.500 χρόνια				
	A φάση, B φάση				
	A και B φάσεις				
	όπως στο ΙΣΕ.				
<i>ΣυΕΙ</i> <i>ΠΣ**</i>	1.500	Ενιαία	Συνεχής	Οικονομία. Ειδικότερα ο καταμερισμός εργασίας και η άνιση ανταλλαγή	Συνεχίζεται

ΣυΕ2 ΠΣΑ***	A. Είτε 5.000 χρόνια B. Είτε 11.000	Ένα από τα πολλαπλά παγκόσμια συστήματα ή τμήμα του πιο πρόσφατου Αλλαγή του χωροχρόνου. Τάση που μετατράπηκε στον πηρύνα των νέων δομών του συστήματος.	Ανακυκλωμένο	Πολιτισμός, γεωγραφία, εμπόριου, μετανάστευση	Συνεχίζεται
	Μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Εντατικότερη μετά το 1989	Μορφοποιείται από το νεοφιλελεύθερο σχεδιάσμα, απαιτεί αλλαγές και υπέρβαση του κελύφους που την περικλείει	Έλαβε ωθήσεις με μεγάλες τεχνολογικές, οικονομικές και πολιτικές αλλαγές και υπό τη δράση του κράτους και άλλων κοινωνικών υποκειμένων	Όλοι οι παράγοντες που την ωθούν σε αλληλοδιαπλοκή στα πλαίσια των κάθε φορά κυρίαρχων σχέσεων	Πάλη για τη μελλοντική της μορφοποίηση. Στρατηγικός ο ρόλος του εθνικού κράτους και άλλων πολιτικών θεσμών καθώς και των κοινωνικών κινημάτων

Πηγή: Ν. Κοτζιάς, *Παγκοσμιοποίηση. Η ιστορική θέση, το μέλλον και η πολιτική σημασία*, Καστανιώτης, Αθήνα 2003.

* Συστηματικό επιχείρημα

** Παγκόσμιο Σύστημα

*** Παγκόσμια Συστήματα

9.2 Διαχείριση της κρίσης και διαρθρωτική προσαρμογή

Η κρίση του μεταπολεμικού μοντέλου ανάπτυξης που ξεκινά από τα μέσα της δεκαετίας του '60 και γενικεύεται στη διάρκεια της δεκαετίας του '70 έθεσε σε δοκιμασία τις οικονομίες των δυτικών κρατών, σε αμφισβήτηση τις κοινωνικές κατακτήσεις και σε αποσταθεροποίηση το διεθνές οικονομικό σύστημα του Bretton Woods.¹⁶ Το «φορντικό» σύστημα (όπως συνηθίζεται να αποκαλείται) λειτούργησε αποτελεσματικά κατά τις δύο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες σε ένα πλαίσιο διεθνούς σταθερότητας κοινωνικής ευημερίας και έντονων ρυθμών οικονομικής ανάπτυξης. Η μεταπολεμική «Pax Americana» βασισμένη στη στρατιωτική κυριαρχία των Η.Π.Α. στο δυτικό κόσμο, «εγγυήτριας» δύναμης στο πλαίσιο του ψυχρού πολέμου με την ΕΣΣΔ «νομιμοποίησε» στο επίπεδο των κρατών τις υψηλές αμυντικές δαπάνες που χρηματοδότησαν τα σημαντικότερα και πολυδάπανα προγράμματα εξοπλισμών. Το διεθνές οικονομικό καθεστώς στο πλαίσιο των συμφωνιών του Bretton Woods πέραν από τη σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών, λειτούργησε στο «ελεγχόμενο» χρηματοπιστωτικό και εμπορικό περιβάλλον από το IMF τη Διεθνή Τράπεζα και τη GATT.

Στο επίπεδο των κρατικών ρυθμίσεων η επικράτηση των κεϋνσιανών πολιτικών και τεχνικών για τις επενδύσεις, την απασχόληση και γενικότερα για την οικονομική μεγέθυνση σε συνδυασμό με την κοινωνική συναίνεση (κράτος – εργοδότες -εργαζόμενοι) τόσο στη διαχείριση όσο και στη λήψη γενικότερων αποφάσεων που καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό το «καθεστώς» της μεταπολεμικής συσσώρευσης προσδιόρισαν τα χαρακτηριστικά του μεταπολεμικού «κράτους ευημερίας». Στο επίπεδο της παραγωγής κυριαρχεί το «φορντικό» μοντέλο μαζικής παραγωγής με «κινητήριους» κλάδους τα μεταφορικά μέσα, τα διαρκή καταναλωτικά αγαθά, τα συνθετικά υλικά και τα πετροχημικά προϊόντα ενώ στον τομέα των υποδομών λεωφόροι, αεροδρόμια και λιμάνια συγκεντρώνουν τον κύριο όγκο των επενδύσεων.¹⁷

Οι άφθονες και φθηνές πρώτες ύλες καθώς και η ενέργεια (κύρια το πετρέλαιο) αποτελούν τη βάση για το σχεδιασμό των μονάδων παραγωγής και την κατάρτιση των επενδυτικών σχεδίων διαμορφώνοντας μια παραγωγική βάση, η εύρυθμη λειτουργία της οποίας ήταν απόλυτα συνδεδεμένη με τη διαθεσιμότητα ή όχι του πετρελαίου και ένα κοστολόγιο τελικών προϊόντων με μεγάλη εξάρτηση από τις «σταθερές» των πετρελαϊκών προϊόντων και τη διαθεσιμότητα των πρώτων υλών. Οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές, οι εργαλειομηχανές NC, τα προγράμματα μικροηλεκτρονικής και τα ραντάρ αποτελούν τους «νέους» τομείς δραστηριότητες που γνωρίζουν ταχεία ανάπτυξη ξεκινώντας από ελάχιστη βάση. Η πυρηνική ενέργεια, τα πυρηνικά όπλα και οι πύραυλοι θα αποτελέσουν κύριο πεδίο ανταγωνισμού, θα απορροφήσουν τεράστια ποσά για την έρευνα και την ανάπτυξη αλλά και την κατασκευή κυρίως πυρηνικών εργοστασίων παραγωγής ηλεκτρικής

ενέργειας με ιδιαίτερα αρνητικές επιπτώσεις για το περιβάλλον και την ανθρώπινη ζωή. Τέλος, στον τομέα των φαρμάκων οι εξελίξεις είναι ιδιαίτερα πρωτοποριακές με εξαιρετικά αποτελέσματα στην αντιμετώπιση σοβαρών ασθενειών και συμβολή στην καλύτερη ποιότητας ζωής και την επιμήκυνση της διάρκειας του βίου των ανθρώπων αλλά και των ζώων.

Όσον αφορά την έρευνα και ανάπτυξη (R&D) για την τεχνολογία, η περίοδος χαρακτηρίζεται από την έντονη κρατική παρέμβαση με υποστήριξη κύρια των ερευνών για εξοπλιστικά προγράμματα σε συνδυασμό με σχετικές ενισχύσεις στον εκπαιδευτικό τομέα. Στον τομέα των επιχειρήσεων η μεταφορά τεχνολογίας πραγματοποιείται μέσα από τους μηχανισμούς των ξένων άμεσων επενδύσεων που πραγματοποιούν κυρίως οι πολυεθνικές επιχειρήσεις καθώς και στο πλαίσιο των συμφωνιών royalties και licenses.

Ο ολιγοπωλιακός ανταγωνισμός, η επέκταση των πολυεθνικών επιχειρήσεων μέσω των άμεσων ξένων επενδύσεων, η υψηλή συγκέντρωση και η κάθετη ολοκλήρωση αποτελούν τα βασικά χαρακτηριστικά στο πεδίο οργάνωσης και λειτουργίας των επιχειρήσεων, ενώ η πλήρης τυποποίηση, οι διαδικασίες ροής και οι τεχνικές παραγωγής σε γραμμές συναρμολόγησης κυριαρχούν στην παραγωγική διαδικασία.

Το υπόδειγμα της βιομηχανικής και αστικής ανάπτυξης της περιόδου είχε ως συνέπεια σημαντικές επιπτώσεις στον τομέα των υπηρεσιών. Οι χρηματοοικονομικές υπηρεσίες, ο τουρισμός, ιδιαίτερα μετά τη ραγδαία ανάπτυξη των αεροπορικών μεταφορών, αλλά κύρια οι υπηρεσίες για την εξυπηρέτηση των αναγκών για τη ζωή «έξω από το σπίτι» (πολυκαταστήματα, υπεραγορές) γνωρίζουν ιδιαίτερη ανάπτυξη και αποτελούν αναγνωρίσιμα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά της εξέλιξης ενώ οι αυξημένες ανάγκες της κρατικής γραφειοκρατίας στους τομείς των κοινωνικών υπηρεσιών και των ενόπλων δυνάμεων ασκούν σημαντικές πιέσεις προς την κατεύθυνση της διεύρυνσης του τριτογενούς τομέα και των κρατικών δαπανών. Στο «φορντικό» μοντέλο ανάπτυξης, τα κύρια χαρακτηριστικά του οποίου περιγράφηκαν πιο πάνω, «χρεώνεται» η «χρυσή» εποχή της μεταπολεμικής καπιταλιστικής ανάπτυξης τα οφέλη της οποίας είναι απόλυτα αναγνωρίσιμα στα λογιστικά μεγέθη του συνόλου των αναπτυγμένων και υπό ανάπτυξη χωρών του δυτικού κόσμου.

Τα πρώτα ανησυχητικά σημάδια για την απρόσκοπτη πορεία προς την ευημερία, τουλάχιστον του ενός τρίτου του πλανήτη, άρχισαν να εμφανίζονται από τη δεκαετία του '60 και κατ' αρχή αποδίδονταν στην κρίση του διεθνούς καθεστώτος ρύθμισης που όπως προαναφέρθηκε ήταν σχεδιασμένο στη βάση της ηγεμονίας των Η.Π.Α. στο μεταπολεμικό παγκόσμιο σκηνικό.

Η ανατροπή των ισορροπιών μετά τη σημαντική ανάπτυξη των οικονομιών της Ιαπωνίας, των χωρών της βόρειας Ευρώπης και ιδιαίτερα της Δυτ. Γερμανίας είχε ως συνέπεια την άσκηση ισχυρών πιέσεων στο εμπορικό ισοζύγιο των Η.Π.Α. η ελλειμματικότητα του οποίου έγινε ιδιαίτερα ανησυχητική από τα μέσα της δεκαετίας

του '60. Έτσι, μετά την πρώτη κρίση του δολαρίου το 1968 η κυβέρνηση Νίξον την 15^η Αυγούστου 1971 με στόχο τον περιορισμό των προβλημάτων λόγω του ελλειμματικού ισοζυγίου προχώρησε στην απόφαση μονομερούς εγκατάλειψης του κανόνα των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών που προέβλεπε η συμφωνία του Bretton Woods και αποτελούσε ένα από τα πλέον βασικά συστατικά του διεθνούς καθεστώτος ρύθμισης.¹⁸

Μετά της εξάντληση των ορίων του διεθνούς καθεστώτος ρυθμίσεων, η διεθνής οικονομία θα οδηγηθεί σε προφανή αδιέξοδα (σημαντικά ελλείμματα εμπορικών ισοζυγίων, υπερχρέωση χωρών τρίτου κόσμου, «χρεοκοπίες» κρατών) τα οποία θα καθιστούν επιτακτική την ανάγκη «εφεύρεσης» ενός νέου σταθερού διεθνούς κανονιστικού πλαισίου. Οι πιέσεις στο μοντέλο ανάπτυξης θα ενταθούν με τις πετρελαϊκές κρίσεις της δεκαετίας του '70, τις συνακόλουθες αυξήσεις των επιτοκίων και το στασιμοληθωρισμό αναδεικνύοντας πλέον κραυγαλέα τα χαρακτηριστικά της διαρθρωτικής και παρατεταμένης κρίσης του συστήματος που είχε από τη δεκαετία του '60 εξαντλήσει τα όριά του. Από την άλλη πλευρά οι κεϋνσιανές έμπνευσης ρυθμίσεις σε επίπεδο κρατών για τη συναινετική αντιμετώπιση των ζητημάτων εργασίας και κοινωνικής ασφάλισης που συνέβαλλαν στη διατήρηση για μακρές περιόδους συνθηκών εσωτερικής σταθερότητας, (η οποία αποτελεί προϋπόθεση της «απρόσκοπτης» ανάπτυξης), φαίνεται να εξαντλούν τα όριά τους αφού οι κοινωνικές δαπάνες στήριξης των κατακτήσεων ξέφυγαν από τα όρια της αντοχής των εθνικών οικονομιών σύμφωνα με γενικευμένες πολιτικές εξαγγελίες της εποχής. Στο επίπεδο των εθνικών οικονομιών εγκαταλείπεται το κεϋνσιανό καθεστώς ρύθμισης και οι νεοφιλελεύθερης σύλληψης, ρυθμίσεις (Reagan, Thatcher κλπ.) αποτελούν το νέο πλαίσιο κανόνων για το καθεστώς συσσώρευσης και την απασχόληση, ενώ από τη δεκαετία του '70 υλοποιούνται εκτεταμένα σταθεροποιητικά προγράμματα.

Στον τομέα της ζήτησης οι γενικευμένες μεταβολές στα καταναλωτικά πρότυπα διαμορφώνουν νέες απαιτήσεις για τα παραγόμενα προϊόντα μέσω των οποίων αναγνωρίζεται το ατομικό στυλ και η ταυτότητα του καταναλωτή της νέας εποχής σε αντίθεση με τα προϊόντα μαζικής παραγωγής του φορντικού μοντέλου. Τα νέα καταναλωτικά πρότυπα θα ασκήσουν επιπλέον πιέσεις στο σύστημα μαζικής παραγωγής και θα κατευθύνουν την παραγωγή σε νέα πλέον ευέλικτα σχήματα. Στον τομέα της παραγωγής οι νέες τεχνολογίες και τα συστήματα (“Computer Numerical Controlled” (CNC), Robots, “Flexible Management System” (FMS), “Computer Aided Manufacturing” (CAM), “Computer Aided Design” (CAD)) σε συνδυασμό με την εξέλιξη των διαδικασιών και μεθόδων για πλέον αποτελεσματική και ποιοτική παραγωγή (“Just in time” (J.I.T.), “Just in Case” (J.I.C.), “Total Quality Control” (T.Q.C.)) αναδιαρθρώνουν τους παραγωγικούς μηχανισμούς και αναπτύσσουν μεγάλες δυνατότητες υποστήριξης των νέων απαιτήσεων της παραγωγής με τα ευέλικτα χαρακτηριστικά (παραγωγή κατά παρτίδες κλπ.) και μετατοπίζουν τις

επιδιώξεις των επιχειρήσεων από τις οικονομίες κλίμακας στις οικονομίες στόχων που απαιτούν ευρύτερες συνεργασίες εταιριών και ανάπτυξη δικτύων. Τέλος οι τάσεις για πλέον ευέλικτα σχήματα παραγωγής εντείνουν οι υπεργολαβίες σε άλλες επιχειρήσεις με στόχο τον περιορισμό του κόστους χωρίς νέες επενδύσεις με συνέπεια στην «αποσταθεροποίηση» μεγάλων άκαμπτων συστημάτων.

Στον τομέα της τεχνολογικής ανάπτυξης το 1981 με την κατασκευή του πρώτου προσωπικού υπολογιστή (IBM PC) με τον μικροεπεξεργαστή 8088 της Intel ολοκληρώνεται η διαδικασία μετάβασης από την αρχική καινοτομία (το 1948 ανακλύπεται το τρανζίστορ στα εργαστήρια Bell των Η.Π.Α.) στην τεχνολογική ολοκλήρωση με δυνατότητα εμπορικής διάθεσης και εισερχόμεθα στο τελικό στάδιο (δεκαετία '80) των ταχύτερων βελτιώσεων και της ραγδαίας πτώσης του κόστους για τα προϊόντα μικροηλεκτρονικής.

Οι τεχνολογικές αυτές εξελίξεις επιταχύνουν τη διαρθρωτική προσαρμογή του παραγωγικού συστήματος στη «νέα εποχή κυριαρχίας» των ηλεκτρονικών υπολογιστών και προγραμμάτων των οπτικών ινών και της ρομποτικής και της επικράτησης των ευέλικτων συστημάτων (FMS). Η ραγδαία ανάπτυξη των τηλεπικοινωνιών των τραπεζικών δεδομένων και της διαχείρισης πληροφοριών, γίνεται φανερή από τη δεκαετία του '90 και εξής και σηματοδοτεί την ολοκλήρωση της μετάβασης από το παλαιό μοντέλο ανάπτυξης στο νέο μοντέλο της κυριαρχίας της γνώσης και της πληροφορίας.

Οι διαρθρωτικές προσαρμογές των παραγωγικών συστημάτων με στόχο την αντιμετώπιση των ενεργειακών κρίσεων (εξοικονόμηση ενέργειας, σχεδιασμός προϊόντων περιορισμού της έντασης ενέργειας) και των περιορισμών διάθεσης πρώτων υλών (παραγωγή τεχνικών υποκαταστάτων, σχεδιασμός νέων προϊόντων) σε συνδυασμό με τις βελτιώσεις που προήλθαν από την ευρεία χρήση συστημάτων ηλεκτρονικού ελέγχου, περιόρισαν τη σχετική σημαντικότητα στη διαμόρφωση κόστους των κυρίαρχων συντελεστών (ενέργεια, πρώτες ύλες) που διατίθενταν φθηνά και σε μεγάλες ποσότητες την προηγούμενη περίοδο.

Όπως ήδη προαναφέρθηκε τα ευέλικτα συστήματα παραγωγής (FMS) αντικατέστησαν ή προσάρμοσαν τα άκαμπτα συστήματα γραμμών παραγωγής ενώ το πρόβλημα των αρνητικών οικονομικών κλίμακας, αντιμετωπίστηκε με την επικράτηση των «δικτύων» μικρών και μεγάλων επιχειρήσεων και τις οικονομίες πεδίου δράσης (π.χ. R&D, marketing, πληροφορίες, εκπαιδευτικά προγράμματα κλπ.). Ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '90 και εξής είναι διαμορφωμένες οι τάσεις τόσο στο επίπεδο των παραγωγικών συστημάτων όσο και στη διαμόρφωση του διεθνούς καθεστώτος ρυθμίσεων.

Η πολυπολικότητα του παγκοσμίου συστήματος σε αντίθεση με την ηγεμονική θέση των Η.Π.Α. στο προηγούμενο μοντέλο ανάπτυξης καθορίζει τις σχετικές ισορροπίες διαμόρφωσης του εκάστοτε ισχύοντος καθεστώτος ρύθμισης, η σταθερότητα του οποίου εξαρτάται από τη σχετική θέση ισχύος των επί μέρους

οικονομικά ισχυρών κρατών και συνασπισμών. Η οικονομική και κοινωνική απορύθμιση του φορντικού υποδείγματος που επιχειρείται ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '70 (υπαγωγή των εργασιακών σχέσεων στις ρυθμίσεις της αγοράς, περιστολή των κοινωνικών δαπανών, ευελιξία εργασίας, περιορισμός μεριδίου μισθών, απόσυρση του κράτους από τις επιχειρηματικές δραστηριότητες) στόχευε στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και τη βελτίωση των κερδών των πλέον παραγωγικών επιχειρήσεων που θα κατευθύνονταν σε επενδύσεις στους τομείς των νέων τεχνολογιών ICT (Information & Communication Technology) που αποτελούν την καρδιά του νέου συστήματος της οικονομίας και κοινωνίας της γνώσης.¹⁹

Όμως η στασιμότητα και ακόμα και η μείωση της ζήτησης προκαλεί, αφενός μεν περιορισμένη χρησιμοποίηση του κεφαλαίου, αφετέρου μειωμένο ενδιαφέρον για επενδύσεις στην κατεύθυνση εκσυγχρονισμού και τεχνολογικής αλλαγής της παραγωγικής βάσης. Έτσι, η επιδίωξη της βραχυχρόνιας αύξησης των κερδών επιτυγχάνεται με φθίνουσα αύξηση της παραγωγικότητας μάλιστα δε σε ένα περιβάλλον ιδιαίτερα ανταγωνιστικό και με έντονες τάσεις διεθνοποίησης του κεφαλαίου. Εξάλλου, περιορισμός του κόστους παραγωγής με τα κλασσικά εργαλεία (μείωση εργατικών μισθών, περιορισμός λειτουργικών δαπανών) δεν ήταν σε θέση να εξασφαλίσει όχι τα κέρδη αλλά ακόμα και την επιβίωση των επιχειρήσεων οπότε η παραπέρα μείωση του κόστους αναζητήθηκε στους μηχανισμούς εξαγορών και συγχωνεύσεων που «ανέλαβαν» την προσωρινή έστω επίλυση των προβλημάτων ανταγωνισμού. Ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '80 στις Η.Π.Α. διαπιστώνεται ότι οι δραστηριότητες ακόμα και των μεταποιητικών επιχειρήσεων στρέφονται στις χρηματικές και εμπορικές δραστηριότητες που είναι πλέον αποδοτικές σε άμεσα και βραχυχρόνια κέρδη σε βάρος των παραγωγικών τμημάτων.

Οι τάσεις αυτές στο πλαίσιο της «casino society» και της κερδοσκοπίας των «junk bonds» προώθησαν το μοντέλο των «τρύπιων επιχειρήσεων» (hollow corporations) που συνέβαλαν στη διόγκωση και διεθνοποίηση του χρηματιστικού κεφαλαίου, απομακρύνοντας τις επιχειρήσεις από τις παραγωγικές στις κερδοσκοπικές και χρηματιστικές δραστηριότητες και επιβραδύνοντας τις διαδικασίες μετασχηματισμού της παραγωγικής βάσης.²⁰ Παράλληλα με στόχο τη διασπορά του επιχειρηματικού κινδύνου οι μεταποιητικές επιχειρήσεις προχώρησαν σε αποκαθετοποίηση και μεταφορά παραγωγικών δραστηριοτήτων στην αγορά με τη μορφή υπεργολαβιών. Στα τέλη της δεκαετίας του '80 στην Ιαπωνία οι υπεργολαβίες των μεγάλων ομάδων επιχειρήσεων έφθαναν στο 80% του συνόλου των προμηθειών έναντι 60% της Ευρωπαϊκής Ένωσης (σύμφωνα με την COM 1989) απομακρύνοντας στο μέλλον τις επενδύσεις μετασχηματισμού της παραγωγικής βάσης. Η αποδιάρθρωση της παραγωγικής βάσης και η ενίσχυση της μερικής απασχόλησης αποτέλεσαν τις πρώτες επιλογές των μεγάλων επιχειρήσεων στο πλαίσιο της προσαρμογής των στο λεγόμενο ευέλικτο σχήμα παραγωγής κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80 περιορίζοντας σημαντικά τις επενδύσεις στις νέες τεχνολογίες και

επιτυγχάνονται από άλλη κατεύθυνση τον στόχο περιορισμού του κόστους παραγωγής σε συνθήκες έντονου ανταγωνισμού. Οι ραγδαίες αυτές μεταβολές που συνόδευσαν την κρίση στο φορντικό πρότυπο ανάπτυξης στους τομείς της οργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας καθώς και στο καθεστώς συσσώρευσης, οι οποίες σημάδευσαν το πέρασμα από τη βιομηχανική στη μεταβιομηχανική εποχή, αποτέλεσαν πεδίο έντονων θεωρητικών προβληματισμών από τη δεκαετία του '80 και εξής.

Ο ορισμός και η ανάδειξη των χαρακτηριστικών του φορντικού μοντέλου ανάπτυξης, η ερμηνεία της κρίσης και της μετάβασης στο νέο μοντέλο παραγωγής, εργασίας, συσσώρευσης και ρυθμίσεων αποτελούν τους βασικούς άξονες των θεωρητικών προσεγγίσεων.

Η *σχολή της ρύθμισης* επισημαίνει ότι η εντατική συσσώρευση, με βάση τη δυναμική της μαζικής παραγωγής και τη μονοπωλιακή ρύθμιση της οικονομίας χαρακτηρίζουν το φορντισμό. Στο βιομηχανικό υπόδειγμα κυριαρχούν οι διαδικασίες μαζικής παραγωγής και οι επιχειρήσεις το μέγεθος των οποίων έχει τις δυνατότητες μαζικής παραγωγής προϊόντων. Τις εξελίξεις στον κυρίαρχο τρόπο παραγωγής καθορίζουν οι μεταβολές στα κύρια χαρακτηριστικά των βασικών θεσμικών μορφών: α) του χρήματος, (χρηματικοί περιορισμοί στο πλαίσιο των εθνικών και διεθνών ρυθμίσεων), β) των μορφών μισθωτής σχέσης των οποίων ο προσδιορισμός είναι ταυτόσημος «με το χαρακτηρισμό των αμοιβαίων σχέσεων μεταξύ των διαφορετικών τύπων οργάνωσης της εργασίας, του τρόπου ζωής και του τρόπου αναπαραγωγής των μισθωτών», γ) του ανταγωνισμού στο μέτρο που περιγράφει τους τρόπους συσχέτισης των χώρων συσσώρευσης (με κατεξοχήν αναφορές στο χώρο του εθνικού κράτους), δ) των μορφών σύνδεσης με το διεθνές σύστημα και τέλος των σχέσεων μεταξύ κράτους, κεφαλαίου και του «καθεστώτος» συσσώρευσης.²¹ Ως *καθεστώς συσσώρευσης* εννοούμε το σύνολο των κανονικοτήτων που εξασφαλίζουν μια γενική και σχετικά συνεκτική πρόοδο της συσσώρευσης του κεφαλαίου, που επιτρέπουν δηλαδή να απορροφηθούν ή να αναβληθούν χρονικά οι παραμορφώσεις και οι ανισορροπίες που συνεχώς δημιουργούνται από την ίδια αυτή διαδικασία.²²

Ο φορντισμός αξιολογείται και αναφέρεται ως ένα σταθερό μακροοικονομικό υπόδειγμα μεγέθυνσης που στηρίζεται στη μαζική παραγωγή και στις οικονομίες κλίμακας. Η διαρκής αύξηση της παραγωγικότητας εξασφαλίζει τη βελτίωση των μισθών και την αύξηση της ζήτησης σε ένα κεϋνσιανό περιβάλλον πλήρους απασχόλησης, ενώ τα υψηλά κέρδη σε συνδυασμό με τις αυξημένες αποταμιευτικές δυνατότητες και το σταθερό μακροοικονομικό εργασιακό περιβάλλον εξασφαλίζουν τις επενδύσεις για την αποτελεσματικότερη ανάπτυξη της μαζικής παραγωγής, την τροφοδότηση ενός νέου κύκλου μεγέθυνσης και ευημερίας. Τα γενικότερα αυτά χαρακτηριστικά του φορντικού υποδείγματος δεν φαίνεται να έχουν γενική ισχύ για το σύνολο των κρατών και των οικονομιών. Διαπιστώσεις όπως ότι ακόμα και στις πλέον αναπτυγμένες φορντικές οικονομίες, το φορντικό τμήμα της παραγωγικής

βάσης δεν ξεπερνά το 30% ενώ οι ρυθμιστικές παρεμβάσεις κεϋνσιανού τύπου απέχουν πολύ από το να θεωρηθούν γενικής ισχύος οδήγησαν στην κατηγοριοποίηση των διαφόρων «εθνικών εκδοχών» του φορντικού υποδείγματος στο πλαίσιο της οποίας (κατηγοριοποίησης) οι Peck & Tickell προτείνουν εννέα βασικές εκδοχές.²³ Επομένως είναι φανερό ότι οι επι μέρους ομάδες χωρών θα αντιμετωπίσουν και θα βιώσουν με διαφορετικό τρόπο αφενός τη διαρθρωτική κρίση αφετέρου τη μετάβαση στη μεταφορντική περίοδο. Στο πλαίσιο της θεωρητικής προσέγγισης οι προβληματισμοί για τη φυσιογνωμία της μεταφορντικής περιόδου που εξελίσσεται στο «νέο» περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης του οικονομικού συστήματος συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον των θεωρητικών της ρύθμισης και διατυπώνονται σημαντικά διαφορετικές απόψεις όσον αφορά στην αντιμετώπιση της κρίσης και τη μετάβαση στη νέα περίοδο.²⁴ Στον πυρήνα των αλλαγών τοποθετείται «η μετατόπιση από το φορντικό κράτος πρόνοιας προς ένα σουμπετεριανό κράτος εργασίας καθώς και η σαφής τάση αποδυνάμωσης του εθνικού κράτους» ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το προτεινόμενο «πολιτικό όραμα» από τον Lipietz που ήδη το 2005 μοιάζει απόμακρο και ουτοπικό.²⁵

Η έννοια του τεχνικο-οικονομικού παραδείγματος αποτελεί τον πυρήνα της πρότασης νέου σουμπετεριανής προσέγγισης που προκύπτει ως εξέλιξη των εργασιών του Kondratiev (περιοδικότητα της εξέλιξης των καπιταλιστικών οικονομιών) και του Shumpeter (καινοτομία, δημιουργική καταστροφή, οικονομική μεγέθυνση, ευημερία).²⁶ Διεργασίες του Chris Freeman και της Carlota Perez στη διάρκεια της δεκαετίας του '80 καταλήγουν στην πρόταση των βασικών χαρακτηριστικών του τεχνικο-οικονομικού παραδείγματος στο πλαίσιο των εξελίξεων των κύκλων Kondratiev. Τα χαρακτηριστικά του «νέου» παραγωγικού συστήματος (περιγραφή τρόπων παραγωγής, «κινητήριοι» κλάδοι, κλάδοι βασικού συντελεστή, ανερχόμενοι τομείς), οι περιορισμοί του «παλαιού» και οι ανατροπές του «νέου» στη μακρά διάρκεια συνύπαρξης των δύο τεχνικο-οικονομικών παραδειγμάτων, η οργάνωση των επιχειρήσεων και οι μορφές συνεργασίας και ανταγωνισμού, τα γνωρίσματα των καθεστώτων ρυθμίσεων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και τέλος τα κύρια χαρακτηριστικά του εθνικού συστήματος καινοτομιών, επιχειρούν να προσδιορίσουν «τον τρόπο» της οικονομικής μεγέθυνσης στη διάρκεια κάθε κύκλου Kondratiev. Η τεχνολογία και η καινοτομία αποτελούν τη βάση προσέγγισης του επιτελούμενου μετασχηματισμού που αν δεν προσδιορίζουν, καθοδηγούν τις κοινωνικο-θεσμικές ρυθμίσεις.²⁷

Από ανάλογη αφετηρία, δηλαδή τη δυναμική της τεχνολογικής αλλαγής, που σε μεγάλο βαθμό προσδιορίζεται από τα χαρακτηριστικά της καινοτομίας και από τις προϋποθέσεις τεχνολογικής διάχυσης ξεκινούν οι προβληματισμοί και διατυπώνονται οι θέσεις της λεγόμενης «εξελικτικής πολιτικής οικονομίας». Η ιστορική συνέχεια των εξελικτικών διαδικασιών, η εξάρτηση της τεχνολογικής εφαρμογής της καινοτομίας από σημαντικό αριθμό αλληλοεξαρτώμενων παραγόντων του

οικονομικού συστήματος, πέραν των (απόλυτων) αντικειμενικών (τεχνικών) δυνατοτήτων διάχυσης, η διάκριση συγκριτικού και απόλυτου (λόγω τεχνολογικής ανωτερότητας) ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος, αποτελούν τα βασικά σημεία στα οποία εστιάζεται η σχετική προσέγγιση με στόχους: (α) την περιγραφή, ανάλυση της λειτουργίας και ερμηνεία της κρίσης του κυρίαρχου φορντικού υποδείγματος βιομηχανικής οργάνωσης, καθώς και (β) την ανάλυση και ερμηνεία των διαδικασιών μετάβασης στο μεταφορντικό υπόδειγμα.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ανεξάρτητα από τη θεωρητική προσέγγιση των ζητημάτων που αφορούν στην τεχνικο-οικονομική αλλαγή, το νέο καθεστώς συσσώρευσης και τον τρόπο ρύθμισης, κοινό σημείο εκκίνησης αποτελεί η μεταβολή στα χαρακτηριστικά του κυρίαρχου τρόπου παραγωγής. Η έννοια της ευελιξίας (flexibility) αποτελεί το κομβικό σημείο των θεωρητικών προσεγγίσεων για τη μεταφορντική περίοδο²⁸ όπου συγκεντρώνονται τα χαρακτηριστικά και το σημείο εκκίνησης του «νέου» στη θέση του «παλαιού», δηλαδή της έννοιας του μαζικού (κατανάλωση – παραγωγή κλπ.). Κοινές είναι οι επισημάνσεις των διαφόρων προσεγγίσεων όσον αφορά στη νέα περίοδο την οποία προσδιορίζουν: α) Οι διαφοροποιήσεις στα πρότυπα και τις δυνατότητες συμμετοχής στην κατανάλωση. β) Οι τεχνολογικές εξελίξεις, τόσο σε καθαρά τεχνικό επίπεδο (ευρεία χρήση H/Y και προγραμμάτων, διάδοση και διάχυση νέων τεχνολογιών ICT), όσο και στο επίπεδο μεθόδων και διαδικασιών (J.I.T., J.I.C., T.Q.M., CAD κλπ.) γ) Οι «υποχρεωτικές» οργανωτικές και λειτουργικές προσαρμογές στο πλαίσιο των πλέον αποτελεσματικών (βραχυχρόνια) παρεμβάσεων για μείωση του κόστους παραγωγής των μεγάλων επιχειρήσεων που αποτυπώθηκαν στη διερεύνηση των υπεργολαβιών και ερμηνεύτηκαν ως τάση αποκαθετοποίησης στο πλαίσιο της «επικράτησης» της ευέλικτης παραγωγής. δ) Οι δικτυώσεις κύρια των μικρομεσαίων επιχειρήσεων μέσω των οποίων με περιορισμένο κόστος εξασφαλίζεται η συμμετοχή σε διαδικασίες τεχνολογικού εκσυγχρονισμού, προώθησης των πωλήσεων και εκπαιδευτικών προγραμμάτων που συμβάλλουν στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας. ε) Οι διαρθρωτικές μεταβολές που επιφέρει στη δομή της απασχόλησης η τεχνολογική αλλαγή και η ενίσχυση της θέσης της οικονομίας της γνώσης. στ) Οι διαρθρωτικές προσαρμογές της εργασίας (αριθμητική και λειτουργική ευελιξία) στις μεταβολές του παραγωγικού συστήματος και της ζήτησης προς την κατεύθυνση πλέον ευέλικτων σχημάτων (flexible market) και διαδικασιών με στόχο τον αποτελεσματικότερο έλεγχο του κόστους με την ελαχιστοποίηση των αδρανειών προσαρμογής και συνέπεια την έντονη διαφοροποίηση στο «καθεστώς» εργασίας ανάλογα με το ρόλο και τη θέση των εργαζομένων στο ευέλικτο παραγωγικό σχήμα (core group, peripheral group). ζ) Η απορύθμιση του κεϋνσιανού κράτους με τους περιορισμούς στα συστήματα ασφάλισης, κοινωνικών υπηρεσιών και υγείας, την ευρεία ιδιωτικοποίηση κρατικών επιχειρήσεων, τον έλεγχο και περιορισμό των δαπανών εκπαίδευσης και την εμπορευματοποίηση των κρατικών (κοινωνικών και μη)

υπηρεσιών και γενικότερα την υπαγωγή όλο και περισσότερων κρατικών δραστηριοτήτων στην αγορά, σε μια εμφανή προσπάθεια ενίσχυσης της παροχής υπηρεσιών παραγωγής προς το εθνικό κεφάλαιο και διαμόρφωσης νέων συνθηκών βελτίωσης της αποδοτικότητας και κατά συνέπεια της διεθνούς ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων.

9.3 Η θέση της ελληνικής οικονομίας

(α) *Το πλαίσιο:* Η τριαντακονταετία 1974–2004, η οποία έχει αφετηρία την μεταπολίτευση και τελειώνει με την άνοδο στην εξουσία της κυβέρνησης της Ν.Δ. είναι μια περίοδος ιδιαίτερα σημαντικών γεγονότων που θα καθορίσουν σε μεγάλο βαθμό την πορεία της χώρας κατά τον 21^ο αιώνα. Η αναλυτική προσέγγιση των όλων ζητημάτων της μελέτης αυτής επιχειρείται στο πλαίσιο τριών βασικών υποπεριόδων. Η πρώτη υποπερίοδος 1974–1985 καλύπτει τα γεγονότα και τις εξελίξεις της μεγάλης κρίσης της δεκαετίας του '70 που αποσταθεροποίησε σε μεγάλο βαθμό το ελληνικό παραγωγικό σύστημα. Η μεταπολίτευση (1974), η δεύτερη ενεργειακή κρίση (1979), η ένταξη της χώρας στην Ε.Ο.Κ. το 1981 και η πολιτική αλλαγή με την άνοδο του Πανελλήνιου Σοσιαλιστικού Κινήματος (ΠΑ.ΣΟ.Κ.) το ίδιο έτος είναι τα γεγονότα που προσδιόρισαν σε μεγάλο βαθμό (αν δεν καθόρισαν) τις εξελίξεις. Η δεύτερη υποπερίοδος 1985–1993 στο πεδίο της οικονομίας χαρακτηρίζεται ως η περίοδος των μη αποτελεσματικών σταθεροποιητικών προγραμμάτων (1985–1987, 1991–1993). Στο πεδίο της πολιτικής, με άξονα το λεγόμενο «σκάνδαλο Κοσκωτά», ανατρέπεται η κυβέρνηση Α. Παπανδρέου και ακολουθεί πολιτική αστάθεια. Η περίοδος οριοθετείται τον Ιούνιο 1989 από την κυβέρνηση συνεργασίας Νέας Δημοκρατίας – αριστεράς, το Νοέμβριο 1989 την κυβέρνηση εθνικής ενότητας με πρωθυπουργό τον Ξεν. Ζολώτα, τον Μάρτιο 1990, την ανατροπή κυβέρνησης συνασπισμού και τις βουλευτικές εκλογές με την άνοδο στην εξουσία της Ν.Δ. και πρωθυπουργό τον Κ. Μητσοτάκη και τέλος τον Οκτώβριο 1993 με την επάνοδο του ΠΑ.ΣΟ.Κ. στην κυβέρνηση.

Από τη άλλη, στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, τον Ιούνιο 1989 ανέθεσε σε επιτροπή υπό τον Jacques Delors τη μελέτη της διαδικασίας για την οικονομική ένωση των χωρών της Ε.Κ. Η επιτροπή συνέταξε την «έκθεση Delors» η οποία προέβλεπε τρία στάδια για την ολοκλήρωση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (Ο.Ν.Ε.). Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποφάσισε (Ιούνιος 1989) ότι το πρώτο στάδιο της ΟΝΕ θα άρχιζε τον Ιούλιο του 1990. Το Δεκέμβριο του 1991 συμφωνείται η νέα θεσμική οργάνωση (αναθεώρηση της Συνθήκης της Ρώμης) για την ΟΝΕ και την πολιτική ένωση των χωρών της ευρωπαϊκής ένωσης. Η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση υπογράφηκε στο Μάαστριχτ στις 7 Φεβρουαρίου 1992 και τέθηκε σε ισχύ το Νοέμβριο του 1993. Την τρίτη περίοδο 1993–2001 η ελληνική οικονομία κινείται στο πλαίσιο των προγραμμάτων

σύγκλισης. Το πρώτο πρόγραμμα σύγκλισης 1993–1998 εγκρίθηκε από το ECOFIN το Μάρτιο του 1993 και ουσιαστικά δεν εφαρμόστηκε αφού η νέα κυβέρνηση ΠΑ.ΣΟ.Κ. συνέταξε το αναθεωρημένο πρόγραμμα σύγκλισης 1994–1999, το οποίο επικαιροποιήθηκε το 1998, στο πλαίσιο της Συνθήκης για την Ανάπτυξη και τη σταθερότητα (Άμστερνταμ 1997). Το πρόγραμμα αυτό εγκρίθηκε από το ECOFIN τον Σεπτέμβριο του 1994. Ακολούθησαν τα επικαιροποιημένα προγράμματα σύγκλισης 1998–2001 και 1999–2002 το οποίο εγκρίθηκε από το ECOFIN στις 31 Ιανουαρίου 2001.

Στο πολιτικό πεδίο από τον Οκτώβριο του 1993 έχουμε νέα κυβέρνηση ΠΑ.ΣΟ.Κ. και από το 1996 κυβερνήσεις Κ. Σημίτη, ενώ στην ευρωπαϊκή ένωση ολοκληρώνονται οι διαδικασίες Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (δεύτερο και τρίτο στάδιο). Για την Ελλάδα αφού από το 1999 κρίθηκε ότι ικανοποιούσε όλα τα κριτήρια της Συνθήκης το Μάαστριχτ αποφασίστηκε (2000) η ένταξή της στην ευρωζώνη από την 1^η Ιανουαρίου 2001. Η απόφαση αυτή επικυρώθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στις 19–20 Ιουνίου 2000 στη Santa Maria De Feira. Από την 01.01.2002 η Ελλάδα έχει κοινό ευρωπαϊκό νόμισμα με τον πυρήνα των πλέον σημαντικών εκ των ευρωπαϊκών κρατών.

(β) Σχόλιο στα βασικά μακροοικονομικά μεγέθη: Η ένταξη της Ελλάδας στην ευρωζώνη από την 1^η Ιανουαρίου 2001 αποτελεί τη σημαντικότερη ίσως επιτυχία για την ελληνική οικονομία παρά τις όποιες αμφισβητήσεις όσον αφορά τους λογιστικούς χειρισμούς επί μέρους οικονομικών μεγεθών που στη χειρότερη περίπτωση οδηγούν σε αποκλίσεις από τους προς επίτευξη στόχους της ΟΝΕ. Αν όμως στο πεδίο της ονομαστικής σύγκλισης η πορεία κρίνεται σε κάθε περίπτωση ικανοποιητική, δεν μπορεί να υποστηριχθεί το ίδιο όσον αφορά ζητήματα της πραγματικής σύγκλισης και της διαρθρωτικής προσαρμογής σε παραγωγικές δομές, ανταγωνιστικές μέσα στο παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον.²⁹

Η απογοητευτική επίδοση της ελληνικής οικονομίας στο διεθνές εμπόριο αντανακλά την ουσιαστική αδυναμία της παραγωγικής βάσης να ανταποκριθεί στις προκλήσεις του διεθνούς ανταγωνισμού. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η διαρθρωτική ανισορροπία της εγχώριας παραγωγής αποτελεί κύριο θέμα προς αντιμετώπιση από τα τέλη της δεκαετίας του '50 αλλά και βασική αιτία για το αρνητικό ισοζύγιο των εμπορικών συναλλαγών. Για την ενίσχυση της εγχώριας παραγωγικής βάσης του ιδιωτικού τομέα τουλάχιστον ως και τα μέσα της δεκαετίας του '90, οι επίσημα εκφρασμένες πολιτικές αλλά και οι αναλύσεις των ειδικών επιστημόνων επικεντρώνονται σε μεγάλο βαθμό στα ζητήματα ανάπτυξης, διαρθρωτικής προσαρμογής και τεχνολογικού μετασχηματισμού της βιομηχανικής παραγωγικής βάσης, πέραν των αμυντικών πολιτικών σταθεροποίησης της γεωργίας. Το γεγονός ότι τα προϊόντα των δύο αυτών τομέων εκτίθενται στο διεθνή ανταγωνισμό, διαμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό την εικόνα των ισοζυγίων των εμπορικών

συναλλαγών και οι επιδόσεις τους αποτελούν μέτρο της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της χώρας.

Στον τομέα της βιομηχανίας από τις αρχές της δεκαετίας του '80, επιχειρείται η κατάρτιση μιας συνολικής αναπτυξιακής στρατηγικής καθώς και ο σχεδιασμός και προώθηση μιας δέσμης πολιτικών που στοχεύουν στη μεγέθυνση στη διαρθρωτική προσαρμογή, την αύξηση της παραγωγικότητας και την ενίσχυση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας του τομέα. Από τη δεκαετία του '90 και εξής στο πλαίσιο των στόχων της διαρθρωτικής προσαρμογής και της αύξησης της παραγωγικότητας του τομέα, εντάσσονται προτάσεις και πολιτικές αποκρατικοποιήσεων βασικών κλάδων όπως της ενέργειας, των τηλεπικοινωνιών και της ύδρευσης.³⁰

Η ενίσχυση του ισοζυγίου πληρωμών κατά την τελευταία πεντηκονταετία από μεταβιβαστικές πληρωμές από το εξωτερικό, φαινόμενο γνωστό ως το «ολλανδικό σύνδρομο ή ασθένεια»³¹ σταθεροποιείται μετά την ένταξη της χώρας στην Ε.Ο.Κ. μέσω των κοινοτικών ενισχύσεων, με αποτέλεσμα τον περιορισμό του ενδιαφέροντος για ενίσχυση της παραγωγικής βάσης της οικονομίας. Όπως προαναφέρθηκε το φαινόμενο αυτό είχε επισημανθεί έγκαιρα από τη δεκαετία του '60 αλλά ως φαίνεται, αφού για την περίοδο εκείνη επέλυε και το πρόβλημα της ανεργίας, αποτέλεσε την εύκολη λύση. Υπενθυμίζεται ότι μέχρι το 1977, 1,2 εκατομ. παραγωγικοί πολίτες μεταναστεύουν και διαμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό τον τροφодότη του λογαριασμού μαζί με τους Έλληνες ναυτικούς των άδηλων πόρων του εμπορικού ισοζυγίου.³²

Ήταν αναμενόμενο μετά τη διεθνή κρίση της δεκαετίας του '70 και την αντικειμενική αδυναμία απορρόφησης νέων μεταναστών στις πλέον ανεπτυγμένες χώρες, η ανεργία να αποτελέσει για τις επόμενες δεκαετίες κύριο προς επίλυση ζήτημα αφού όπως προκύπτει από τις εξελίξεις στους κλάδους παραγωγής η ήδη περιορισμένη και όχι ιδιαίτερα δυναμική παραγωγική βάση γνωρίζει επί πλέον πιέσεις από το διεθνές περιβάλλον και όπως αποδεικνύεται η σημερινή εικόνα δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει με επιτυχία. Όπως προαναφέρθηκε με την ένταξη της Ελλάδος στην Ε.Ο.Κ. (1981) «δημιουργήθηκε» μια πρόσθετη και ιδιαίτερα σημαντική πηγή εισροών εξισορρόπησης του διαρκούς ελλείμματος των εξωτερικών συναλλαγών και σε συνδυασμό με την αλματώδη αύξηση του δημοσίου χρέους, δόθηκε η δυνατότητα επιτυχούς διαχείρισης των μακροοικονομικών μεγεθών της συντήρησης της ανεργίας στο περί το 10% επίπεδο και της ημιπαράνομης απασχόλησης δεκάδων χιλιάδων μεταναστών σε συνθήκες εργασίας που δεν τιμούν πολίτες μιας «σύγχρονης» κοινωνίας. Η υποχώρηση της παραγωγικότητας βάσης σε συνδυασμό με τις επιλογές ιδιαίτερα έντονης ενίσχυσης των υποδομών της περιοχής Αττικής (Αττική Οδός, Αεροδρόμιο, λιμάνι Πειραιά, Μετρό, Ολυμπιακά έργα) είχε αποτέλεσμα τη διατήρηση και όξυνση των περιφερειακών ανισοτήτων παρά τις διαρκείς και κοινότυπες πολιτικές αναφοράς στην ισόρροπη και αυτοδύναμη ανάπτυξη της χώρας.

Σύμφωνα με την περιοδολόγηση που ακολουθείται στη μελέτη αυτή, το 1985 αποτελεί το έτος αφετηρία υλοποίησης των πολιτικών και προγραμμάτων σταθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας που καταλήγουν στην ονομαστική σύγκλιση στο πλαίσιο των απαιτήσεων της ΟΝΕ. Ο πληθωρισμός, τα δημοσιονομικά ελλείμματα και το δημόσιο χρέος, τα επιτόκια και η σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών σε σχέση με τις επιδόσεις των μελών της Ε.Ε. αποτέλεσαν το κριτήριο για την επιτυχία ή μη των διαδοχικών σταθεροποιητικών προγραμμάτων. Οι επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας στα παραπάνω μεγέθη διαμορφώνουν ένα μάλλον μη ικανοποιητικό πλαίσιο για την ανάπτυξη, τον εκσυγχρονισμό και τη διεθνώς ανταγωνιστική παρουσία της εθνικής παραγωγικής βάσης και την απομακρύνουν από την επιδίωξη της πραγματικής σύγκλισης δηλαδή την επίτευξη υψηλών ρυθμών ανάπτυξης και τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών. Η εξέλιξη των βασικών μακροοικονομικών μεγεθών στο πλαίσιο των πολιτικών που προσδιόρισαν την μακροοικονομική διαχείριση και τη συνολική επίδοση της οικονομίας αλλά κύρια οι μεταβολές στη δομή της διάρθρωσης, της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής παραγωγικής βάσης θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια.

(γ) *Το πρόβλημα Δημόσιο χρέος, ελλείμματα και ΑΕΠ:* Η δεκαετία του '70 υπό την πίεση της διεθνούς κρίσης και των κοινωνικών διεκδικήσεων σηματοδοτεί την έναρξη της δημοσιονομικής πολιτικής των ελλειμματικών κρατικών προϋπολογισμών και της διεύρυνσης του δημοσίου χρέους. Παρ' όλα αυτά όμως δεν ήταν δυνατό να φαντασθεί κάποιος ότι σε μια δεκαπενταετία οι δαπάνες της γενικής κυβέρνησης (ως ποσοστό του ΑΕΠ) θα αυξανόταν κατά 70,44%, ότι το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης (ως ποσοστό του ΑΕΠ) σχεδόν θα πενταπλασιαζόταν και το δημόσιο χρέος (ως ποσοστό του ΑΕΠ) σχεδόν θα τετραπλασιαζόταν φθάνοντας το 1993 στο ύψος ρεκόρ του 111,6%. Στην ιδιαίτερα αρνητική αυτή εξέλιξη ο ρόλος των προεκλογικών περιόδων καθώς και της γενικότερης πολιτικής αστάθειας (γεγονότα 1989 και εξής) είναι καθοριστικός. Η μεταβολή των δαπανών, του ελλείμματος γενικής κυβέρνησης καθώς και το χρέος του δημόσιου τομέα κατά το προεκλογικό έτος 1981 ήταν 19,9%, 250% και 17,3% ενώ στην ασταθή περίοδο 1989–1990 οι αντίστοιχες μεταβολές ήσαν 10,4%, 11,8% και 35,27% παρά το γεγονός ότι τα απόλυτα μεγέθη του 1989 είναι αυξημένα σε σχέση με το 1979 κατά 52,6%, 500% και 189,6% αντίστοιχα. Από τα στοιχεία του Πίνακα 9.4 προκύπτει ότι στη διάρκεια της περιόδου 1981–1986 η ακολουθούμενη επεκτατική πολιτική είχε ως αποτέλεσμα σημαντικές αυξητικές μεταβολές στις δαπάνες, το έλλειμμα και το δημόσιο χρέος (21,1%, 28,6%, 76,4%) διαμορφώνοντας το 1985 τα αντίστοιχα μεγέθη ως ποσοστό του ΑΕΠ στο 42,4%, -11,7% και 47,8% αντίστοιχα. Πέραν όμως από την εξέλιξη αυτών καθ' εαυτών των μεγεθών το σημαντικότερο είναι ότι διαμορφώθηκε μια τάση δύσκολα αναστρέψιμη έτσι ώστε και παρά την εφαρμογή του σταθεροποιητικού

προγράμματος 1985–1987, το μεν δημόσιο χρέος το 1989 να φθάσει στο 66,6% του ΑΕΠ και το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης στο -14,4%.

Η αρνητική αυτή πορεία δεν θα ανατραπεί μέχρι το 1993 παρά τις δημόσια διατυπωμένες απόψεις για τα οξύτατα προβλήματα της ελληνικής οικονομίας (Εκθεση Επιτροπής Αγγελόπουλου, ΚΕΠΕ κλπ.). Η εφαρμογή του προγράμματος (ονομαστικής) σύγκλισης, 1994–1999 στην κατεύθυνση επίτευξης των στόχων του Μάαστριχτ θα δώσει ως αποτέλεσμα τον περιορισμό του ελλείμματος της γενικής κυβέρνησης στο -1,6% και του Δημόσιου Χρέους στο 104,4% του ΑΕΠ χωρίς όμως να έχουν αντιμετωπισθεί τα έντονα διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας (ισοζύγιο πληρωμών, διαρθρωτική ανεργία, συρρίκνωση παραγωγικής βάσης, περιφερειακές ανισότητες) που θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9.4
Δείκτες δημοσιονομικής πολιτικής (% του ΑΕΠ)

	Δαπάνες γενικής κυβέρνησης (1)	Δαπάνες γενικής κυβέρνησης (νέα σειρά ΟΟΣΑ) (1 ^α)	Πραγματικές δαπάνες κατανάλωσης δημοσίου (%μεταβολή) (2)	Δαπάνες τελικής κατανάλωσης της γενικής κυβέρνησης (2 ^α)	Έσοδα γενικής κυβέρνησης (3)	Έσοδα γενικής κυβέρνησης (νέα σειρά ΟΟΣΑ) (3 ^α)	Έλλειμμα (-) πλεόνασμα (+) γενικής κυβέρνησης (4)	Καθαρές δανειακές ανάγκες δημόσιου τομέα (5)	Έλλειμμα γενικής κυβέρνησης (% δυνητικού ΑΕΠ) (6)	Πρωτογενές πλεόνασμα (+) έλλειμμα (-) γενικής κυβέρνησης (7)	Χρέος δημοσίου τομέα (8)	Καθαρές πληρωμές τόκων γενικής κυβέρνησης (9)
1979	29,1		5,8	13,5	26,7		-2,4	4,9	-4,3	-0,3	23,0	1,8
1980	29,2		0,2	13,6	26,5		-2,6	6,9	-3,9	-0,3	23,1	2,0
1981	35,0		6,8	14,9	25,9		-9,1	12,3	-8,6	-5,3	27,1	2,6
1982	35,6		-2,0	14,6	28,9		-6,8	10,6	-5,6	-3,9	29,8	2,8
1983	37,5	40,4	3,6	15,1	30,0	33,5	-7,6	9,5	-5,6	-3,4	34,0	3,6
1984	39,1	43,1	2,7	15,5	30,7	35,0	-8,4	12,7	-7,4	-3,8	40,9	4,4
1985	42,4	46,2	3,8	16,3	30,7	35,2	-11,7	14,8	-11,1	-5,9	47,8	4,9
1986	41,6	45,0	-1,1	15,4	32,0	35,1	-9,5	11,6	-10,1	-4,4	48,4	5,3
1987	42,1	45,6	0,2	15,6	32,8	36,1	-9,2	11,2	-8,7	-2,8	53,3	6,6
1988	43,0	44,6	5,7	14,3	31,4	33,0	-11,5	13,1	-12,0	-4,2	63,5	7,5
1989	44,4	46,3	5,4	15,2	30,0	31,9	-14,4	14,6	-15,7	-6,9	66,6	7,6

Πηγή: ΟΟΣΑ, Economic Outlook (Δεκ. 1999), Τράπεζα της Ελλάδος, European Economy (1999), στο Πανταζίδης Στέλιος, «Μακροοικονομικές εξελίξεις και οικονομική πολιτική στην Ελλάδα», εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2002,σελ.62

Επιπλέον, από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '70 κάτω από τις επιπτώσεις της διεθνούς κρίσης, υποχωρεί ο ρυθμός μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας, ο οποίος στις επόμενες δύο δεκαετίες θα κυμανθεί σε επίπεδα χαμηλότερα του μέσου όρου της Ε.Ε. με αποτέλεσμα το κατά κεφαλή ΑΕΠ να περιορισθεί περί το 60% του αντίστοιχου μεγέθους της Ε.Ε. των 15. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο ρυθμός μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας κινήθηκε με υψηλότερους ρυθμούς από την Ε.Ε. των 15 στη διάρκεια του προγράμματος σύγκλισης με την Ο.Ν.Ε.³³. Όσον αφορά τον πληθωρισμό επισημαίνεται ότι από το 1980 και εξής κινείται σε επίπεδο περίπου τριπλάσιο από το μέσο πληθωρισμό της Ε.Ε. των 15, με μέγιστη απόκλιση στη δεκαετία του '90, περίοδο κατά την οποία το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης εκτινάσσεται στα ύψη (-9,1% τη δεκαετία '80, -9,0% τη δεκαετία του '90, μεγαλύτερο 3,5 περίπου φορές από το αντίστοιχο μέσο έλλειμμα της Ε.Ε. των 15. Τέλος όσον αφορά την παραγωγική βάση φαίνεται να διευρύνει τα έντονα διαρθρωτικά της προβλήματα και την αδυναμία ανταγωνιστικής παρουσίας στη διεθνή αγορά όπως προκύπτει αφ' ενός από την πτωτική πορεία της αποταμίευσης και τη στατικότητα των επενδύσεων κύρια όμως από τη μεγέθυνση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών.

Την περίοδο (2000–2003) που ακολουθεί μετά την απόφαση ένταξης στην ευρωζώνη η ελληνική οικονομία κινήθηκε με ισχυρούς αναπτυξιακούς ρυθμούς (μέση ετήσια μεγέθυνση σε τιμές αγοράς 4,2%) ωθούμενη ιδίως από την κατανάλωση αλλά και από τις επενδύσεις υποδομών (μεγάλα έργα, ολυμπιακά έργα). Η επενδυτική αυτή δραστηριότητα είχε σημαντικές επιπτώσεις στις εισαγωγές με αποτέλεσμα παρά την αναθέρμανση της διεθνούς οικονομίας που ευνοεί αύξηση των εξαγωγών, το εμπορικό ισοζύγιο να σημειώσει έντονη χειροτέρευση. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα της αξιολόγησης των οικονομικών εξελίξεων στην Ελλάδα από το ΚΕΠΕ για το 2003 η κατάσταση της ελληνικής οικονομίας κρίνεται ως άκρως ανησυχητική οι δε προοπτικές για μια οικονομία με αδύναμη και συρρικνωμένη παραγωγική βάση όχι ευοίωνες. Τα κυριότερα σημεία των συμπερασμάτων της έκθεσης αυτής έχουν ως εξής: *Από κλαδική άποψη η αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας εντοπίζεται κυρίως στις κατασκευές και τις υπηρεσίες, ενώ οι κλάδοι της οικονομίας μας που παράγουν εξαγωγίμα αγαθά αλλά και διεθνώς εμπορεύσιμες υπηρεσίες δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο δυναμισμό.*

Η συνολική επίδοση της οικονομίας κρίνεται όχι μόνο από τον ρυθμό ανάπτυξης αλλά και από τη σύνθεση της συνολικής δαπάνης και κυρίως από την έκταση της εσωτερικής και εξωτερικής ισορροπίας της οικονομίας. Το 2003 ήταν έτος ανησυχητικής διεύρυνσης των ανισορροπιών τόσο στο δημοσιονομικό πεδίο όσο και στο πεδίο των εξωτερικών συναλλαγών.

Η διατήρηση του πληθωρισμού σε υψηλά επίπεδα και κυρίως η σταθερή απόκλιση του από την τάση των τιμών στην Ευρωζώνη αποτελεί μια από τις κύριες

αδυναμίες της οικονομίας. Η ανάγκη ελέγχου των πληθωριστικών πιέσεων και συγκράτησης του κόστους παραγωγής προβάλλει ως βασική προτεραιότητα της οικονομικής πολιτικής και παράγοντας διατήρησης της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

Τα προβλήματα που συνδέονται με τη μεσοχρόνια και τη μακροχρονιότερη δημοσιονομική προοπτική απεικονίζονται στις εξελίξεις των δανειακών αναγκών της Γενικής Κυβέρνησης και του λόγου χρέους / ΑΕΠ. Τα προβλήματα αυτά που ήταν σοβαρά και τα προηγούμενα χρόνια, έχουν πλέον καταστεί κρίσιμα. Πρέπει όμως να υπογραμμισθεί ότι στη ρίζα των αδυναμιών που παρουσιάζει η δημοσιονομική διαχείριση βρίσκονται σε μεγάλο βαθμό οι ίδιοι παράγοντες που εκτρέφουν της πληθωριστικές τάσεις. Στο βαθμό που η αύξηση των δημοσίων δαπανών συνδέεται με την εισοδηματική πολιτική στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, αυτό ταυτόχρονα επιβαρύνει το δημοσιονομικό ισοζύγιο και ενισχύει τις πληθωριστικές πιέσεις.

Παρά τους υψηλούς ρυθμούς ανόδου του ΑΕΠ και τη μικρή πρόοδο στους δείκτες απασχόλησης και ανεργίας, σοβαρό μέρος του παραγωγικού δυναμικού παραμένει αναξιοποίητο, πράγμα που υποκρύπτει δυσκαμψίες και ανισορροπίες στην αγορά εργασίας. Αν και σύμφωνα με ορισμένες απόψεις μπορεί να είναι εφικτή η ταχεία άνοδος της απασχόλησης και κατ' ακολουθία η μείωση της ανεργίας, εκτιμούμε ότι η πρόοδος στον τομέα αυτό θα είναι μάλλον αργή και επίπονη. Αφ' ενός συναρτάται με την αναδιάρθρωση των παραγωγικών κλάδων, αφ' ετέρου προϋποθέτει τη διαμόρφωση γενικότερου ευνοϊκού κλίματος και θετικής προσέγγισης από όλους τους παράγοντες που διαμορφώνουν τη λειτουργία της αγοράς εργασίας.³⁴

Η ελληνική όμως οικονομία από το 1973 έχει εισέλθει σε μια μακρά περίοδο υψηλού πληθωρισμού που κυμαίνεται μεταξύ 12,6% (1977) και 24,7% (1980) την περίοδο 1975–1985, 13,7% (1989) και 23% (1986) την περίοδο 1985–1993 για να αποκλιμακωθεί από το 1994 (10,9%) και εξής έτσι ώστε το 1999 να περιορισθεί στο 2,6%. Την περίοδο 1999–2003 που ακολουθεί μετά την απόφαση ένταξης της Ελλάδος στην ευρωζώνη ο εναρμονισμένος δείκτης τιμών Ελλάδος σε σχέση με τον αντίστοιχο της ζώνης του ευρώ κινείται σε επίπεδα περί το 3,4% - 3,9% έναντι 1,9% και 2,7%. Ήδη στα τέλη του 2003 καταγράφεται μια διαφορά πληθωρισμού της τάξης των 1,6 ποσοστιαίων μονάδων. Οι επιπτώσεις της κρίσης στο ρυθμό μεγέθυνσης γίνονται εμφανείς από το 1979 (3,3%) που σημειώνεται μείωση κατά 54,2% έναντι του 1978. Στη συνέχεια την περίοδο 1980–1985 ο ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ είναι απογοητευτικός και κινείται μεταξύ -1,6% (1981) και 3,5% (1985) ως συνέπεια της επεκτατικής μακροοικονομικής πολιτικής 1982–1985³⁵.

Την περίοδο που ακολουθεί 1985–1993 ο ρυθμός μεγέθυνσης κινείται σε χαμηλά επίπεδα με εξαίρεση τη διετία (1988–1989) και το 1991 και παρά το γεγονός ότι οι οικονομίες των λοιπών ευρωπαϊκών κρατών από τις αρχές της δεκαετίας του '80 είχαν ήδη προσαρμοσθεί σε ένα χαμηλότερο επίπεδο πληθωρισμού και σε ικανοποιητικούς ρυθμούς μεγέθυνσης υπερδιπλάσιους των αντίστοιχων ελληνικών

για τη δεκαετία του '80. Από το 1994 και εξής έως το 1999 η ελληνική οικονομία μεγεθύνεται με ρυθμούς υψηλότερους των αντίστοιχων της Ε.Ε. των 15 με μέγιστο το 1998 (3,7%). Οι επιδόσεις αυτές θα συνεχισθούν και στη συνέχεια ως το 2003 (μέσος ετήσιος ρυθμός σε τιμές αγοράς 4,2%).

Η μεγέθυνση της ελληνικής οικονομίας στο σύνολο της μεταπολιτευτικής περιόδου 1974–1999 στηρίχθηκε στην καταναλωτική δαπάνη που αποτέλεσε τον κύριο συντελεστή διαμόρφωσης της αυξητικής μεταβολής από την πλευρά των συνιστωσών της ζήτησης. Οι επενδύσεις εμφανίζουν ουσιαστικά συμβολή μόλις την τελευταία τετραετία πριν την απόφαση ένταξης της χώρας στην Ο.Ν.Ε. ενώ περιορισμένη και σε πολλές περιπτώσεις αρνητική εμφανίζεται η συμβολή των καθαρών εξαγωγών. Την περίοδο 1999–2003 η κατανάλωση συνεχίζει να αποτελεί κύριο συντελεστή διαμόρφωσης του ρυθμού μεταβολής του ΑΕΠ, θα πρέπει όμως να σημειωθεί η ιδιαίτερα σημαντική παρουσία των επενδύσεων που εμφανίζονται ως ο δυναμικότερος παράγοντας της ζήτησης προφανώς λόγω της εξαιρετικά ευνοϊκής συγκυρίας για επενδύσεις λόγω των Ολυμπιακών αγώνων και της ολοκλήρωσης των συγκοινωνιακών έργων σε συνδυασμό με την εισροή πόρων από το Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (Κ.Π.Σ.).

(δ) *Η πρόκληση νομισματικής και εισοδηματικής πολιτικής:* Κατά την περίοδο 1973–1985 η νομισματική πολιτική διακρίνεται για τον επεκτατικό της χαρακτήρα αφού τόσο η συνολική προσφορά χρημάτων (M3) όσο και η πιστωτική επέκταση αυξήθηκαν με ρυθμούς σημαντικά υψηλότερους από αυτούς του ΑΕΠ. Μεταξύ των ετών 1973 – 1981 η νομισματική πολιτική ασκήθηκε μέσω του διοικητικού καθορισμού των επιτοκίων, ενώ στη συνέχεια 1981–1986 κύρια μέσω της χρησιμοποίησης της προσφοράς χρήματος ως ανεξάρτητου μέσου πολιτικής. Η αύξηση της ρευστότητας της οικονομίας και η αδυναμία ελέγχου του πληθωρισμού χαρακτηρίζουν τη μέχρι και το 1985 περίοδο αποσταθεροποίησης της οικονομίας. Η συνολική προσφορά χρήματος (M3) καθώς και η πιστωτική επέκταση συνεχίζουν την αυξητική τους πορεία παρά τις εξαγγελίες και τους στόχους του σταθεροποιητικού προγράμματος 1985–1987, η επίτευξη των οποίων δεν ήταν δυνατή κυρίως λόγω των υψηλών ελλειμμάτων του δημόσιου τομέα.

Το 1989, μάλιστα, έτος εκλογών, η νομισματική κυκλοφορία (M0) και κατά συνέπεια η προσφορά χρήματος (M1) [(M1) = (M0) + καταθέσεις όψεως] θα σημείωσαν αυξητικές μεταβολές 87,64 % και 94,8 % αντίστοιχα. Όσον αφορά δε τη συνολική προσφορά χρήματος (M3) στο σύνολο της περιόδου 1985–1989 κάτω από τη πίεση των χρηματοδοτικών αναγκών του δημόσιου τομέα κινήθηκε με ετήσιους αυξητικούς ρυθμούς μεταξύ 20,6% και 29,1% συμβάλλοντας στη διατήρηση του πληθυσμού σε επίπεδα σημαντικά υψηλότερα από αυτά των χωρών της Ε.Ε. των 15 ενώ τα βραχυπρόθεσμα επιτόκια τραπεζικών δανείων προς τις επιχειρήσεις διατηρούνται σε επίπεδα άνω του 20% ακόμη και το 1989, έτος απελευθέρωσης των

χορηγήσεων (με εξαιρέσεις) και καταθέσεων (πλην του επιτοκίου καταθέσεων / ταμειωτηρίου).

Στο σύνολο της δεκαετίας του '90 και ενώ έχει δρομολογηθεί η πορεία της χώρας προς την ΟΝΕ, και επιχειρείται η απελευθέρωση και ανάπτυξη του πιστωτικού συστήματος, η «πρωταρχική επιδίωξη της νομισματικής πολιτικής για αποκλιμάκωση του πληθωρισμού, ώστε να συγκλίνει με το μέσο ρυθμό πληθωρισμού των χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας...» δε φαίνεται να επιτυγχάνεται, παρά τον περιορισμό του ρυθμού μεταβολής συνολικής προσφοράς χρήματος (M3) και της συνολικής επέκτασης. Ο πληθωρισμός, στο σύνολο της δεκαετίας του '90, διατηρείται σε υψηλά επίπεδα (υπερτριπλάσιος του Μ.Ο. της Ε. Έ. των 15) ενώ τα βραχυπρόθεσμα επιτόκια τραπεζικού δανεισμού είναι ιδιαίτερα υψηλά παρά τη μείωση των κατά 12,6 ποσοστιαίες μονάδες μεταξύ 1990 και 1999.

Το 1999, έτος βάση για την ένταξη της Ελλάδας στην ΟΝΕ η συνολική προσφορά χρήματος (M3) περιορίζεται στο ελάχιστο 5,6 % έναντι 15,7 % το 1990, το επιτόκιο βραχυπρόθεσμων τραπεζικών δανείων προς επιχειρήσεις στο 15,0 % έναντι 27,6 % το 1990 και ο πληθωρισμός στο 2,6 % το 1990. Από το 2000 και εξής στο πλαίσιο της ΟΝΕ τα βραχυπρόθεσμα επιτόκια δανεισμού αποκλιμακώνονται περαιτέρω (7,4 % το 2002) ενώ το πρόβλημα της απόκλισης του πληθωρισμού από τις χώρες της Ε.Ε. παραμένει προς αντιμετώπιση και υπενθύμιση των βασικών διαρθρωτικών προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας.

Όσον αφορά την εισοδηματική πολιτική που ακολουθήθηκε μετά τη μεταπολίτευση (1974) κινήθηκε προς την κατεύθυνση αποκατάστασης της αγοραστικής δύναμης των αμοιβών η οποία μειώθηκε από τον πληθωρισμό που συνόδευσε τη διεθνή κρίση. Η ενίσχυση της θέσης των συνδικάτων στον κοινωνικό ιστό της χώρας αμέσως μετά την μεταπολίτευση είχε ως συνέπεια την άσκηση ισχυρών πιέσεων στις κυβερνήσεις έτσι ώστε να επιτευχθούν σημαντικές αυξήσεις τόσο στους κατώτατους μισθούς και τα ημερομίσθια όσο και γενικότερα στο εισόδημα των εργαζομένων, επηρεάζοντας άμεσα την εξέλιξη του εγχώριου πληθωρισμού. Η χαλαρή εισοδηματική πολιτική της περιόδου συνέβαλε στην ενίσχυση του εγχώριου πληθωρισμού αφού κατώτατα όρια μισθών και ημερομισθίων καθώς και οι αποδοχές και το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στη μεταποίηση κινήθηκαν αυξητικά με ρυθμούς υψηλότερους του πληθωρισμού.

Την περίοδο 1981–1985 πρώτη τετραετία της σοσιαλιστικής κυβέρνησης του ΠΑ.ΣΟ.Κ. η εισοδηματική πολιτική ήταν ιδιαίτερα επεκτατική (50% αύξηση των κατώτατων μισθών και ημερομισθίων, θέσπιση της Αυτόματης Τιμαριθμικής Αναπροσαρμογής -ΑΤΑ). Οι επιπτώσεις των αυξήσεων στο κόστος εργασίας και την παραγωγικότητα ήταν σημαντικές, η δε συμβολή στη συντήρηση του υψηλού εγχώριου πληθωρισμού καθοριστική.

Όπως έχει προαναφερθεί την ίδια περίοδο (αρχές δεκαετία '80) οι χώρες της ΕΟΚ εφάρμοζαν ένα συνδυασμό αναδιαρθρωτικών και σταθεροποιητικών

προγραμμάτων με στόχο τον περιορισμό του πληθωρισμού και των ελλειμμάτων σε συνδυασμό με τη διαμόρφωση νέων ανταγωνιστικών παραγωγικών δομών προσαρμοσμένων στις νέες ενεργειακές τιμές καθώς και στις νέες τεχνολογίες. Οι μεταβολές στις μέσες αμοιβές εργασίας τη δεκαετία 1975–1985 είχαν ως αποτέλεσμα (1985) τη σημαντική αύξηση της εργασίας στο εθνικό εισόδημα καθώς και την αύξηση του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος. Η κατά 4,2% ταχύτερη αύξηση του μέσου ετήσιου ρυθμού των ονομαστικών μισθών έναντι των τιμών (21,5% έναντι 17,3%) είχε συνέπεια τω σταδιακή υποχώρηση της παραγωγικότητας εργασίας αφού αυξανόταν με ρυθμούς 2% ετησίως έναντι 3,5% των πραγματικών μισθών.

Στη βιομηχανία η κατάσταση εξελίχθηκε ακόμα χειρότερα αφού μετά τη δεύτερη πετρελαϊκή κρίση (1979) οι πραγματικοί μισθοί αυξήθηκαν με ρυθμό 3,3% έναντι 1,1% για το σύνολο της οικονομίας ενώ η παραγωγικότητα του τομέα μεταβαλλόταν ακόμα και με αρνητικούς ρυθμούς. Την περίοδο 1979–1985 το πραγματικό κόστος ανά μονάδα προϊόντος στη βιομηχανία της ΕΟΚ μειώθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό -2,4% ενώ στην ελληνική βιομηχανία αυξήθηκε κατά 4,7% με συνέπεια το σημαντικότατο περιορισμό της διεθνούς ανταγωνιστικότητας, της μεταποίησης. Οι αρνητικές εξελίξεις στο ισοζύγιο πληρωμών (1985) αποτέλεσαν την αφετηρία προβληματισμού που οδήγησαν στην ανατροπή της αναμφισβήτητα φιλολαϊκής και έντονα αναδιανεμητικής πολιτικής της πρώτης σοσιαλιστικής τετραετίας.

Μετά τις εκλογές του 1985 εφαρμόζεται το πρόγραμμα σταθεροποίησης 1985 – 1987 το οποίο προέβλεπε περιοριστική δημοσιονομική νομισματική πολιτική και εισοδηματική πολιτική. Η υποχρεωτική εφαρμογή «αυξήσεων» τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα στο ύψος του εγχώριου πληθωρισμού, αποτέλεσε το βασικό άξονα της περιοριστικής εισοδηματικής πολιτικής, με εμφανή τα αποτελέσματα στη μείωση του ρυθμού αύξησης των μισθών σε επίπεδα μικρότερα του πληθωρισμού, στη μείωση του ρυθμού αύξησης του κατά μονάδα κόστους εργασίας στη μεταποίηση συμβάλλοντας στη βελτίωση της σχετικής ανταγωνιστικότητας των προϊόντων.

Η όλη εικόνα ανατρέπεται από την επόμενη (προεκλογική) διετία 1988 – 1989 αφού οι κατώτατοι μισθοί και ημερομίσθια αυξήθηκαν κατά 18% ενώ οι μηνιαίες αποδοχές στη μεταποίηση κατά 23,4% με αποτέλεσμα την αύξηση του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος κατά 19,2% το 1988 και 18,2% το 1989 όταν οι τιμές πληθωρισμού τα αντίστοιχα έτη ήσαν 13,5% και 13,7%. Η ανάγκη νέων σταθεροποιητικών προγραμμάτων εκφράστηκε το 1990 με την έκθεση της επιτροπής Αγγελόπουλου στο πλαίσιο των προτάσεων της οποίας κινήθηκε η εισοδηματική πολιτική μεταξύ των ετών 1990–1993, επιβραδύνοντας σημαντικά τους ρυθμούς αυξητικής μεταβολής των μισθών και του κόστους εργασίας. Η εισοδηματική πολιτική κρίνεται ως σχετικά περιοριστική αφού οι αυξητικές μεταβολές στους μισθούς και το μοναδικό κόστος εργασίας στη μεταποίηση ακολουθούν πτωτική

πορεία και κινούνται σε επίπεδα χαμηλότερα του πληθωρισμού. Αντίθετα στη διάρκεια του προγράμματος σύγκλισης (1994–1999) οι μισθοί και τα ημερομίσθια αυξάνονται με ρυθμούς σαφώς υψηλότερους του πληθωρισμού. Οι τάσεις που διατηρούνται και την περίοδο που ακολουθεί 1999–2003.

(ε) *Το ζήτημα των εξωτερικών οικονομικών σχέσεων: ισοζύγιο πληρωμών και συναλλαγματική πολιτική:* Η ελλειμματικότητα του εμπορικού ισοζυγίου της χώρας στο σύνολο της μεταπολεμικής περιόδου αποτελεί ένα από τα πλέον σημαντικά διαρθρωτικά προβλήματα του ισοζυγίου πληρωμών. Η σημαντική υστέρηση των εξαγωγών, οι οποίες από το 1974 και εξής καλύπτουν περί το 40% των εισαγωγών μετά τα μέσα της δεκαετίας του '70, διατηρείται και στη διάρκεια της δεκαετίας του '80 στα αυτά επίπεδα με θετικές διαφοροποιήσεις τόσο κατά την περίοδο της έντονης επεκτατικής πολιτικής 1982–1984, όσο και στη διάρκεια του σταθεροποιητικού προγράμματος 1986–1987 οπότε (το ποσοστό) αυξάνεται στο 45,1% το 1984 και στο 44,7% το 1987.

Το εμπορικό έλλειμμα ως ποσοστό του ΑΕΠ στο σύνολο της μεταπολεμικής περιόδου κινείται σε επίπεδα υψηλότερα του 13% και την περίοδο 1979–1985 κυμαίνεται σε επίπεδα υψηλότερα του 15% με μέγιστες τιμές το 1981 (-17,6%) και το 1988 (-18,9) παρά τον περιορισμό που σημειώνεται στη διάρκεια του σταθεροποιητικού προγράμματος 1986–1989 το εμπορικό έλλειμμα το 1989 φθάνει στο 17,9 & του ΑΕΠ. Η εικόνα δεν μεταβάλλεται στη δεκαετία του '90 και το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου της Ελλάδας ως ποσοστό του ΑΕΠ κυμαίνεται μεταξύ 14% και 16%. Το διαρθρωτικό πρόβλημα του εμπορικού ισοζυγίου της χώρας απασχολεί τόσο τους μελετητές όσο και τα θεσμικά αρμόδια όργανα από την περίοδο της κρίσης της δεκαετίας του '70 και εξής χωρίς, ως φαίνεται, ουσιαστική συμβολή στη μεταβολή των πάγιων πλέον εγγενών αδυναμιών. Η εξέλιξη της διάρθρωσης τόσο των εξαγωγών όσο και των εισαγωγών μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι ένας πολύ μικρός αριθμός παραγωγικών τομέων διαμορφώνει τον κύριο όγκο των εξαγωγών ενώ οι εισαγωγές αφορούν πολύ ευρύτερες κατηγορίες προϊόντων αναδεικνύοντας το κύριο, κατά την άποψή μου διαρθρωτικό πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας που αφορά την πάγια αδυναμία διαμόρφωσης ισχυρής και ανταγωνιστικής εγχώριας παραγωγικής βάσης.

Μετά την ένταξη της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ. (1981) και στη διάρκεια της δεκαετίας του '80 οι ελληνικές εξαγωγές κατευθύνονται όλο και περισσότερο προς τις χώρες της Ε.Ο.Κ., προς τις οποίες το 1988 κατευθύνεται το 52,6% του συνόλου των εξαγωγών έναντι 43,3% το 1981. Αντίθετα στη δεκαετία του '90 σημειώνεται ένας αναπροσανατολισμός των εξαγωγών προς τις αραβικές χώρες, τα Βαλκάνια και τις χώρες της πρώην ανατολικής και κεντρικής Ευρώπης με αποτέλεσμα τη σχετική υπεροχή των εξαγωγών προς τις τρίτες εκτός Ε.Ο.Κ. χώρες.

Όσον αφορά τη διάρθρωση των εξαγωγών ως προς τις βασικές κατηγορίες προϊόντων, τέσσερις κατηγορίες (τρόφιμα και καπνός, πρώτες ύλες, ενδιάμεσα προϊόντα και κλωστοϋφαντουργικά – ενδύματα) και δεκατρείς τομείς σε σύνολο εξήντα τριών τομέων συγκεντρώνουν περί το 80,0% του συνόλου εξαγωγών στη διάρκεια της δεκαετίας του '80 με εσωτερική δομή που αποδεικνύει την αδύναμη και με ελάχιστες προοπτικές παραγωγική δομή της χώρας. Η σχετική δυναμική της εσωτερικής εξειδίκευσης των εξαγωγών θα πρέπει να επισημανθεί ότι την περίοδο 1972 – 1985 διαπιστώνονται τάσεις μείωσης της συμμετοχής προϊόντων με δυνατή και μεσαία ζήτηση ενώ αντίθετα αυξάνεται η συμμετοχή προϊόντων με αδύνατη ζήτηση. Ως προς τη διάρθρωση των εισαγωγών έως και τα μέσα της δεκαετίας του '80, θα πρέπει να επισημανθεί η αυξητική τάση της εισαγωγής βιομηχανικών καταναλωτικών προϊόντων, η μεγάλη αύξηση των εισαγωγών αγροτικών προϊόντων, καθώς και η μείωση των εισαγωγών βιομηχανικών εξοπλισμού την περίοδο 1979–1985. Η ταχύτερη αυξητική μεταβολή των εισαγωγών σε σχέση με τις εξαγωγές με αποτέλεσμα τη διεύρυνση του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου, αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό των εξελίξεων της μεταπολεμικής περιόδου. Το έλλειμμα αυτό την εικοσαετία 1974–1993 υπερτετραπλασιάζεται και συνεχίζει να ακολουθεί αυξητικούς ρυθμούς τόσο στην περίοδο του προγράμματος σύγκλισης 1994–1999 όσο και στη συνέχεια για να φθάσει την πενταετία 1999–2003 στο ύψος των 96,940 δισ. € έναντι 13,076 δισ. δολ. την πενταετία 1991–1994.

Οι ερευνητικές εργασίες για την ερμηνεία του σημαντικού αυτού διαρθρωτικού προβλήματος της ελληνικής οικονομίας είναι ενδιαφέρουσες και σημαντικές σε αριθμό. Ο δασμολογικός αποπλισμός της Ελλάδας μετά τη σύνδεση με την Ε.Κ. και ειδικότερα η εξάλειψη του ειδικού ρυθμιστικού φόρου μεταξύ των ετών 1984–1989 όπως αναφέρεται από το σύνολο των μελετητών άσκησε σοβαρή θετική επίδραση στις εισαγωγές από την Ε.Κ. Το εθνικό εισόδημα, η κατανάλωση και η εξέλιξη του κόστους παραγωγής στην Ελλάδα αποδείχθηκαν ως οι παράμετροι που ασκούν σημαντική και θετική επίδραση στις εισαγωγές αναδεικνύοντας και πάλι την καθοριστική σημασία των άδηλων πόρων και της αδύναμης παραγωγικής βάσης για τις εξελίξεις του εμπορικού ελλείμματος.

Τα σημαντικά πλεονάσματα στο ισοζύγιο των άδηλων συναλλαγών και στο λογαριασμό κεφαλαίων, εκτιμάται ότι, αν δεν αποτελούν την κύρια αιτία, συνέβαλαν αποφασιστικά στη διατήρηση της ελλειμματικότητας του εμπορικού ισοζυγίου αλλά κύρια στο μειωμένο ενδιαφέρον για ενίσχυση, αναδιάρθρωση και μεγέθυνση της εγχώριας παραγωγικής βάσης. Ο τουρισμός, η μετανάστευση και η ναυτιλία αποτέλεσαν μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του '80 τους προσδιοριστικούς παράγοντες των άδηλων πόρων. Από τα μέσα της δεκαετίας του '80 και εξής οι καθαρές συναλλαγματικές εισπράξεις από την Ε.Ε. και οι «αναλήψεις από μετατρέψιμες καταθέσεις σε δραχμές» (πληρωμές ξένων επιχειρήσεων για εξόφληση των υποχρεώσεων της σε δραχμές στην Ελλάδα) αποτελούν τις δύο νέες δυναμικές

κατηγορίες εισροών. Όσον αφορά την εξέλιξη των άδηλων πληρωμών, καθοριστική πλέον αναδεικνύεται από τη δεκαετία του '80 και εξής, η συμμετοχή των τόκων για εξυπηρέτηση του δημόσιου και ιδιωτικού χρέους του από 21,3% των άδηλων πόρων το 1977 φθάνει το 36,4% το 1981 και 53,9% το 1985.

Η συναλλαγματική πολιτική της Ελλάδας ως τις αρχές της δεκαετίας του '90 σχεδιάζοταν (εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων) με βάση τις ανάγκες αντιμετώπισης των ελλειμμάτων του ισοζυγίου πληρωμών και όχι με βάση της διατήρηση και ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας. Η πολιτική αυτή χαρακτηρίζεται ως «αντιπληθωριστική». Σε κάθε περίοδο επιλεγόταν «ως οδηγός δείκτης εκείνος που συνεπαγόταν τη μικρότερη διολίσθηση της δραχμής»³⁶

Όσον αφορά την αξιολόγηση της εξέλιξης της ανταγωνιστικότητας χρησιμοποιούνται τρεις δείκτες πραγματικής σταθμευμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής: α) ανταγωνιστικότητα με βάση το σχετικό κατά μονάδα κόστος εργασίας στην ελληνική βιομηχανία σε σχέση με τις χώρες του Ο.Ο.Σ.Α. (θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο δείκτης αυτός έχει έντονα και όχι βάσιμα αμφισβητηθεί), β) ανταγωνιστικότητα με βάση το σχετικό αποπληθωριστή ΑΕΠ Ελλάδος – χωρών Ο.Ο.Σ.Α. και γ) ανταγωνιστικότητα με βάση το σχετικό δείκτη τιμών καταναλωτή (Δ.Τ.Κ.) Ελλάδας – χωρών Ε.Ο.Κ. Στο σύνολο της υποπεριόδου 1975–1985 η διολίσθηση της δραχμής (με εξαίρεση τη διετία 1981–1982) υπερκαλύπτει τον διαφορικό πληθωρισμό Ελλάδας – Ο.Ο.Σ.Α. στο πλαίσιο της πολιτικής αποκατάστασης της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων μετρούμενη με βάση το σχετικό κατά μονάδα κόστος εργασίας στη βιομηχανία ανατιμήθηκε κατά 33% μεταξύ των ετών 1975–1980 και κατά 25,9% μεταξύ 4^{ου} τριμήνου 1980 και 3^{ου} τριμήνου 1985. Αντίστοιχα με βάση τον αποπληθωριστή ΑΕΠ η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία ανατιμήθηκε κατά 15% μεταξύ 1975 και 1980 ενώ σημείωσε ελάχιστες διακυμάνσεις μεταξύ των ετών 1981–1986. Τέλος η εξέλιξη της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας με βάση το σχετικό δείκτη τιμών καταναλωτή εμφανίζει υποτιμητικές τάσεις.

Η περίοδος 1985–1993 που προηγείται του προγράμματος σύγκλισης στο πλαίσιο της ένταξης στην ΟΝΕ ξεκινά με το σταθεροποιητικό πρόγραμμα 1985–1987 (υποτίμηση κατά 15%, περιοριστική δημοσιονομική και νομισματική πολιτική, «λιτότητα», προσπάθεια περιορισμού των εισαγωγών), το οποίο εγκαταλείπεται τη διετία 1988–1989. Η υποτίμηση της δραχμής σε συνδυασμό με τα μέτρα λιτότητας βελτίωσε κατ' αρχήν τους δείκτες ανταγωνιστικότητας που χειροτερεύουν όμως σημαντικά τη διετία 1988–1989. Η πραγματική σταθμισμένη συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής, με βάση το σχετικό κατά μονάδα κόστος εργασίας στη βιομηχανία ανατιμήθηκε κατά 25% τη διετία 1988–1989, ενώ όπως προαναφέρθηκε την περίοδο αυτή καταργείται η επιδότηση των ελληνικών εξαγωγών (κατάργηση της απόφασης της Νομισματικής Επιτροπής 1574/1970 και του ρυθμιστικού φόρου).

Οι αρνητικές αυτές εξελίξεις στα τέλη της δεκαετίας του '80 με συνέπεια την παραπέρα επιδείνωση της θέσης της ελληνικής οικονομίας στο διεθνή ανταγωνισμό επέβαλαν την προώθηση πολιτικών αποκατάστασης της ισορροπίας στο ισοζύγιο πληρωμών οι οποίες ...*δεδομένου ότι τα περιθώρια για συναλλαγματικούς χειρισμούς είναι περιορισμένα και οι Κοινοτικές δεσμεύσεις αποκλείουν την άμεση ή έμμεση χρησιμοποίηση επιδοτήσεων, η ενίσχυση της εξαγωγικής προσπάθειας είναι δυνατό να γίνει μόνο στα πλαίσια της ενισχύσεως της ανταγωνιστικότητας, που μπορεί να πραγματοποιηθεί με την ανάκαμψη και αναδιάρθρωση των επενδύσεων, τη συγκρατημένη εισοδηματική πολιτική και τη βελτίωση του θεσμικού πλαισίου.* Η πολιτική του ανταγωνιστικού αποπληθωρισμού (competitive disinflation) που εφαρμόστηκε από το 1983 στη Γαλλία με στόχο την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, αποτέλεσε βασικό άξονα της πολιτικής που ακολουθήθηκε στην Ελλάδα τη δεκαετία του '90, περισσότερο γνωστή από το 1994 και εξής ως πολιτική της «σκληρής δραχμής». Η περιορισμένη διολίσθηση του νομίσματος που σημειώνεται την αυτή περίοδο συνοδεύθηκε (όπως αναμενόταν) από άνοδο των επιτοκίων με αποτέλεσμα την χρηματοοικονομική επιβάρυνση των επιχειρήσεων, πέραν της επιβάρυνσης του κόστους εργασίας από την ακολουθούμενη εισοδηματική πολιτική έτσι ώστε τελικά να υπονομεύεται τυχόν στόχος για ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων και κατά συνέπεια να απομακρύνεται η πιθανότητα πραγματικής σύγκλισης της οικονομίας.

(στ) Το μέγα πρόβλημα: απασχόληση και ανεργία: Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της χώρας σύμφωνα με την απογραφή του 2001 ανέρχεται σε 3.753.06 άτομα. Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός τη μεταπολεμική περίοδο διαμορφώνεται υπό την επίδραση της μετανάστευσης αφού 1,2 εκατ. άτομα, νέων ηλικιών, μεταξύ των ετών 1955 και 1974 μεταναστεύουν προς τις Η.Π.Α., τον Καναδά, την Αυστραλία και τις χώρες της Δυτ. Ευρώπης (κύρια τη Δυτ. Γερμανία). Από τα τέλη της δεκαετίας του '60, όμως, παρατηρείται σημαντική επιστροφή μεταναστών. Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, μεταξύ των ετών 1968–1974 μετανάστευσαν 392.000 άτομα και επέστρεψαν 159.000 άτομα ενώ μεταξύ των ετών 1975 και 1977 (που σταμάτησε η συλλογή σχετικών στοιχείων από την ΕΣΥΕ) μετανάστευσαν 82 χιλιάδες άτομα και επέστρεψαν 103 χιλιάδες άτομα. Τη δεκαετία του '80 το σημαντικότερο ποσοστό μεταναστών αφορά ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Ένας δεύτερος σημαντικός παράγοντας για τη διαμόρφωση του ενεργού πληθυσμού είναι η γήρανση του πληθυσμού σε συνδυασμό με την υπογεννητικότητα που έχουν άμεσες επιπτώσεις στην πυραμίδα των ηλικιών. Όσον αφορά τη διάρθρωση της απασχόλησης η σημαντική μείωση του αγροτικού προς όφελος του αστικού πληθυσμού καθώς και ο περιορισμός των απασχολημένων στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα ιδιαίτερα από τα μέσα της δεκαετίας του '80 προς όφελος της απασχόλησης στον τομέα των υπηρεσιών διαμορφώνουν τις εξελίξεις προς μια

τελική δομή (2001) με ιδιαίτερα ανησυχητική διάρθρωση όσον αφορά αφ' ενός τη δυναμικότητα της παραγωγικής βάσης αφ' ετέρου δε τη χωροταξική κατανομή και τις ακόλουθες περιφερειακές ανισορροπίες.

Για τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης θα πρέπει να γίνει ιδιαίτερη αναφορά στην αυτοαπασχόληση, την πολυαπασχόληση και τη μερική απασχόληση. Το ποσοστό της αυτοαπασχόλησης στη συνολική απασχόληση είναι ιδιαίτερα υψηλό σε σχέση με τις λοιπές χώρες της Ε.Ε., υπό την πίεση αφ' ενός μεν των παραδοσιακών δομών του αγροτικού τομέα (παρά την έντονη αστικοποίηση) αφ' ετέρου δε της διεξόδου των ελεύθερων επαγγελματιών (γιατροί, δικηγόροι μηχανικοί, έμποροι, μικρομεσαίοι επαγγελματίες κλπ) που λειτουργούν στην Ελλάδα, ακόμα, εκτός διεθνών προτύπων.

Η πολυαπασχόληση λόγω της εποχικότητας αρκετών κατηγοριών δραστηριοτήτων (γεωργία, τουρισμός, εμπορική ναυτιλία, οικοδομικές κατασκευές) αλλά και της υψηλής παραοικονομίας διαμορφώνεται σε υψηλά επίπεδα συγκριτικά με άλλες χώρες. Αντίθετα η μερική απασχόληση στην Ελλάδα σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία φαίνεται ότι υστερεί σημαντικά σε σχέση με άλλες χώρες της Ε.Ε. Σχετικά με την κατά φύλο δομή της απασχόλησης το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών, αυξάνει σημαντικά τις δεκαετίες του '70 και '80 στο πλαίσιο των συνθηκών κοινωνικής απελευθέρωσης της περιόδου αλλά και των γενικότερων τάσεων της ελληνικής οικονομίας (περιορισμός αγροτικού τομέα, ενίσχυση των υπηρεσιών) και της κοινωνίας (μείωση μέσου μεγέθους οικογένειας, απαιτήσεις για υψηλότερα καταναλωτικά πρότυπα κλπ). Αντίθετα από τη δεκαετία των '90 και εξής, στο πλαίσιο των νέων περιοριστικών συνθηκών περιορίζεται σημαντικά η αυξητική τάση συμμετοχής της γυναικείας απασχόλησης ενώ ανησυχητικά είναι τα ποσοστά της γυναικείας ανεργίας. Με βάση τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία και παρά τις έντονες αμφισβητήσεις της αξιοπιστίας των, τουλάχιστον ως το 1983 η ανεργία σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της ΕΣΥΕ, σημειώνει σημαντική μεταβολή στις αρχές του 1980 (2,8% το 1980, 7,9% το 1983) ενώ από τις αρχές του 1990 και εξής η ανεργία σημειώνει σημαντική αυξητική μεταβολή (7,0% το 1990, 7,7% το 1991, 9,6% το 1996, 11,8% το 1999) και από το 1999 και εξής κινείται σε επίπεδα υψηλότερα της Ε.Ε. των 15.

Η διάρκεια και τα χαρακτηριστικά των ανέργων αναδεικνύουν το πρόβλημα της ανεργίας ως το πλέον σημαντικό από τα προς αντιμετώπιση προβλήματα. Οι μακροχρόνια άνεργοι (άνεργοι για τουλάχιστον 12 μήνες) αντιπροσωπεύουν υψηλότερα ποσοστά που στις αρχές του 2004 έφτασαν το 50% του συνόλου. Οξύτατο είναι το πρόβλημα στους νέους και στις γυναίκες καθώς και τους πρωτοεισερχόμενους στην αγορά εργασίας.

Από τη μελέτη των μεταβολών στην τομεακή και κατά κατηγορία προϊόντων απασχόληση και ανεργία προκύπτει ότι η χώρα κατά την τελευταία εικοσαετία έχασε σημαντικό αριθμό θέσεων εργασίας στους κλάδους παραγωγής προϊόντων που

εκτίθενται στο διεθνή ανταγωνισμό και κατά συνέπεια αντανακλούν τη μειούμενη διεθνή της ανταγωνιστικότητα. Στη διαμόρφωση ποσοστών ανεργίας οπωσδήποτε συμβάλλει και ο μεγάλος αριθμός οικονομικών μεταναστών, ο αριθμός των οποίων το 2001 κυμαίνεται μεταξύ 262 και 631 χιλιάδων ατόμων ενώ οι επίσημα καταγεγραμμένοι απασχολούμενοι κατά την ΕΣΥΕ είναι 164.438 άτομα. Σύμφωνα με πρόσφατες αναλύσεις οι μηχανισμοί «εμμοιής» των υψηλών ποσοστών ανεργίας στην πλευρά της προσφοράς εργασίας ...*σχετίζονται τόσο με το ρόλο των εργατικών ενώσεων τη διαδικασία καθορισμού των μισθών, έτσι ώστε να εξασφαλίζονται τα συμφέροντα των παλαιών μελών των, όσο και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς των ανέργων...*, ενώ στην πλευρά της ζήτησης εργασίας το φαινόμενο της ανεργίας. Η μονιμότητα υψηλών ποσοστών ανεργίας στην Ελλάδα μετά το 1980 ανάγεται στα σοβαρά και ανεπίλυτα -μέχρι σήμερα- διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας καθώς και στην άσκηση των πολιτικών σταθεροποίησης και σύγκλισης.

Η χειροτέρευση των όρων εμπορίου μετά τις δύο ενεργειακές κρίσεις, η μεταβολή του φορολογικού καθεστώτος μετά το 1974 οι σημαντικές μεταβολές στις εργασιακές σχέσεις, στις συλλογικές συμβάσεις, στην απασχόληση στο δημόσιο τομέα σε συνδυασμό με την ενίσχυση των εργατικών ενώσεων θεωρούνται ως σημαντικές μεταβολές που άσκησαν σημαντική πίεση στο πεδίο της επιχειρηματικής δράσης και σε συνδυασμό με τη διατήρηση υψηλών πραγματικών επιτοκίων κυρίως λόγω της κακής δημοσιονομικής διαχείρισης, λειτούργησαν περιοριστικά προς την κατεύθυνση της αναδιάρθρωσης εκσυγχρονισμού και ενίσχυσης παραγωγικής βάσης που αποτελεί τον κύριο μηχανισμό δημιουργίας θέσεων απασχόλησης.

(ζ) *Η εξέλιξη των επενδύσεων και του παγίου κεφαλαίου*: Η πορεία των επενδύσεων στην ελληνική οικονομία από τις αρχές της δεκαετίας του '70 ως τα τέλη της δεκαετίας του '80 κρίνεται ως μη ικανοποιητική. Οι συνολικές ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου ως ποσοστό του ΑΕΠ από 31% τη διετία 1972–1973 μειώνονται στις 21% το 1981 και συνεχίζουν την αρνητική τους πορεία ως το 1988 οπότε περιορίζονται μόλις στο 16,7% του ΑΕΠ. Μετά μια περιορισμένη θετική μεταβολή τη διετία 1989–1990 οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου σταθεροποιούνται ως το 1995 περί το 18% του ΑΕΠ δηλαδή στο επίπεδο των αρχών της δεκαετίας του '80. Σχετικά με τις καθαρές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (Κ.Ε.Π.Κ.), δηλαδή το σχηματισμό νέων κεφαλαίων οι εξελίξεις είναι μάλλον απογοητευτικές. Οι Κ.Ε.Π.Κ. ως ποσοστό του ΑΕΠ από 23% το 1973 μειώνονται στο 11% το 1981 και περιορίζονται μόλις στο 6% το 1988. Οι μεταβολές στα αντίστοιχα ποσοστά (ΑΕΠΚ/ΑΕΠ) στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι αφ' ενός μεν πιο ομαλές αφ' ετέρου δε η μείωση μεταξύ της δεκαετίας του '70 και του '80 υποδιπλάσια³⁷.

Από τα μέσα της δεκαετίας του '90 και εξής (περίοδος προγράμματος σύγκλισης, μεγάλων έργων, προετοιμασίας Ολυμπιακών αγώνων) σημειώνεται σημαντική αυξητική τάση στις ακαθάριστες πάγιες επενδύσεις οι οποίες διπλασιάζονται (σε τρέχουσες τιμές) μεταξύ των ετών 1999 και 2001) με αποτέλεσμα ο δείκτης (ΑΕΠΚ/ΑΕΠ) από 18,6% το 1995 να φθάσει το 24,5% το 2001 ξεπερνώντας το αντίστοιχο μέγεθος του 1974. Ο ρόλος των ξένων επενδύσεων στην ελληνική περίπτωση κρίνεται περιορισμένος. Η Ελλάδα σε σύγκριση με τις άλλες περιφερειακές χώρες της Ε.Ε. (Ισπανία, Πορτογαλία, Ιρλανδία) δεν προσέλκυσε σημαντικό όγκο ΞΑΕ μάλιστα δε καταλαμβάνει την τελευταία θέση μεταξύ των χωρών μελών της Ε.Ε. τόσο σε όρους απολύτων μεγεθών όσο και σε όρους συμμετοχής των ΞΑΕ στο ΑΕΠ αφού περιορίζονται σε ετήσια ποσοστά αρκετά μικρότερα του 1% ενώ μετά το 1998 και μετά τη θέσπιση του Ν.2601/98 (περί κινήτρων, επιδοτήσεων, φορολογικών απαλλαγών κλπ) και παρά το γεγονός ότι τα κίνητρα, απαλλαγές κλπ είναι στο ίδιο επίπεδο με την Ισπανία σημειώνοντας δύο έτη (1998, 2002) ουσιαστικής αποχής των ΞΑΕ στην Ελλάδα. Ως προς την προέλευση των ΞΑΕ το 65% του μεριδίου των ΞΑΕ της περιόδου 1960-2001 προέρχεται από χώρες της Ε.Ε. και τις Η.Π.Α. απορροφήθηκαν δε κύρια από τον τουρισμό και την μεταποίηση σε επιλεγμένους κλάδους.

Η εξέλιξη της τομεακής διάρθρωσης των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου ετήσιων Κ.Ε.Π.Κ., χαρακτηρίζεται από τη σημαντική υποχώρηση της ποσοστιαίας συμμετοχής των τομέων γεωργίας, ορυχείων και μεταλλείων (12,5% το 1980, 8,14% το 1988, 6,97% το 1995) την υποχώρηση του τομέα μεταποίησης κατά 37,46% μεταξύ των ετών 1974 και 1985 και τη σταθεροποίηση του ποσοστού συμμετοχής περί το 18% από το 1988 και εξής τη σχετική σταθερότητα της συμμετοχής των υποδομών (ενέργεια, μεταφορές, επικοινωνία) περί το 30% και την υψηλή συμμετοχή των επενδύσεων σε κατοικίες περί το 25% που υποχωρεί όμως σταδιακά μετά το 1990 και περιορίζεται στο 17,48% το 1995. Όσον αφορά στην «κατ' είδος» διάρθρωση (και σύμφωνα με το προηγούμενο σύστημα τήρησης των ελληνικών εθνικών λογαριασμών), στη διάρκεια της δεκαετίας '70 οι κατασκευές απορροφούν το 64,5% των συνολικών επενδύσεων έναντι 35,5% του εξοπλισμού από τη δεκαετία του '80 και εξής υποχωρεί η συμμετοχή των κατασκευών (59,93% το 1988, 57,83% το 1990, 54,70% το 1995) έναντι αντίστοιχης βελτίωσης της θέσης της συμμετοχής του εξοπλισμού του το 1995 φθάνει το 48,30% των ετήσιων Ε.Π.Κ.

Σύμφωνα με το ευρωπαϊκό σύστημα λογαριασμών η συμμετοχή του «εξοπλισμού» στις πάγιες επενδύσεις του 1995 εμφανίζεται σημαντικά μειωμένη 31,47% έναντι 45,30% του προηγούμενου εθνικού συστήματος και κυμαίνεται μεταξύ 34,45% και 34,88% για την πενταετία που ακολουθεί. Οι επενδύσεις σε ηλεκτρομηχανολογικό εξοπλισμό («μηχανήματα») αποτελούν ποσοστό 70-75 του συνόλου των Ε.Π.Κ. σε «εξοπλισμό» που αντιστοιχεί στο 20-25% των συνολικών ετησίων Ε.Π.Κ. και σε καμία περίπτωση δεν είναι σε θέση να υποστηρίξει ακόμα και

παραδοσιακές διαρθρωτικές αλλαγές. Η όλη εικόνα όσον αφορά την εξέλιξη του παγίου κεφαλαίου της ελληνικής οικονομίας επιδεινώνεται περισσότερο δεδομένων των ραγδαίων τεχνολογικών εξελίξεων της τελευταίας δεκαπενταετίας που απαιτούν τουλάχιστον ενεργό παρακολούθηση και έστω περιορισμένη συμμετοχή στα ζητήματα έρευνας και τεχνολογίας και σημαντικές αλλά και αποτελεσματικές επενδύσεις στον τομέα ποιοτικής αναβάθμισης του ανθρωπίνου κεφαλαίου.

Λαμβανομένης υπόψη της απελπιστικής υστέρησης της ελληνικής οικονομίας στα ζητήματα R&D (όπως πλέον αναλυτικά θα δείξουμε στη συνέχεια) καθώς και της υποβάθμισης του συστήματος παιδείας η συγκριτική θέση της χώρας σε ζητήματα παραγωγικότητας εργασίας και κεφαλαίου, η υποχώρηση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας είναι μάλλον αναμενόμενη.

9.4 Τα μακροχρόνια διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής βιομηχανίας

Τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της ελληνικής βιομηχανίας στα μέσα της δεκαετίας του '70 αναδεικνύουν το μείζον θέμα του χαμηλού επιπέδου ανάπτυξης των εγχώριων τεχνολογικών ικανοτήτων της ελληνικής οικονομίας. Η κυριαρχία των επιχειρήσεων «νάνων» (με απασχόληση κάτω των δέκα ατόμων, ελάχιστη εγκαταστημένη ισχύ και ύψος παγίων κεφαλαίων), ο προσανατολισμός της παραγωγικής βάσης, κύρια προς παραδοσιακά λιγότερα προς ενδιάμεσα και ελάχιστα προς κεφαλαιουχικά προϊόντα, το χαμηλό επίπεδο εγχώριας προστιθέμενης αξίας, οι περιορισμένες διακλαδικές διασυνδέσεις και οι μηδαμινές επιδόσεις στους τομείς έρευνας και τεχνολογίας (R&D), αποτελούν τα κύρια τεχνολογικά χαρακτηριστικά μιας ευάλωτης παραγωγικής βάσης με εμφανείς τις περιορισμένες δυνατότητες αντιμετώπισης της κρίσης της δεκαετίας του '70.

Τα διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής βιομηχανίας εντείνονται αν λάβουμε υπόψιν ότι ο τεχνολογικός σχεδιασμός των «μεγάλων» βιομηχανικών επενδύσεων που διαμόρφωσαν σε μεγάλο βαθμό τη δομή του μεταπολεμικού παραγωγικού συστήματος αναφέρεται σε τεχνολογία, οργανωτικές μεθόδους και προσανατολισμό των δύο πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών των φθηνών πρώτων υλών και εργασίας και ιδιαίτερα της ενέργειας ενώ η υλοποίησή τους ολοκληρώνεται στη δεκαετία του '70. Αναμενόμενη επομένως εξέλιξη έπρεπε να αποτελέσει το γεγονός ότι σημαντικός αριθμός των μεγάλων βιομηχανιών που προσδιόρισαν τις αναπτυξιακές εξελίξεις από τη δεκαετία του '60 και εξής βρίσκονται στους επίσημους αλλά και στους ανεπίσημους καταλόγους των προβληματικών επιχειρήσεων που ταλανίζουν την ελληνική βιομηχανία ως τις αρχές της δεκαετίας του '90.

Η αδύναμη παραγωγική βάση της ελληνικής βιομηχανίας με τα σοβαρά προβλήματα σε τεχνολογικό, οργανωτικό και διαχειριστικό επίπεδο, πέραν των πιέσεων της διαρθρωτικής κρίσης της δεκαετίας του '70 έρχεται αντιμετώπιση με τις

νέες συνθήκες που διαμορφώνονται μετά την ένταξη στην Ε.Ο.Κ. (σταδιακή άρση προστατευτικού πλαισίου και κρατικών επιχορηγήσεων) αλλά κύρια με τις ραγδαίες εξελίξεις στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης των αγορών κεφαλαίου προϊόντος εργασίας και τεχνολογίας, έκφραση της οποίας στον ευρωπαϊκό χώρο αποτελεί η Ο.Ν.Ε..

Η διαρθρωτική κρίση της ελληνικής βιομηχανίας και η άμεση κρατική παρέμβαση, οι εξελίξεις της μορφολογίας και των τεχνολογικών χαρακτηριστικών της παραγωγικής βάσης καθώς επίσης και τα βασικά της μεγέθη που προσδιορίζουν τις επιδόσεις, τη διεθνή της ανταγωνιστικότητα και τη θέση της ελληνικής βιομηχανίας στο διεθνή καταμερισμό εργασίας από το 1974 και εξής παρουσιάζονται στη συνέχεια.

(α) Η παρατεταμένη περίοδος της κρίσης και η συρρίκνωση του βιομηχανικού τομέα: Στα μέσα της δεκαετίας του '90 είκοσι χρόνια μετά την εκδήλωση της κρίσης, οι διαπιστώσεις για τη μορφολογία της ελληνικής βιομηχανίας δεν διέφεραν ουσιαστικά από αυτής της δεκαετίας του '70.³⁸ Στη διάρκεια των δύο περιόδων 1974–1985 και 1986–1994 που προηγούνται της περιόδου υλοποίησης του προγράμματος σύγκλισης της ένταξης στην ΟΝΕ η ελληνική βιομηχανία υφίσταται τις πιέσεις κατ' αρχήν της διαρθρωτικής κρίσης της δεκαετίας του '70 και επιπλέον της κατάργησης της δασμολογικής προστασίας και των έμμεσων επιδοτήσεων μετά την ένταξη στην Ε.Ο.Κ. (1981) αλλά κύρια του νέου πλαισίου της παγκοσμιοποίησης των αγορών κεφαλαίου εργασίας τεχνολογίας και προϊόντων που θα καθορίζει στο εξής τις συνθήκες διεθνούς ανταγωνισμού.

Η βιομηχανία ως ο κύριος μοχλός ανάπτυξης στη δεκαετία του '60 κύρια μέσα από τη διαδικασία υλοποίησης των «μεγάλων» βιομηχανικών επενδύσεων ολοκληρώνει τον κύκλο της. Η συμβολή της βιομηχανίας στη μεταβολή του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος από 49,2% τη δεκαετία 1963–1973 υποχωρεί στο 18,1% μεταξύ των ετών 1974–1979. Αντίστοιχα, ο τομέας της μεταποίησης από 25,8% περιορίζεται στο 14,7% ενώ αυξάνεται η συμμετοχή του τομέα των υπηρεσιών από 50,1% σε 77,1% που αναδεικνύεται στο εξής ο πλέον σημαντικός τομέας για την ανάπτυξη.

Οι περιορισμένες αντοχές της ελληνικής βιομηχανίας στις γενικότερες πιέσεις της κρίσης (υψηλές τιμές ενέργειας, υψηλά επιτόκια συναλλαγματικές επιβαρύνσεις (δάνεια εξωτερικού, εισαγόμενα προϊόντα) σε συνδυασμό με την αδυναμία συγκράτησης των τιμών και του κόστους εργασίας και τον περιορισμό της διεθνούς ανταγωνιστικότητας των προϊόντων, είχαν ως αποτέλεσμα την άσκηση σημαντικών πιέσεων στα βιομηχανικά κέρδη και την ταχεία υπερχρέωση της «μεγάλης» βιομηχανίας όπως πλέον αναλυτικά θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια.

Η άρση του προστατευτισμού και το άνοιγμα στη διεθνή αγορά άσκησαν επιπλέον πιέσεις που δεν ήταν δυνατό να αντιμετωπισθούν με τις αμυντικές πολιτικές

που ακολουθήθηκαν στο πεδίο της βιομηχανίας. Η κατάσταση επιδεινώθηκε επιπλέον από την αδυναμία προσαρμογής της χώρας, στις ραγδαίες τεχνολογικές ανακατατάξεις που δρομολογήθηκαν από τη δεκαετία του '80 και εξής αλλά και από το πλέον ανταγωνιστικό περιβάλλον που διαμορφώθηκε ως συνέπεια των σταθεροποιητικών και διαρθρωτικών προγραμμάτων των λοιπών ευρωπαϊκών χωρών που εφαρμόστηκαν από τα τέλη της δεκαετίας του '70.

I. Η περίοδος 1974–1985: Η επιδείνωση του συνόλου των δεικτών της βιομηχανίας μεταξύ των ετών 1974 και 1985 αποτελεί κοινή διαπίστωση για το σύνολο των μελετητών της περιόδου αυτής.³⁹ Επί μέρους διαφοροποιήσεις, όσον αφορά τις σχετικές επιδόσεις είτε αναφορικά με το μέγεθος είτε αναφορικά με την κλαδική κατηγορία, δεν είναι σε θέση ούτε να ανατρέψουν τις γενικές τάσεις ούτε να διαμορφώσουν προοπτικές για δυνατότητες μελλοντικού τεχνολογικού μετασχηματισμού και διαρθρωτικής αλλαγής που θα οδηγούσε σε βελτίωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας.

Οι εγγενείς διαρθρωτικές αδυναμίες του ελληνικού μεταποιητικού συστήματος (κυριαρχία του ελάχιστου μεγέθους καταστημάτων ως προς την απασχόληση, την εγκατεστημένη ισχύ και το πάγιο κεφάλαιο, η αδύναμη συμμετοχή των κλάδων παραγωγής κεφαλαιουχικών αγαθών, η κυριαρχία των δραστηριοτήτων χαμηλής τεχνολογίας, ελάχιστη συμμετοχή ξένων άμεσων επενδύσεων ελλειμματικό ισοζύγιο εξωτερικού εμπορίου) υπό τις «νέες» συνθήκες της κρίσης και της επιτάχυνσης της άρσης των προστατευτικών μέτρων αλλά και των διαχρονικών αδυναμιών της λειτουργίας της κρατικής μηχανής που διαμόρφωναν ένα αρνητικό πεδίο επιχειρηματικής δράσης είχαν ως φυσική συνέπεια αφ' ενός την υποχώρηση του επενδυτικού ενδιαφέροντος αφ' ετέρου την ενίσχυση των πιέσεων επί των συντελεστών κόστους των επιχειρήσεων που αποτυπώνονται στη ραγδαία υπερχρέωση της «μεγάλης» βιομηχανίας.⁴⁰

Η υποτονικότητα του επενδυτικού ενδιαφέροντος είχε ως συνέπεια την υποβάθμιση του παραγωγικού δυναμικού και την παραπέρα επιδείνωση των ανταγωνιστικών δυνατοτήτων στη διεθνή αγορά. Οι συνολικές επενδύσεις στη μεταποίηση (σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΚΕΠΕ) στη διάρκεια της δεκαετίας μετά την κρίση (1972–1974) μειώθηκαν κατά 7% ενώ την προηγούμενη δεκαετία είχαν αυξηθεί κατά 197%.⁴¹ Η εισοδηματική πολιτική που ακολουθήθηκε την περίοδο αυτή (αύξηση πραγματικών ημερομισθίων πέραν της αύξησης της παραγωγικότητας) σε συνδυασμό με τη συναλλαγματική πολιτική και την πολιτική ελέγχου των τιμών στην εσωτερική αγορά, προτείνονται ως οι κυριότερες αιτίες της κάμψης της ανταγωνιστικότητας με συνέπεια την αποθάρρυνση των επενδυτών. Η εξειδίκευση της ελληνικής βιομηχανίας σε παραδοσιακά προϊόντα αποτέλεσε και αποτελεί διαχρονικό σταθερό χαρακτηριστικό της μεταπολεμικής περιόδου παρά την περιορισμένη διαρθρωτική αλλαγή του επέφεραν στη δομή οι «μεγάλες»

βιομηχανικές επενδύσεις. Θα πρέπει δε να σημειωθεί (όπως ήταν αναμενόμενο) μετά την ολοκλήρωση των μεγάλων μεταπολεμικών βιομηχανικών επενδύσεων διαπιστώνεται μία μεγαλύτερη ενίσχυση της θέσης των παραδοσιακών κλάδων με βάση οποιαδήποτε μεταβλητή (επένδυση, κεφάλαιο, απασχόληση, προστιθέμενη αξία).

Η υψηλή προστασία των παραδοσιακών κλάδων στην ιστορική πορεία της εξέλιξης της ελληνικής βιομηχανίας προτείνεται ως η κυριότερη ερμηνευτική παράμετρος της εξειδίκευσης της. Το χαμηλό τεχνολογικό επίπεδο, οι περιορισμένες απαιτήσεις σε κεφάλαιο και εξοπλισμό καθώς και σε ανθρώπινες δεξιότητες είχαν ως συνέπεια την διαχρονικά σημαντική συγκέντρωση του «επιχειρηματικού» ενδιαφέροντος και της απασχόλησης με συνέπεια την ανάπτυξη ισχυρών πόλων πίεσης στο οικονομικοκοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον, έκφραση των οποίων είναι η υψηλή προστασία των παραδοσιακών κλάδων. Αντίθετα, οι κλάδοι κεφαλαιουχικών αγαθών (στην υστέρηση των οποίων αποδίδεται σε μεγάλο βαθμό το διαρθρωτικό πρόβλημα της βιομηχανίας απολαμβάνουν περιορισμένης προστασίας, με συνέπεια την περιορισμένη ανάπτυξη και το αδύναμο τεχνολογικό υπόβαθρο και την διαχρονική ενίσχυση της εισαγωγικής διείσδυσης.⁴²

Στην εξέλιξη της διάρθρωσης της μεταποιητικής παραγωγής αποτυπώνονται οι μεταβολές στη δομή και τη δυναμικότητα της παραγωγικής βάσης. Τα παραδοσιακά προϊόντα συγκεντρώνουν το 63,1% της μεταποιητικής παραγωγής το 1985 έναντι 63,4% το 1970 επιβεβαιώνοντας τη διαχρονική κυρίαρχη παρουσία των στη δομή και την εξειδίκευση της ελληνικής βιομηχανίας. Από τις λοιπές κατηγορίες προϊόντων ενισχύεται η παρουσία των ενδιάμεσων προϊόντων λόγω της αύξησης του ποσοστού συμμετοχής των χημικών κατά 3,4 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ μικρή υποχώρηση εμφανίζουν τα κεφαλαιουχικά προϊόντα κατά 1,2 ποσοστιαίες μονάδες.

Οι αντικειμενικά περιορισμένες δυνατότητες ανταγωνιστικής παρουσίας της παραγωγικής βάσης της μεταποίησης,⁴³ αποτυπώνονται στη διάρθρωση και τις εξελίξεις της παραγωγικότητας όπου με σαφήνεια αναγνωρίζεται η απώλεια του δυναμισμού της ελληνικής μεταποίησης. Οι αρνητικές αυτές εξελίξεις στο πεδίο των επιχειρήσεων αναγνωρίζονται με την ταχεία υπερχρέωση⁴⁴ στο δε πεδίο της διεθνούς ανταγωνιστικότητας στις εξελίξεις τόσο στο βαθμό εξωστρέφειας όσο και στην εισαγωγική διείσδυση.⁴⁵

Π. Η περίοδος 1986 – 1994: Η ενσωμάτωση της ελληνικής οικονομίας στη διεθνή αγορά στο πλαίσιο αφ' ενός των απαιτήσεων του πλήρους μέλους της Ε.Ε. αφ' ετέρου δε της λειτουργίας και των «κανόνων» της παγκοσμιοποίησης καθώς και τη θέση της στο διεθνή καταμερισμό εργασίας υπό την επίδραση των έντονων ανταγωνιστικών πιέσεων που ασκούνται.

Η αντοχή της ελληνικής βιομηχανίας-μεταποίησης στο διεθνές ανταγωνιστικό περιβάλλον προσδιορίζεται αφ' ενός από τα χαρακτηριστικά του εθνικού πλαισίου

και της παραγωγικής βάσης αφ' ετέρου από τις αναπτυξιακές επιδόσεις της κάθε περιόδου. Το 1994 αποτελεί κοινή διαπίστωση ότι το εθνικό πλαίσιο φαίνεται να χαρακτηρίζεται κυρίως από φτωχό επίπεδο υποδομών, μικρή εσωτερική αγορά και τάση εσωστρέφειας, την κυριαρχία (πολύ μικρών) μικρομεσαίων επιχειρήσεων, την έλλειψη μεγάλων (πολυ)εθνικών επιχειρήσεων, την εξειδίκευση σε παραδοσιακούς κλάδους χαμηλής ή μέσης τεχνολογίας και υψηλές δαπάνες για άμυνα.⁴⁶

Οι πολύ μικρές επιχειρήσεις που απασχολούν 0-9 άτομα αποτελούν το 1994 το 89,5% του συνόλου συγκεντρώνουν το 18,10% της μέσης ετήσιας απασχόλησης και επιτυγχάνουν το 15,03% του ετήσιου κύκλου εργασιών.⁴⁷ Οι μεγάλες ελληνικές επιχειρήσεις με απασχόληση μεγαλύτερη των 100 ατόμων (μικρομεσαίες για την ευρωπαϊκή ένωση αν λάβουμε υπόψη ότι ούτε μία ελληνική επιχείρηση δεν περιλαμβάνεται στις 500 μεγάλες ευρωπαϊκές επιχειρήσεις) αποτελούν το 1994 το 0,75% του συνόλου, συγκεντρώνουν το 36,11% της μέσης ετήσιας απασχόλησης και επιτυγχάνουν το 47,77% του ετήσιου κύκλου εργασιών.

Οι τάσεις αποβιομηχάνισης αναγνωρίζονται στην εξέλιξη του συνόλου των σχετικών μεγεθών της βιομηχανίας με απασχόληση μεγαλύτερης των 10 ατόμων. Η εισαγωγική διείσδυση (46% το 1994) στη διάρκεια της περιόδου 1986-1994 αυξάνεται με μέσο ετήσιο ρυθμό (μ.ε.ρ.) 3,4% έναντι 1,3% της εξαγωγικής επίδοσης διαμορφώνοντας το δείκτη Balassa περί το -0,45%. Η προστιθέμενη αξία παραγωγής ως ποσοστό του Α.Ε.Π. μειώνεται κατά 15,98% και περιορίζεται στο 13,42% το 1994 έναντι 15,88% το 1986. Ο όγκος παραγωγής μειώνεται με μ.ε.ρ. 0,3%, ο αριθμός των καταστημάτων με μ.ε.ρ. 4,2% και η μέση ετήσια απασχόληση κατά 6,3% με συνέπεια την απώλεια 89.228 θέσεων εργασίας μεταξύ των ετών 1986 και 1994. Η αρνητική αυτή εικόνα επιδεινώνεται αν ληφθεί υπόψη η εξέλιξη στα ζητήματα σχετικής παραγωγικότητας με τις λοιπές ευρωπαϊκές χώρες αλλά και τη σχετική κατάταξη της χώρας στους πίνακες τεχνολογικών επιδόσεων και διεθνούς ανταγωνιστικότητας.

Όπως ήδη έχει επισημανθεί η σημαντική αφετηριακή υστέρηση της ελληνικής οικονομίας σε σχέση με τις λοιπές ευρωπαϊκές χώρες τόσο στις συνολικές όσο και στις τομεακές επιδόσεις, περιορίζει της προσδοκώμενες θετικές συνέπειες από την αυξητική μεταβολή των διαφόρων μεγεθών. Οι ικανοποιητικοί μ.ε.ρ. μεταβολής του δείκτη παραγωγικότητας (4,4% μεταξύ των ετών 1986 και 1994) δεν είναι ικανοί να υποστηρίξουν την απαιτούμενη ανταγωνιστικότητα στις νέες οικονομικές και τεχνολογικές συνθήκες. Θα πρέπει μάλιστα να επισημανθεί ότι στο πλαίσιο των ανεπιτυχών σταθεροποιητικών προγραμμάτων της περιόδου και παρά τη φαινομενική αύξηση της μέσης αμοιβής στη μεγάλη βιομηχανία με μ.ε.ρ. 17,2% ο αποπληθωρισμένος δείκτης πραγματικού μοναδιαίου κόστους εργασίας μειώνεται με μ.ε.ρ. 0,5% αναδεικνύοντας για άλλη μία φορά το πρόβλημα της ρηχής παραγωγικής βάσης με την τεχνολογική υστέρηση και τα διαρθρωτικά προβλήματα.

Στο επίπεδο των επιχειρήσεων οι συνέπειες των πιέσεων στα μερίδια αγοράς και τη σχετική ανταγωνιστική θέση αποτυπώνονται στα κέρδη και την αποδοτικότητα

κεφαλαίου που καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τις αποφάσεις για επενδύσεις. Οι ακαθάριστες επενδύσεις την περίοδο αυτή κινούνται μεταξύ του 5,3% (1987) και 6,2% (1993) της ακαθάριστης αξίας της παραγωγής ποσοστό ιδιαίτερα χαμηλό ακόμα και για την κάλυψη των αναγκών ανανέωσης του υφιστάμενου εξοπλισμού, σε καμία περίπτωση ικανό να υποστηρίξει την αναγκαία διαρθρωτική μεταβολή και τον τεχνολογικό μετασχηματισμό.

(β) *Η άμεση κρατική παρέμβαση:* Η άμυνα των εθνικών οικονομιών των αναπτυσσόμενων χωρών υπό την πίεση των υψηλών τιμών ενέργειας, των υψηλών επιτοκίων, του αυξημένου κόστους εργασίας που στήριζαν το φαινόμενο του στασιμοπληθωρισμού, θα εκφρασθεί με τη στήριξη ή προώθηση προγραμμάτων αναδιάρθρωσης και τεχνολογικού εκσυγχρονισμού του παραγωγικού δυναμικού παράλληλα με την ενίσχυση των κλάδων υψηλής τεχνολογίας, με εμφανείς επιπτώσεις στον τομέα της απασχόλησης. Οι διαρθρωτικές μεταβολές της περιόδου αυτής, αλλά κύρια η ώθηση που δόθηκε στα ζητήματα τεχνολογίας και ενσωμάτωσης της γνώσης στους παραγωγικούς μηχανισμούς, επιτάχυναν τις διαδικασίες μετάβασης προς τη βιομηχανική εποχή. Ο περιορισμός της συμμετοχής της βιομηχανίας, στη διαμόρφωση της συνολικής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας και στη συνολική απασχόληση, αποτελούν εκφάνσεις του μετασχηματισμού που συντελέστηκε κατά την περίοδο αυτή⁴⁸. Αν όμως στις βιομηχανικά αναπτυσσόμενες χώρες, ο μετασχηματισμός προωθήθηκε μέσα από μηχανισμούς αύξησης της παραγωγικότητας του τομέα της βιομηχανίας, στις λιγότερο αναπτυσσόμενες χώρες ο προωθητικός μηχανισμός στηρίχθηκε στη μειωμένη ανταγωνιστικότητα των βιομηχανικών προϊόντων, που εκτοπίστηκαν από την αγορά συμβάλλοντας ουσιαστικά στη συρρίκνωση του παραγωγικού δυναμικού, ενώ παράλληλα αποθάρρυναν νέες επενδύσεις.

Στην ελληνική περίπτωση η αποβιομηχάνιση (με την έννοια του περιορισμού της συμμετοχής, είτε της βιομηχανικής απασχόλησης στη συνολική, είτε του βιομηχανικού προϊόντος στο εγχώριο προϊόν ή ακόμα και των δύο) δρομολογείται προτού καν ολοκληρωθεί η διαδικασία εκβιομηχάνισης. Είναι γνωστό ότι το προϊόν της μεταποίησης ως ποσοστό του ΑΕΠ τη μεταπολεμική περίοδο της ανάπτυξης που διήρκεσε ως τις αρχές της δεκαετίας του 70, δεν ξεπερνά το 21%, ποσοστό από τα χαμηλότερα στον κόσμο, ακόμα και σε σχέση με λιγότερο αναπτυσσόμενες χώρες. Η ελληνική μεταποίηση εμφανιζόταν ευάλωτη στις νέες συνθήκες της δεκαετίας του 70, ιδιαίτερα μετά τις ενεργειακές κρίσεις και την επακόλουθη άνοδο των επιτοκίων. Αυξητικές πιέσεις, τόσο στο βιομηχανικό κόστος όσο και στο ύψος των τοκοχρεολυσίων των συναλλαγματικών υποχρεώσεων, ασκήθηκαν μετά την υποχώρηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής, ενώ η σταδιακή μείωση της δασμολογικής προστασίας, ιδιαίτερα μετά την πλήρη ένταξη στην ΕΟΚ, έδρασε περιοριστικά επί των κερδών.⁴⁹ Την ανατροπή των εύθραυστων χρηματοοικονομικών

ισορροπιών, ακολούθησε σταδιακή υπερχρέωση των επιχειρήσεων της «μεγάλης» βιομηχανίας με προφανείς τις επιπτώσεις στο τραπεζικό σύστημα. Μετά δε τη δεύτερη πετρελαϊκή κρίση του 1979, το αδιέξοδο ήταν εμφανές τόσο στο βιομηχανικό κόσμο όσο και στις μεγάλες τράπεζες και κύρια στην πολιτική ηγεσία που λόγω όμως των επικείμενων εκλογών μετέθετε την όποια λύση για αργότερα.⁵⁰

I. Η κρατική παρέμβαση με το Ν. 1386/83⁵¹: Η παρέμβαση του κράτους με το Ν. 1386/83 αποτέλεσε μια καθυστερημένη εκδήλωση ενδιαφέροντος από πλευράς της πολιτείας, για αντιμετώπιση της εκτεταμένης υπερχρέωσης της βιομηχανίας. Η υπερχρέωση, αποτέλεσμα της μη έγκαιρης προσαρμογής στις νέες συνθήκες της δεκαετίας του 70, αποτέλεσε την κύρια έκφραση του συνολικότερου προς αντιμετώπιση ζητήματος, της διαρκώς μειούμενης ανταγωνιστικότητας μονάδων, υποκλάδων ή και κλάδων ακόμα της βιομηχανίας.

Ο Ν. 1386/83 αποτέλεσε ένα συμβιβαστικό πλαίσιο παρέμβασης που απαίτησε περίπου δύο χρόνια προεργασίας χωρίς στο διάστημα αυτό να επιτευχθεί ουσιαστική σύγκλιση των απόψεων των κυβερνητικών, συνδικαλιστικών και κομματικών στελεχών του κυβερνώντος κόμματος. Στο πλαίσιο του νόμου ιδρύθηκε ο *Οργανισμός Ανασυγκρότησης Επιχειρήσεων* (Ο.Α.Ε.) κρατικός οργανισμός με ρόλο που βρισκόταν σε μεγάλη απόσταση τόσο από τον *Οργανισμό Κοινωνικοποιημένων Επιχειρήσεων* (ακραία παρεμβατική άποψη) όσο και από την *Εταιρία Χαρτοφυλακίου* (απλά διαχειριστική προσέγγιση).⁵² Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στους τραπεζικούς κύκλους λίγοι ήταν οι θιασώτες της κλασσικής άποψης αντιμετώπισης του ζητήματος στο πλαίσιο λειτουργίας των Τραπεζών και μόνο ενώ η ΕΤΕ αδυνατώντας να αντιμετωπίσει το βάρος των επισφαλών βιομηχανικών δανείων (τα οποία τον Ιούλιο του 1983 ανέρχονταν στο ύψος των 150 δις. δρχ. περίπου και αποτελούσαν το 52% της συνολικής χρηματοδότησης της Τράπεζας προς τη βιομηχανία) έθεσε, επίσημα, από το Νοέμβριο το 1983, προς την πολιτική ηγεσία του υπουργείου εθνικής οικονομίας το ζήτημα ανάληψης από το κράτος μέσω του υπό λειτουργία ΟΑΕ, του μεγαλύτερου μέρους των βιομηχανικών δανείων.⁵³ Οι απόψεις της διοίκησης της ΕΤΕ παρουσιάζονται ως ακολούθως στην πολιτική ηγεσία:

Άποψη της Διοίκησης της Εθνικής Τράπεζας είναι ότι η εξαιρετικά επικίνδυνη αυτή πορεία είναι δυνατό να ανακοπεί με κατάλληλα μέτρα και ευθύς αμέσως να μπου οι βάσεις μιας διαδικασίας που θα οδηγήσει στην τελική εξυγίανση της Τράπεζας. Για το σκοπό όμως αυτό είναι περισσότερο από αναγκαία η βοήθεια του Κράτους προς την Τράπεζά μας. Προς την κατεύθυνση αυτή είναι δυνατό να συμβάλει σημαντικά ο νέος Οργανισμός Οικονομικής Ανασυγκρότησης Επιχειρήσεων, εφόσον βέβαια λειτουργήσει έγκαιρα και κατάλληλα.

Συγκεκριμένα ο Οργανισμός μπορεί να εκδόσει ομόλογα, εγγυημένα από το Κράτος, τα οποία θα αγοράσουν οι Τράπεζες. Το προϊόν των ομολόγων θα διατεθεί από τον Οργανισμό για την εξαγορά μετοχών – θα έχει προηγηθεί όπου χρειάζεται η

μετοχοποίηση δανείων – και δανείων των προβληματικών επιχειρήσεων που έχουν στα χέρια τους οι τράπεζες. Με τον τρόπο αυτό, ενώ δεν θίγεται η ρευστότητα των τραπεζών και του οργανισμού, ενισχύεται σημαντικά η φερεγγυότητα των τραπεζών και ταυτόχρονα επιτυγχάνεται η κοινωνικοποίηση επιχειρήσεων οι οποίες έχουν ακατάλληλη διοίκηση. Για να συμβεί όμως αυτό θα πρέπει ο οργανισμός να προικοδοτείται ετησίως με ένα αξιόλογο ποσό από το πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων, για να καταβάλλει τόκο επί των ομολόγων του, ίσο προς το κόστος των καταθέσεων των τραπεζών.

Άποψη της Εθνικής Τράπεζας είναι ότι η δαπάνη αυτή είναι καθαρά επενδυτική και μάλιστα πρώτης προτεραιότητας, κάτω από τις σημερινές συνθήκες. Εφόσον ο ιδιωτικός τομέας είναι απρόθυμος να αναλάβει νέα επενδυτικά σχέδια και ο δημόσιος όχι εντελώς έτοιμος για να τον υποκαταστήσει, η δαπάνη για την καταβολή τόκων από τα ομόλογα αποτελεί στην ουσία επιδότηση με σκοπό να αποτρέψει την αναστολή λειτουργίας – ή να επιτρέψει την επαναλειτουργία παλαιού επενδυμένου κεφαλαίου – το οποίο σήμερα αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα, λόγω του υπέρμετρου χρηματοδοτικού βάρους που φέρει, ενώ από πλευράς τεχνολογίας και ύπαρξης αγοράς είναι βιώσιμο. Παράλληλα, η ίδια δαπάνη θα ανακόψει την πορεία προς την καταστροφή του πιστωτικού συστήματος, επειδή θα σταματήσει κατά το μεγαλύτερο μέρος του τον αυτοδύναμο πολλαπλασιασμό τελείως ακάλυπτων απαιτήσεων των τραπεζών.

Η συνολική, ουσιαστικά, μετακίνηση του βάρους των επισφαλών απαιτήσεων από την Εθνική Τράπεζα στο κράτος, αποτέλεσε βασικό σημείο τριβής μεταξύ διοίκησης ΕΤΕ και υπουργείου εθνικής οικονομίας όπως παρουσιάζεται αφενός στον τύπο της εποχής και αφετέρου στη σχετική αλληλογραφία που προηγείται της ουσιαστικής ενεργοποίησης του ΟΑΕ. Διαφωτιστική είναι η απαντητική επιστολή του υπουργού εθνικής οικονομίας προς το διοικητή της ΕΤΕ της 8^{ης} Μαρτίου 1984.

Σχετικά με το θέμα των υπερχρεωμένων επιχειρήσεων θέλω να σου επισημάνω ορισμένα σημεία της Κυβερνητικής Πολιτικής, μέσα στα πλαίσια του Νόμου 1386, που άπτονται θεμάτων που αφορούν την Εθνική Τράπεζα.

Πρώτον, οι επιχειρήσεις που έχουν υπαχθεί στο Νόμο 1386 και που η Γνωμοδοτική Επιτροπή τις θεωρεί, κατ' αρχήν βιώσιμες, πρέπει να χρηματοδοτηθούν από Τράπεζες. Επειδή ο ελάχιστος όρος βιωσιμότητας είναι των προϊόντων της εταιρίας καλύπτει το λειτουργικό κόστος της παραγωγής και τα τοκοχρεωλύσια των νέων δανείων και επειδή η εξυπηρέτηση αυτών των δανείων έχει προνομιακή θέση στις απαιτήσεις τρίτων έναντι της εταιρίας, αυτή η χρηματοδότηση προωθεί την Εθνική Οικονομία, αλλά συγχρόνως ικανοποιεί και αυστηρά τραπεζικά κριτήρια δανειοδότησης. Με αυτή την ευκαιρία, θα ήθελα να τονίσω – και εσύ συμφωνείς – ότι σήμερα οι προβληματικές υποχρηματοδοτούνται.

Δεύτερον, η εξυγίανση της κάθε μιας επιχείρησης που έχει υπαχθεί στο Νόμο 1386 είναι πρωταρχικό μέλημα των προσωρινών διοικητικών συμβουλίων. Η μορφή

και ο ρυθμός επίτευξης της εξυγίανσης βρίσκονται σε σχέση αλληλεξάρτησης με τους όρους ρυθμίσεων παλαιών χρεών. Οι όροι ρυθμίσεων παλαιών χρεών (που συμπεριλαμβάνουν και μετοχοποίησή τους) δεν θα είναι επαχθείς για την Εθνική Τράπεζα. Για να επιτευχθεί αυτό, ο ΟΑΕ είναι σε θέση να αναλάβει μέρος του κόστους ρύθμισης.

Τρίτον, σε στενή συνεργασία με το Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος, θα εξετάσουμε την πορεία των εργασιών της Εθνικής Τράπεζας για να εντοπίσουμε τα μέτρα που θα ληφθούν από την ίδια την Τράπεζα, από τις νομισματικές αρχές και από την Κυβέρνηση ούτως ώστε να αντιμετωπισθεί επιτυχώς το πρόβλημα των ελλειμμάτων στους ισολογισμούς της Τράπεζας.

Το πρώτο διοικητικό συμβούλιο του Ο.Α.Ε. διορίστηκε στις 27 Μαρτίου 1984 ενώ στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της σχετικής γραμματείας του υπουργείου εθνικής οικονομίας (Γ.Ο.Α.Ε.) στη διάρκεια του 1983 είχαν ενταχθεί στις διατάξεις του Ν.1386/83 δέκα οχτώ επιχειρήσεις.⁵⁴ Μέχρι και το α' εξάμηνο του 1984, υπό την πίεση κύρια των συνδικαλιστών αλλά και των κομματικών στελεχών, ιδιαίτερα των περιοχών όπου λειτουργούσαν οι βιομηχανικές μονάδες, ο αριθμός των επιχειρήσεων που υπήχθησαν στις διατάξεις του Ν. 1386/83 υπό τη «διοίκηση» του Ο.Α.Ε. (που δεν απασχολούσε μέχρι τότε ούτε έναν υπάλληλο), έφθασαν στις 34 επιχειρήσεις. Οι επιχειρήσεις αυτές απασχολούσαν 25.000 περίπου εργαζόμενους, οι δε ληξιπρόθεσμες υποχρεώσεις των, έφθασαν στο ύψος των 156,2 δις. δρχ.⁵⁵ Οι αποφάσεις ένταξης προέβλεπαν αναστολή των χρεών, άρα και των τυχόν διώξεων εις βάρος των παλαιών ιδιοκτητών-διαχειριστών, που είχαν κάθε λόγο να μην αντιτίθενται στις αποφάσεις, τις οποίες εκ του ασφαλούς προσέβαλαν στα δικαστήρια, σε επόμενες περιόδους.

Η παντελής έλλειψη προετοιμασίας, υλικοτεχνικής υποδομής και εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού, για το σχεδιασμό και τη διαχείριση μιας από τις πιο σημαντικές κρατικές παρεμβάσεις της σοσιαλιστικής κυβέρνησης, σε συνδυασμό με τις έντονες εσωκομματικές και εσωκυβερνητικές αντιθέσεις, που κύρια εκφράζονταν με τη διαρκή αντιπαράθεση του υπουργείου εθνικής οικονομίας και της κρατικής Ε.Τ.Ε., λειτούργησαν εξ αρχής αρνητικά για την αποτελεσματική προώθηση της παρέμβασης. Αν σε αυτά προστεθεί η αρνητική υποδοχή του εγχειρήματος από τον τύπο και οι μη ορθά εκτιμημένες αντιδράσεις των διαπλεκομένων συμφερόντων (ιδιοκτήτες-οικονομικά συμφέροντα-κρατική γραφειοκρατία-τραπεζικό σύστημα-πολιτικά κόμματα-ομάδες εργαζομένων) τότε το περιβάλλον του όλου εγχειρήματος μόνο θετικό δεν μπορούσε να χαρακτηριστεί και σε καμία περίπτωση δεν ήταν δυνατό να βελτιωθεί σημαντικά πολύ περισσότερο δε να ανατραπεί.

Οι βασικοί άξονες της πολιτικής για την περίοδο 1983-1985 όπως αυτή εκφραζόταν από τον αρμόδιο υπουργό εθνικής οικονομίας Γερ. Αρσένη αφορούσαν α) τη λειτουργία και εκσυγχρονισμό των επιχειρήσεων εκείνων που απαλλαγμένες

από τα παλαιά χρέη ήσαν σε θέση να ανταποκριθούν αυτοδύναμα στις απαιτήσεις της αγοράς, β) τη διατήρηση υπό τον «κρατικό» έλεγχο των εταιριών στρατηγικής σημασίας (όπως η έννοια τότε προσδιοριζόταν στις διακηρύξεις του ΠΑΣΟΚ) και γ) τη μεταβίβαση στον ιδιωτικό τομέα μετά την εξυγίανση των λοιπών επιχειρήσεων.

Η πλήρης απαλλαγή από τα παλαιά χρέη, αποτέλεσε προνομιακή μεταχείριση για τις επιχειρήσεις του Ο.Α.Ε., σε σχέση με τις αντίστοιχες επιχειρήσεις των επί μέρους κλάδων, που εμφανίζονταν ιδιαίτερα επιβαρημένες, λόγω των εξελίξεων της δεκαετίας του 70. Παρά όμως τις ευνοϊκές ρυθμίσεις, τα αποτελέσματα χρήσης των επιχειρήσεων για το 1984, προδιαγράφονταν ζημιογόνα και αποκάλυπταν την οδυνηρή πραγματικότητα, ότι οι επιχειρήσεις χωρίς τεχνολογικό εκσυγχρονισμό, οργανωτική αναδιάρθρωση και ικανό management όχι μόνο δεν εξυπηρετούσαν τα παλαιά χρέη, αλλά και μετά την επιβολή χρεοστασίου δημιουργούσαν νέες οφειλές. Μετά απ' αυτή τη διαπίστωση, διακόπηκε ουσιαστικά η ένταξη νέων επιχειρήσεων στον ΟΑΕ.⁵⁶

Η αδυναμία εξυπηρέτησης των παλαιών οφειλών (176 δις. δρχ.), όπως προαναφέρθηκε, είχε σοβαρές επιπτώσεις για τις κρατικές τράπεζες και ιδιαίτερα για την Ε.Τ.Ε., όπου ήταν συγκεντρωμένο το 82,1% των τραπεζικών οφειλών. Οι επιπτώσεις αφορούσαν αφ' ενός μεν την απώλεια των πιστωτικών κεφαλαίων στην περίπτωση που δεν «ρυθμίζονταν», αφ' ετέρου δε την πίεση επί των αποτελεσμάτων χρήσης λόγω της αναστολής ή διαγραφής των τόκων που αντιστοιχούσαν στα παλαιά χρέη.⁵⁷ Οι πιέσεις της διοίκησης της ΕΤΕ προς την πολιτεία με την «απειλή» της εμφάνισης αρνητικών αποτελεσμάτων χρήσης (Δεκέμβριος 1984) είχαν αποτέλεσμα την υπογραφή σειράς υπουργικών αποφάσεων που προέβλεπαν συνέχιση του «λογισμού» των τόκων επί των «χρεών» παρά την αναστολή της υποχρέωσης καταβολής των. Ήταν το πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση επιβολής της πολιτικής της ΕΤΕ με βασικό άξονα τη μεταβίβαση του βάρους των «χρεών» από το τραπεζικό σύστημα στο κράτος.

Η αδυναμία εξυπηρέτησης, σε μεγάλο βαθμό, ακόμα και των νέων κεφαλαίων κίνησης, αφ' ενός μεν, δημιουργούσε πρόσθετες χρηματοδοτικές ανάγκες για κάλυψη των νέων ζημιών, αφ' ετέρου δε, επιβεβαίωνε την οριστική απώλεια των επισφαλών τραπεζικών χρηματοδοτήσεων του παρελθόντος. Η πολιτική της μη άμεσης επίλυσης του προβλήματος των τραπεζών, είχε ως συνέπεια την αρνητική στάση στο όλο εγχείρημα, που εκφραζόταν αφενός με την υποχρηματοδότηση των επιχειρήσεων ακόμα και σε εγγυημένα κεφάλαια κίνησης,⁵⁸ αφετέρου στην παρελκυστική των τακτική σε ζητήματα ρύθμισης των παλαιών χρεών. Από το πρώτο εξάμηνο του 1985 στο πλαίσιο διαπραγματεύσεων του Ν. 1386/83 μεταξύ πιστωτών παλαιών ιδιοκτητών και ΟΑΕ, οι εκπρόσωποι της ΕΤΕ, διατύπωναν με σαφήνεια την αδυναμία ικανοποιητικής συμμετοχής σε ρυθμίσεις των «επισφαλών» απαιτήσεων, προδιαγράφοντας την πορεία προς τη συνολική, ουσιαστικά, μετοχοποίηση και μεταβίβαση του βάρους στο κράτος.⁵⁹ Η μετοχοποίηση αποτέλεσε το πρώτο βήμα

προς την κατεύθυνση της εξυγίανσης των επιχειρήσεων με βασική προϋπόθεση ότι θα συνοδευόταν από κατά περίπτωση επιχειρηματικό σχέδιο οργανωτικής αναδιάρθρωσης, περιορισμού της απασχόλησης και επενδύσεων τεχνολογικού εκσυγχρονισμού και αναπροσανατολισμού των επιχειρήσεων.

Με βάση τις μελέτες βιωσιμότητας που κατάρτισαν οι υπηρεσίες του Ο.Α.Ε. κατά το πρώτο εξάμηνο του 1985, «βιώσιμες» ή «οριακά βιώσιμες» με την έννοια ότι η επιχείρηση « επιτυγχάνει νεκρό σημείο κύκλου εργασιών χωρίς να ληφθούν υπόψη τα παλαιά (προ της ένταξης) χρηματοοικονομικά έξοδα» κρίνονταν με ελαστικά κριτήρια δέκα εννέα εταιρείες, στις οποίες ήταν συγκεντρωμένο το 23,6% των συνολικών υποχρεώσεων και το 20,4% των απασχολούμενων. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι στις εταιρείες αυτές ήταν συγκεντρωμένο το 19,3% του συνόλου των τραπεζικών οφειλών. Με πλέον αυστηρά κριτήρια (μη αισιόδοξα σενάρια) μόλις πέντε επιχειρήσεις μπορούσαν να χαρακτηριστούν βιώσιμες. Οι επιχειρήσεις αυτές απασχολούσαν μόλις 2.720 εργαζόμενους και συγκέντρωναν 17,4 δις. δρχ. παλαιές υποχρεώσεις δηλαδή ποσοστό 9,9% των συνολικών.⁶⁰

Με την εμπειρία ενός χρόνου λειτουργίας των αποτελεσμάτων των μελετών βιωσιμότητας και των αδιέξοδων διαπραγματεύσεων μεταξύ πιστωτών και μετόχων, ο ΟΑΕ κατήρτισε συνολική πρόταση πολιτικής και ενεργειών καθώς και των επιχειρησιακών κατά περίπτωση σχεδίων που τέθηκαν υπόψη της πολιτικής ηγεσίας.⁶¹ Οι προτάσεις της πρώτης διοίκησης του ΟΑΕ, όσον αφορά τις γενικές αρχές των ρυθμίσεων αποτέλεσαν τη βάση της απόφασης του Ανωτάτου Συμβουλίου Οικονομικής Πολιτικής (ΑΣΟΠ) που προβλήθηκε ως «νέα» πολιτική για τις προβληματικές επιχειρήσεις.⁶² Αμέσως μετά την ανακοίνωση της «νέας» πολιτικής, αντικαταστάθηκε η διοίκηση του ΟΑΕ και εντός δύο μηνών το σύνολο των διοικητικών συμβουλίων των επιχειρήσεων που διέθεταν μια στοιχειώδη εμπειρία περί τα ζητήματα.

Στο πλαίσιο υλοποίησης της πολιτικής και στη διάρκεια του 1986 καταρτίστηκαν «νέες» μελέτες βιωσιμότητας για τις εταιρείες του ΟΑΕ. Με τις νέες μελέτες επαναβεβαιώθηκαν τα γνωστά συμπεράσματα περί της αδυναμίας εξόφλησης τμήματος των παλαιών οφειλών και επανακαταρτίστηκε ο πίνακας βιώσιμων και μη βιώσιμων εταιρειών. Το δεκέμβριο του 1986, σύμφωνα με τις ανακοινώσεις της Διοίκησης του ΟΑΕ εικοσιμία προβληματικές κρίθηκαν βιώσιμες, πέντε στρατηγικής σημασίας και δέκα εννέα μη βιώσιμες. Για τις μη βιώσιμες που θα οδηγούνταν στην εκκαθάριση και στο πλαίσιο αντιμετώπισης του κοινωνικού προβλήματος, εξαγγέλθηκε μια δέσμη μέτρων, αποζημιώσεων και επιδοτήσεων ταυτόχρονα αναγγέλθηκε και η λειτουργία του ΟΑΕ ως εταιρείας χαρτοφυλακίου (Holding Company).

Η πολιτική για τις βιώσιμες επιχειρήσεις εκφράστηκε με τη συμμετοχή του ΟΑΕ στο μετοχικό κεφάλαιο των εταιρειών σύμφωνα με σχετικές αποφάσεις του διοικητικού συμβουλίου και την ανάθεση σε εξωτερικούς συμβούλους μελετών

αξιολόγησης των εταιρειών με στόχο την εκτίμηση τόσο της αξίας των παγίων όσο και της μετοχής της κάθε εταιρείας, με προοπτική την διάθεση μετοχών στο χρηματιστήριο. Οι συμμετοχές του ΟΑΕ στο κεφάλαιο των «βιώσιμων» επιχειρήσεων το 1986 (Δεκ.) ανέρχονταν στο ύψος των 52.104 εκατ. δρχ., αφορούσαν δέκα εννέα επιχειρήσεις και με βάση την ισχύουσα νομοθεσία είχε ήδη μειωθεί η αξία των κατά 35.131 εκατομμύρια δρχ., ή μείωση κατά 67,42%.⁶³

Στη διάρκεια του 1987, και σύμφωνα με το άρθρο 8 παρ. 5 του Ν.1386/83, εγκρίθηκαν με υπουργική απόφαση οι «συμφωνίες σχετικά με την επιβίωση» των «βιώσιμων» επιχειρήσεων. Οι συμφωνίες προέβλεπαν μετοχοποίηση στο σύνολο σχεδόν των υποχρεώσεων ενώ το υπόλοιπο μετατρέποταν στη μορφή μακροπρόθεσμων τοκοχρεολυτικών δανείων προς τις τράπεζες και τον ΟΑΕ. Το μεγαλύτερο μέρος των νέων μετοχών περιήλθε στον ΟΑΕ έναντι ομολόγων ίσης αξίας, διάρκειας οριζόμενης κατά περίπτωση, με επιτόκιο 16% και εξόφληση του κεφαλαίου σε ισόποσες ετήσιες δόσεις. Το 1987 (Δεκ.) οι συμμετοχές του ΟΑΕ στις επιχειρήσεις ανέρχονταν στο ύψος των 137.810 εκατομμυρίων δρχ. με βάση δε την ισχύουσα νομοθεσία η αξία των είχε μειωθεί κατά 29.613 εκατ. δρχ.⁶⁴

Η μετοχοποίηση του συνόλου σχεδόν των υποχρεώσεων αποτελεί τον κανόνα των ρυθμίσεων που πραγματοποιήθηκαν. Η υλοποίηση όμως της πολιτικής της μετοχοποίησης δεν συνοδεύθηκε, πλην εξαιρέσεων, από τις αναγκαίες οργανωτικές και εκσυγχρονιστικές παρεμβάσεις έτσι ώστε οι επιπτώσεις της να περιορισθούν στην επίλυση μέρους του προβλήματος του πιστωτικού συστήματος. Η πολιτική των μετοχοποιήσεων χωρίς ταυτόχρονη προώθηση επιχειρησιακού σχεδίου, οργανωτικής αναδιάρθρωσης και τεχνολογικού εκσυγχρονισμού, όπως θα έπρεπε να αναμένεται, είχε ως αποτέλεσμα τη συσσώρευση νέων ζημιών, την αδυναμία εξόφλησης των τόκων των ομολόγων και την απορρόφηση από τον ΟΑΕ νέων βραχυπρόθεσμων χρηματοδοτήσεων προς τις επιχειρήσεις του.

Στο τέλος του 1989 οι συμμετοχές του ΟΑΕ στις εταιρείες ανέρχονταν στο ύψος των 162.158 εκατ. δρχ. Από το ποσό αυτό τα 144.795 εκατ. δρχ. αφορούσαν συμμετοχές σε «βιώσιμες» επιχειρήσεις του Ν. 1386/83, η αξία των οποίων ήταν μειωμένη κατά 85.202 εκατ. δρχ. ή ποσοστό 58,84% με βάση τη λογιστική αξία των εταιρειών αυτή την ημερομηνία.⁶⁵ Οι μακροπρόθεσμες απαιτήσεις του ΟΑΕ κατά των συνδεδεμένων επιχειρήσεων ανέρχονταν (Δεκ. 1989) σε 7.087 εκατ. δρχ. και οι βραχυπρόθεσμες απαιτήσεις σε 95.160 εκατ. δρχ. Τα πληρωτέα ομόλογα (Δεκ. 1989) ανέρχονταν στο ύψος των 139.183 εκατ. δρχ. εκ των οποίων 25.165 εκατ. δρχ. Ήσαν ληξιπρόθεσμες δόσεις, 45.744 εκατ. δρχ. οι ληξιπρόθεσμοι τόκοι και 8.903 εκατ. δρχ. Δόσεις πληρωτέες στην επόμενη χρήση. Οι υποχρεώσεις του ΟΑΕ προς τις τράπεζες και χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς ανέρχονταν στο ύψος των 158.438 εκατ. δρχ. και το ύψος των εγγυητικών επιστολών έκδοσης ΟΑΕ υπέρ των επιχειρήσεων του Ν.1386/83 σε 55.552 εκατ. δρχ. Θα πρέπει τέλος να αναφερθεί ότι οι επιχορηγήσεις του Δημοσίου προς τον ΟΑΕ ανέρχονταν συνολικά σε 62.914 εκατ. δρχ.⁶⁶

Δύο περίπου χρόνια μετά τις μετοχοποιήσεις των υποχρεώσεων, οι «μεγάλες» επιχειρήσεις, πλην της Αθηναϊκής Χαρτοποιίας και της ΑΓΕΤ ΗΡΑΚΛΗΣ, συνέχιζαν τη ζημιογόνο πορεία τους, ενώ κανόνας για τις λοιπές «βιώσιμες» ήταν η συσσώρευση ζημιών. Η διετία 1987–1988, με εξαίρεση τις αλλαγές προσώπων στο επίπεδο πολιτικής ηγεσίας και των διοικήσεων του ΟΑΕ και των επιχειρήσεων, χαρακτηρίζεται από την περιορισμένη κινητικότητα στα ζητήματα τόσο των βιώσιμων αλλά και των μη βιώσιμων εταιρειών. Εξάλλου, η πολιτική μεταβολή του καλοκαιριού του 1989 δεν είχε άμεσες επιπτώσεις στη διαχείριση του ζητήματος. Παρά τη φραστική οξύτητα των δηλώσεων της περιόδου και την έντονη σκανδαλολογία, η πολιτική για τις προβληματικές και υπερχρεωμένες επιχειρήσεις, όπως συναινετικά εκφράσθηκε το Φεβρ. 1990 στην «πρόταση Γιάνναρου» παρέμενε στο πλαίσιο της προηγούμενης πολιτικής (επιχειρήσεις στρατηγικής σημασίας – πώληση μετοχών μέσω του χρηματιστηρίου-εξυγίανση οριακών εταιρειών και πώληση στους ιδιώτες) προτείνοντας ακόμη μια συστηματικότερα επεξεργασμένη δέσμη μέτρων για επανένταξη των απολυόμενων στο παραγωγικό σύστημα.⁶⁷ Στο πλαίσιο της πολιτικής αυτής το Μάρτιο του 1990 ανατέθηκε η αποτίμηση της αξίας οκτώ επιχειρήσεων μεταξύ των οποίων και της ΑΓΕΤ ΗΡΑΚΛΗΣ σε τράπεζες και επενδυτικούς οργανισμούς.⁶⁸ Ουσιαστική μεταβολή θα σημειωθεί μετά το εκλογικό αποτέλεσμα του Απριλίου 1990, την άνοδο στην εξουσία της κυβέρνησης της Ν.Δ. και την προώθηση της πολιτικής των αποκρατικοποιήσεων.

II. Η «αποκρατικοποίηση»: Η κρατική παρέμβαση με το Ν. 1386/83 στο χώρο της βιομηχανίας την περίοδο 1983-1989 είχε αποτέλεσμα στο τέλος του 1989 να βρίσκονται υπό τον έλεγχο του Ο.Α.Ε. 37 επιχειρήσεις. Η κρατική συμμετοχή, κατά κανόνα ήταν μεγαλύτερη του 50% και είχε άμεσο κόστος 162,2 δις. δρχ.⁶⁹

Η κυβέρνηση της Ν.Δ. προέβαλε από τον Απρίλιο του 1990 την «αποκρατικοποίηση» ως μία εκ των βασικών της πολιτικών επιλογών και άμεσα κατήρτισε κατάλογο των προς αποκρατικοποίηση φορέων του δημοσίου στον οποίο συμπεριλαμβανόταν ακόμα και το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών καθώς και το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών. Στον τομέα της βιομηχανίας η «αποκρατικοποίηση» αφορούσε, κατά προτεραιότητα, τις εταιρίες του ΟΑΕ, τις θυγατρικές ή ελεγχόμενες από τις Τράπεζες βιομηχανίες καθώς και οργανισμούς όπως ο ΟΤΕ.

Η πολιτική της αποκρατικοποίησης όπως αυτή εκφράσθηκε στις προγραμματικές της δηλώσεις τον Απρίλιο του 1990 και στις πρώτες κυβερνητικές ανακοινώσεις ένα μήνα αργότερα, τον Μάιο, προέβλεπε μεταβίβαση στον ιδιωτικό τομέα ή την εκκαθάριση για το σύνολο των εταιριών του ΟΑΕ καθώς και των θυγατρικών των τραπεζών. Το πρόγραμμα αποκρατικοποιήσεων θα άρχιζε μέσα στον Ιούνιο του 1985 και οι είκοσι οκτώ «βιώσιμες» επιχειρήσεις του ΟΑΕ μετά από αξιολόγηση από ειδικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα ή τράπεζες θα μπορούσαν να εισαχθούν στο χρηματιστήριο, να πωληθούν σε ιδιώτες ή να οδηγηθούν στην

εκκαθάριση. Για τις θυγατρικές των τραπεζών οι αποφάσεις θα λαμβάνονταν από τις Διοικήσεις των τραπεζών. Παράλληλα αναγγέλθηκε η δημιουργία συντονιστικού οργάνου για την παρακολούθηση των αποκρατικοποιήσεων.⁷⁰

Το εγχείρημα της «αποκρατικοποίησης» εξίσου δύσκολο και ίσως πλέον περίπλοκο από αυτό της «εξυγίανσης» που κατέληξε στην «κρατικοποίηση» των προβληματικών επιχειρήσεων, στη διάρκεια της δεκαετίας του '80, αποτέλεσε σημείο αιχμής της πολιτικής της κυβέρνησης, πολιτική που ευθύς εξ αρχής προωθήθηκε χωρίς σχέδιο, μηχανισμούς και θεσμούς και διακρινόταν από τη γνωστή τάση των πολιτικών για υπεραπλούστευση, είτε λόγω άγνοιας, είτε λόγω κοντόφθαλμων σκοπιμοτήτων.⁷¹ Οι εταιρίες του ΟΑΕ (αν περιορισθούμε μόνο σε αυτές) συγκέντρωναν το 1/3 περίπου των ιδίων κεφαλαίων της ελληνικής βιομηχανίας, οι δε πωλήσεις τους ανέρχονταν το 1989 στα 191,4 δις. δρχ. εκ των οποίων τα 66 δις. δρχ. ήταν εξαγωγές κεφαλαίων.⁷² Τα μεγέθη ήταν ιδιαίτερα σημαντικά για την ελληνική οικονομία και ανάλογος έπρεπε να ήταν ο χειρισμός του ζητήματος. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν το νέο κύμα υπερχρεωμένων επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα πίεζε ασφυκτικά για μια ακόμα φορά τον τραπεζικό χώρο. Αναφέρουμε τις περιπτώσεις των επιχειρήσεων, όπως Βόμβυξ, Βομβυκρύλ Μεταλλουργική Χάλυψ-Αιγαίο, Τσιμέντα Χαλκίδος -Σω-ληνουργία Αθηνών με χρέη της τάξης των 150 δις. δρχ. που αποτελούσαν την κορυφή του παγόβουνου 130 υπερχρεωμένων επιχειρήσεων με χρέη 500 δις. δρχ. περίπου, σύμφωνα με έκθεση του υπουργείου βιομηχανίας.⁷³

Η κρίση στη βιομηχανία είχε γενικευθεί. Πολλοί μάλιστα μελετητές εξέφραζαν την άποψη ότι «το τραίνο» της παραδοσιακής εκβιομηχάνισης έχει οριστικά χαθεί.⁷⁴ Η αδυναμία έγκαιρης διεύρυνσης της αγοράς καθώς και η μειωμένη ανταγωνιστικότητα των επί μέρους συντελεστών κόστους (πρώτες ύλες, εργατικά, ενέργεια, γενικά βιομηχανικά έξοδα, έξοδα διοίκησης και διάθεσης, χρηματοπιστωτικά έξοδα, αποσβέσεις) λόγω της χαμηλής παραγωγικότητας του συνολικού παραγωγικού ιστού της ελληνικής οικονομίας αναφέρονταν σαν κύριες αιτίες της βιομηχανικής κρίσης.⁷⁵ Αντί όμως μιας συστηματικής και συντονισμένης προσπάθειας δημοσίου και ιδιωτικού τομέα σε ένα πλαίσιο κοινής δράσης συμφωνημένο από τις παραγωγικές τάξεις ώστε να εξασφαλίζεται η μεγιστοποίηση της προσπάθειας των περιορισμένων δυνάμεων, της ελληνικής οικονομίας, η κυβέρνηση επέλεξε την πολιτική των άμεσων αποκρατικοποιήσεων, με εισπρακτικό προσανατολισμό, που για κάθε νηφάλιο αναλυτή ήταν καταδικασμένη σε αποτυχία λόγω αντικειμενικών δυσκολιών που απαιτούσαν εκτός των άλλων σοβαρή προετοιμασία, σχεδιασμό και γνώση της διεθνούς εμπειρίας.

Με το αναπτυξιακό νομοσχέδιο του Ν. 1892/90) και στη συνέχεια με το Ν. 2000/91 προωθήθηκαν ρυθμίσεις για την αντιμετώπιση της κρίσης υπερχρέωσης (άρθρα 44-49). Οι ρυθμίσεις υπαγορεύθηκαν υπό την πίεση των κομματικών εξαγγελιών για ταχύτατη απαλλαγή από τις προβληματικές και υπερχρεωμένες επιχειρήσεις, αλλά και στο πλαίσιο μιας υπεραπλουστευμένης θέσης ότι «η ιδιωτική

πρωτοβουλία και μόνο είναι λύση», άποψη που περιόριζε το θέμα στο επίπεδο λογιστικών ρυθμίσεων, δεσμευτικών και για το δημόσιο (άρθρο 44) ή ειδικών εκκαθαρίσεων (άρθρο 46) και διαγραφών χρεών σε βάρος του δημοσίου (άρθρου 49), ενέργειες τις οποίες κατά την προσφιλή τακτική της περιόδου προβλεπόταν να επικυρώνει το εφετείο. Έτσι για μεν τις προβληματικές, και υπερχρεωμένες στις τράπεζες, δημόσιες επιχειρήσεις με εκφρασμένη τη βούληση μη πρόωξης εκσυγχρονιστικών επενδύσεων έπρεπε να αναμένεται η σταδιακή επιδείνωση των αποτελεσμάτων, η οποία με μαθηματική ακρίβεια θα οδηγούσε στην πώληση των επιχειρήσεων με ελάχιστο τίμημα ή στην εκκαθάριση και μετατροπή του ΟΑΕ σε «αποθήκη χρεών» και λογιστικό γραφείο καταγραφής ζημιών και υπολογισμού χαμένων τόκων, αφού σύμφωνα με το άρθρο 49 στον ΟΑΕ θα χρεώνονται και οι φόροι της δεκαετίας του '70 ώστε μετά ενδεχόμενη πώληση η επιχείρηση να παραδίδεται «καθαρή». Για τις υπερχρεωμένες επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα μετά συμφωνία του 60% των πιστωτών (Τράπεζες) και του 51% των μετοχών προωθούνταν συμφωνίες ρύθμισης χρεών που ήταν δεσμευτικές και για το δημόσιο. Οι συμφωνίες αυτές απαλλάσσονταν από κάθε φόρο και τέλος υπέρ του δημοσίου και τρίτων.

Μετά την προνομιακή αυτή ρύθμιση των χρεών οι μέτοχοι «ιδιοκτήτες» των 500 δις. δρχ. χρεών μέχρι χθες, συνεχίζοντας τη λειτουργία τους υπό τις αυτές συνθήκες (αφού άλλωστε δεν υποχρεούνταν για κάτι διαφορετικό) απλά θα αναπαράγουν το φαινόμενο της υπερχρέωσης και μάλιστα πολύ σύντομα. Με τις ρυθμίσεις αυτές το πρόβλημα της υπερχρέωσης αντιμετωπίστηκε κοντόφθαλμα το δε γενικότερο ζήτημα της αποβιομηχάνισης αφέθηκε στις δυνάμεις της αγοράς. Οι αποφάσεις και οι ευθύνες για την τύχη της βιομηχανίας μετατίθενταν με εντυπωσιακή ευκολία από τους κατά νόμο υπεύθυνους, (βεβαίως δια νόμου), σε μια περιορισμένη ομάδα διαχειριστών του κεφαλαίου που κατά κοινή ομολογία δεν είχαν να επιδείξουν σοβαρές επιτυχίες,⁷⁶ αλλά επιπλέον δεν ήταν διατεθειμένοι να διαθέσουν τα αναγκαία κεφάλαια για να στηρίξουν την επιχείρηση, όπως ονομαζόταν, «αποκρατικοποίηση».

Έμενε το ξένο κεφάλαιο σαν από μηχανής θεός για τη λύση.⁷⁷ Το ενδιαφέρον όμως του ξένου κεφαλαίου ήδη εκφρασμένο με τις εκτεταμένες εξαγωγές⁷⁸ κύρια βιομηχανιών τροφίμων και ποτών (Παυλίδης-Μεταξάς, Λουμίδης, Tasty Foods, Βιαμύλ, Biotrys, Oyo 12 κλπ.) περιοριζόταν όπως ήταν φυσικό στη μεγιστοποίηση του κέρδους του στο πλαίσιο της διεθνούς αγοράς ή στη δημιουργία μονοπωλιακών ή ολιγοπωλιακών καταστάσεων στη χώρα (π.χ. εξαγορά της υπερχρεωμένης ΗΒΗ από την Coca Cola). Η βεβιασμένη απρογραμματίστη και αγχώδης προσπάθεια της λεγόμενης «αποκρατικοποίησης» δεν μπορούσε παρά να επιταχύνει τις τάσεις αποβιομηχάνισης και αφελληνισμού του παραγωγικού ιστού της χώρας. Η επιδείνωση της θέσης της Ελλάδας, στο διεθνή καταμερισμό εργασίας κάτω από τις διαγραφόμενες συνθήκες, ήταν περισσότερο από βέβαια, ενώ η μη ανακοπή των

τάσεων αποβιομηχάνισης θα είχε δυσμενέστερες επιπτώσεις για την κοινωνία και οικονομία μεγάλων περιφερειών της χώρας.

Τρία χρόνια μετά, χαρακτηριστικό είναι το δημοσίευμα της οικονομικής εφημερίδας *Εξπρές* (22 Νοεμ. 1992) που έθετε το ερώτημα: «Ποια αποκρατικοποίηση;» και την απάντηση που έδινε ήταν ότι «για την ώρα» πρόκειται για «ασκήσεις επί χάρτου» και σημείωνε ότι από τις 300 υποψήφιες για ιδιωτικοποίηση επιχειρήσεις επωλήθησαν μόλις 26 και ουσιαστικά μόνο για την ΑΓΕΤ Ηρακλής. Η έρευνα βέβαια, παρέμενε στο επίπεδο της επισήμανσης της ανικανότητας για την προώθηση του εγχειρήματος, χωρίς να αναφέρεται στο ζήτημα της ουσιαστικής εξόδου από το παραγωγικό σύστημα του συνόλου σχεδόν των επιχειρήσεων της «μεγάλης» βιομηχανίας που είχαν ενταχθεί στο πρόγραμμα αποκρατικοποίησης με σαφείς επιπτώσεις κατά πρώτον στο προϊόν της βιομηχανίας και κατά δεύτερον στη συρρίκνωση της περιορισμένης βιομηχανικής παραγωγικής βάσης αλλά και στη δραματική αύξηση της βιομηχανικής ανεργίας. Το Λαύριο, η Κοζάνη, ο Βόλος, η Εύβοια και η Πάτρα αποτέλεσαν τις πρώτες περιφέρειες της χώρας, όπου η βιομηχανική ανεργία έλαβε δραματική έκταση, οι δε συνέπειες από τις απώλειες του εισοδήματος έγιναν ιδιαίτερα αισθητές στις τοπικές κοινωνίες.

Η βίαιη επιτάχυνση της αποσταθεροποίησης της βιομηχανίας σε συνδυασμό με τη διατήρηση της επενδυτικής αποχής, ενίσχυσαν τις τάσεις επιδείνωσης της θέσης της χώρας στο διεθνή καταμερισμό εργασίας διατήρησαν και μεγέθυναν τις ανισοροπίες του ισοζυγίου πληρωμών, ενώ απομάκρυναν τις δυνατότητες συγκρότησης, ενός πόλου ανταγωνιστικών δραστηριοτήτων παραγωγής, διεθνώς ανταλλάξιμων αγαθών. Σύμφωνα με πρόσφατες μελέτες η εισαγωγική διείσδυση στη βιομηχανία ξεπερνά το 45%, αναδεικνύοντας κατά τραγικό τρόπο τη μειωμένη ανταγωνιστικότητα αυτού του τομέα της οικονομίας που πέραν των εγγενών αδυναμιών και διαρθρωτικών προβλημάτων πιέζεται ασφυκτικά από την ασκούμενη πολιτική.⁷⁹

III. Σύντομος απολογισμός της «αποκρατικοποίησης»: Στα τέλη του 1993 από τις 45 εταιρίες που βρίσκονταν από τον έλεγχο του ΟΑΕ, δώδεκα επιχειρήσεις, μεταξύ των οποίων και η ΑΓΕΤ ΗΡΑΚΛΗΣ, είχαν μεταβιβασθεί στον ιδιωτικό τομέα, με οριστική σύμβαση μεταβίβασης μετοχών και συνολικό τίμημα 139,3 δις. δρχ. εκ των οποίων 128 δις. δρχ. αφορούν την ΑΓΕΤ ΗΡΑΚΛΗΣ. Επίσης είχε υπογραφεί οριστική σύμβαση μεταβίβασης του συνόλου του ενεργητικού για δύο επιχειρήσεις με συνολικό τίμημα 812,5 εκατ. δρχ. Οι διαδικασίες για τον κύριο όγκο των προβληματικών επιχειρήσεων βρίσκονταν σε εξέλιξη, επιβαρημένες με σημαντικά προβλήματα λόγω ατελών συμβάσεων ή τα αδιέξοδα άτολμων και αργόσυρτων εκκαθαρίσεων.⁸⁰ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι εργαζόμενοι που απολύθηκαν και επιδοτήθηκαν από τον ΟΑΕΔ στο πλαίσιο των ειδικών προγραμμάτων, αναπροσανατολισμού, κατάρτισης και επανένταξης στο παραγωγικό σύστημα,

αποτελέσαν τη δεξαμενή εργατικού δυναμικού για την κάλυψη των αναγκών στις υπό εκκαθάριση επιχειρήσεις.

Ένα άλλο επίσης μέτρο της αναποτελεσματικότητας της παρέμβασης αποκρατικοποίησης αποτελεί η εξέλιξη των υποχρεώσεων των εταιριών προς τον ΟΑΕ από 31.12.1989 έως 31.12.1993. Οι μακροπρόθεσμες υποχρεώσεις προς τον ΟΑΕ από 7,1 δισ. δρχ. Αυξάνονται σε 18,7 δισ. δρχ. και οι βραχυπρόθεσμες υποχρεώσεις από 95,2 δισ. δρχ. σε 266,3 δισ. δρχ. ως αποτέλεσμα των αυξημένων αναγκών των επιχειρήσεων για κάλυψη των ζημιών και της αδυναμίας εξυπηρέτησης ληξιπρόθεσμων οφειλών.⁸¹ Αν στο ποσό αυτό προστεθούν οι συμμετοχές σε συνδεδεμένες επιχειρήσεις καθώς και οι ακάλυπτες εγγυητικές επιστολές, το σύνολο των δεσμευθέντων πόρων στο εγχείρημα, ισοδυναμεί με το σύνολο των επενδυτικών επιχορηγήσεων, ύψους 486 δισ. δρχ. σε τρέχουσες τιμές, του Ν. 1262/82 στον ιδιωτικό τομέα της μεταποίησης, μέχρι και το 1990.⁸² Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των αποτελεσμάτων της Πειραιϊκής-Πατραϊκής και του μεταλλευτικού συγκροτήματος (ΑΕ Επιχειρήσεων Μ.Β.Ν και Μακεδονικοί Λευκόλιθοι ΑΕ) που λειτουργεί στη βορειοκεντρική Εύβοια.⁸³

Σύμφωνα με τα οικονομικά στοιχεία του πρώτου έτους εκκαθάρισης της Πειραιϊκής-Πατραϊκής (1-8-92/31-7-93) οι ζημιές της περιόδου αυτής ανέρχονται σε 23,4 δισ. δρχ. και οι συνολικές υποχρεώσεις προς μη συνδεδεμένες επιχειρήσεις σε 130 δισ. δρχ. από τα οποία 70 δισ. δρχ. περίπου οφείλονται στον ΟΑΕ. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι υποχρεώσεις αυτές στο σύνολό τους δημιουργήθηκαν μετά την μετοχοποίηση των παλιών χρεών (1987) και ότι την 31.07.93 η καθαρή θέση της Πειραιϊκής-Πατραϊκής ήταν αρνητική κατά 66.5 δισ. δρχ. Αντίστοιχα οι επιχειρήσεις ΑΕ Επιχειρήσεων και Μακεδονικοί Λευκόλιθοι τέθηκαν σε ειδική εκκαθάριση (άρθρο 46α του Ν. 2000/91) την 29.01.1992. Οι ζημιές της πρώτης περιόδου αποκρατικοποίησης (01.01.1990, 29.01.1992) ανήλθαν στο ύψος των 23,2 δισ. δρχ. της δε δεύτερης υποπεριόδου (ειδική εκκαθάριση) σε 7,0 περίπου δισ. δρχ. Μετά τις διαδοχικές αποτυχημένες απόπειρες πώλησης το συγκρότημα συνεχίζει να υπολειτουργεί σωρεύοντας ζημιές ενώ αν διέκοπτε τη λειτουργία του με τα ποσά που δαπανήθηκαν στη διάρκεια της αποκρατικοποίησης θα μπορούσαν να επιδοτούνται 2.160 εργαζόμενοι για μια πενταετία με 2,8 εκατ. δρχ. το έτος.

Τα παραπάνω παραδείγματα δεν είναι μοναδικά, αναφέρθηκαν ενδεικτικά για να δείξουν το μέγεθος των αρνητικών επιπτώσεων από την έλλειψη μακρόχρονης και σταθερής πολιτικής, σε συνδυασμός με την αναποτελεσματική διαχείριση ζητημάτων που αφορούν μεγάλα βιομηχανικά συγκροτήματα. Η αποτυχία του εγχειρήματος της αποκρατικοποίησης (κοινωνική και οικονομική) αναδεικνύεται σε συνδυασμό με την επίσης αποτυχημένη κρατική παρέμβαση (1963-1989), την αδυναμία της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας να διαχειρισθεί σημαντικά προβλήματα. Η ευκαιριακή παρουσία και αντιμετώπιση των ζητημάτων από τις κατά καιρούς πολιτικές ηγεσίες σε συνδυασμό με τις αντικειμενικές αδυναμίες του ελληνικού παραγωγικού

συστήματος για συστηματική ανάλυση, μακροχρόνιο σχεδιασμό και διάρκεια στην υλοποίηση σημαντικών παρεμβάσεων και την αντιμετώπιση θεμάτων εθνικής κλίμακας, αποτέλεσαν και στην περίπτωση αυτή κύριες αιτίες της αποτυχίας από την εφαρμογή δύο αντίθετων πολιτικών με ιδιαίτερα σημαντικές επιπτώσεις στον παραγωγικό ιστό και την οικονομία της χώρας γενικότερα.

9.5 Η μεγάλη τεχνολογική αλλαγή στη διεθνή οικονομία

(α) Η «κούρσα» των νέων τεχνολογιών: Από τα μέσα της δεκαετίας του '70 και εξής, η τεχνολογία ως παραγωγικός συντελεστής και η τεχνολογική αλλαγή ως κυρίαρχος παράγοντας του οικονομικο-κοινωνικού μετασχηματισμού συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον των επιστημόνων και από τη δεκαετία πλέον του '90 και εξής, αποτελούν τον πυρήνα προβληματισμού και ανάπτυξης θέσεων και πολιτικών επιλογών.⁸⁴

Οι ραγδαίες αλλαγές που κυριαρχούνται από τη διάδοση και διάχυση των νέων τεχνολογιών (ICT, βιοτεχνολογία και πρόσφατα νανοτεχνολογία) σε συνδυασμό με τις αυξημένες χρηματιστηριακές προσδοκίες του δεύτερου μέρους της δεκαετίας του 90 για τις επιχειρήσεις της «νέας» οικονομίας της γνώσης και το εμφανές προβάδισμα του αμερικανικού παραγωγικού συστήματος που αποδιδόταν στην υπεροχή του σε τεχνολογίες ICT, ευνόησαν την προώθηση απόψεων ιδιαίτερα αισιόδοξων όσον αφορά στην οριστική και ολοκληρωτική επικράτηση της οικονομίας της γνώσης υποβαθμίζοντας τη σημασία παραδοσιακά ισχυρών βιομηχανικών τομέων. Η στρατηγική της Λισσαβώνας για το μέλλον της Ε.Ε. αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας υπεραισιόδοξης θεώρησης του ζητήματος που υπεραπλοποιεί τα πολύ δύσκολα έργα της μετάβασης προς την κυριαρχία της κοινωνίας της γνώσης. Τηρουμένων των αναλογιών, η εμπειρία των διακοσίων περίπου ετών που απαιτήθηκαν για την πλήρη επικράτηση της βιομηχανικής κοινωνίας θα έπρεπε τουλάχιστον να προβληματίζει για την ευκολία προώθησης των καίριων ζητημάτων του μεγάλου κοινωνικοοικονομικού μετασχηματισμού που βιώνει η παγκόσμια οικονομία από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα. Στην «κούρσα» της νέας τεχνολογίας ήδη από την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα η υπεροχή των Η.Π.Α. έναντι των μέχρι τότε κύριων ανταγωνιστών δηλαδή της Ε.Ε. και της Ιαπωνίας είχε καταστεί προφανής. Η μέση ετήσια αύξηση της παραγωγικότητας εργασίας των Η.Π.Α. κατά την περίοδο 1995-2001 παρουσιάζεται αυξημένη κατά 58% σε σχέση με την Ε.Ε. δημιουργούνται εύλογες ανησυχίες για τις τρέχουσες ανταγωνιστικές ικανότητες της Ε.Ε. και αναδεικνύοντας την αναγκαιότητα διαμόρφωσης νέας στρατηγικής και λήψης μέτρων για την αναστροφή των αρνητικών τάσεων. Στο πλαίσιο αυτό με τη λεγόμενη στρατηγική της Λισσαβώνας (Μάρτιος 2000) η Ε.Ε. υιοθέτησε ένα στρατηγικό στόχο για τη δεκαετία 2000–2010. «Να καταστεί παγκοσμίως η πλέον δυναμική και ανταγωνιστική οικονομία βασισμένη στη γνώση,

ικανή να επιτύχει οικονομική ανάπτυξη με περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας, μεγαλύτερη κοινωνική συνοχή και σεβασμό στο περιβάλλον».⁸⁵

Για την παρακολούθηση της προόδου εφαρμογής της στρατηγικής της Λισσαβόνας καταρτίστηκαν 14 δείκτες μέτρησης της απόδοσης τόσο της Ε.Ε. των 15 όσο και κάθε μέλους. Η εξέλιξη των δεικτών αποτελεί ένδειξη και κοινά (μεταξύ των μελών) αποδεκτό μέτρο σύγκρισης και απόδοσης των οικονομιών στα ζητήματα ανάπτυξης ανταγωνιστικότητας, κοινωνικής συνοχής, βαθμού επένδυσης της οικονομίας της γνώσης και προσαρμογής στις απαιτήσεις της αειφόρου ανάπτυξης. Πέντε χρόνια μετά τη σύνοδο της Λισσαβόνας η αισιοδοξία για τις επιδόσεις και της προοπτικής της Ε.Ε. στο πλαίσιο της βασισμένης στη γνώση οικονομία έχει μετριασθεί. Η κατάρρευση της χρηματιστηριακής αγοράς με επίκεντρο την απότομη πτώση των υπερτιμημένων μετοχών των αμερικανικών εταιριών διαδικτύου, τηλεπικοινωνιών και ψηφιακής τεχνολογίας, οδήγησε την αμερικανική οικονομία σε περίοδο διετούς επιβράδυνσης την οποία ακολούθησε και η ευρωπαϊκή οικονομία.

Με βάση σχετικούς δείκτες, οι επιδόσεις της ευρωπαϊκής οικονομίας κρίνονται μάλλον απογοητευτικές,⁸⁶ η δε απόκλιση από τις επιδόσεις των Η.Π.Α. σε ζητήματα ανταγωνιστικότητας και προώθησης της οικονομίας της γνώσης οδηγεί σε απαισιόδοξες σκέψεις, παρά το γεγονός ότι έγιναν σημαντικά βήματα στα θέματα διάδοσης των τεχνολογιών ICT. «Η Ευρώπη έχει μείνει πίσω, τόσο σε σύγκριση με τις Η.Π.Α. όσο και σε σύγκριση με την Ασία και οι κοινωνίες των κρατών-μελών βρίσκονται υπό πίεση».⁸⁷ Θα πρέπει να επισημανθεί, ως αφετηρία επερχόμενων ανακατατάξεων και έντασης στο διεθνή ανταγωνισμό, ότι από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα η Κίνα και η Κορέα σημειώνουν υψηλότερες επιδόσεις στον τομέα των νέων τεχνολογιών και καθοδηγούν την ανάκαμψη στον κλάδο των ημιαγωγών στις συναλλαγές Η/Υ και εξαρτημάτων και στην ενίσχυση του κλάδου των επικοινωνιακών εξοπλισμών.⁸⁸ Η παραγωγή αγαθών ICT μετατοπίζεται στην Ασία από το 2004 και εξής, οι εμπορικές συναλλαγές της Κίνας σε προϊόντα ICT είναι υψηλότερες από αυτές της Ιαπωνίας.⁸⁹ Ανάλογα στον τομέα των υπηρεσιών πληροφορικής, πληροφοριών και άλλων επιχειρηματικών υπηρεσιών την επταετία 1995-2002 η Ινδία αναδεικνύεται σε κύρια χώρα εξαγωγής.

Είναι φανερό η ανάγκη επαναπροσδιορισμού των στόχων της Λισσαβόνας με μια πλέον ρεαλιστική οπτική, ώστε να στηριχθεί αποτελεσματικά η ικανότητα της Ευρώπης να διατηρήσει το χαρακτήρα μιας οικονομίας με υψηλή παραγωγικότητα, υψηλή προστιθέμενη αξία, υψηλά ποσοστά απασχόλησης και οικολογικής αποτελεσματικότητας. Προς την κατεύθυνση αυτή, κινούνται οι προτάσεις της επιτροπής Κοκ (Νοέμβριος 2004) για την προϋπόθεση της κοινωνίας της γνώσης αλλά με δευτερες πλέον ρεαλιστικές σκέψεις για τη σημασία του υφιστάμενου βιομηχανικού παραγωγικού δυναμικού: *Η διατήρηση μιας Ευρωπαϊκής ισχυρής βιομηχανικής και μεταποιητικής βάσης έχει ζωτική σημασία, καθώς αποτελεί κεντρικό συστατικό μιας ισορροπημένης προσέγγισης της οικονομικής ανάπτυξης. Πράγματι, η*

βιομηχανική ανάπτυξη και παραγωγικότητα από την έλευση της βιομηχανικής εποχής ως σήμερα στηρίχθηκαν σε προόδους τόσο στην τεχνολογία, όσο και σε διάφορους άλλους τομείς και η ίδια η Λισσαβόνα στηρίζεται σε αυτή την πάγια αλήθεια. Ισχύει ωστόσο και τι αντίστροφο: για τη δημιουργία ισχυρής οικονομίας της γνώσης απαιτείται το δίχως άλλο ισχυρή βιομηχανία υψηλής τεχνολογίας, η οποία θα κατασκευάζει προϊόντα που θα ενσωματώνουν τις πλέον πρόσφατες επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις.⁹⁰

Η μελλοντική οικονομική ανάπτυξη της Ευρώπης θα εξαρτηθεί από την ικανότητα της να δημιουργεί και να αναπτύσσει καινοτόμους τομείς βασισμένους στην έρευνα. Έχει απόλυτα τεκμηριωθεί η υψηλή συσχέτιση μεταξύ δαπανών έρευνας και τεχνολογίας και αύξησης της παραγωγικότητας. Σχετικές μελέτες αποδεικνύουν ότι η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας κατά 40%, οφείλεται στις δαπάνες έρευνας και ανάπτυξης (R&D) καθώς επίσης ότι θετικές είναι οι επιπτώσεις και σε άλλους τομείς της οικονομίας ανάλογα με τον τόπο διαχείρισης των δαπανών (R&D). Η Ε.Ε. στο πλαίσιο υλοποίησης της στρατηγικής της Λισσαβόνας έθεσε ως στόχο (Βαρκελώνη, Μάρτιος 2002) την αύξηση των δαπανών R & D ως το 2010 από 19% σε 3% του ΑΕΠ με την προϋπόθεση ότι το 2/3 των δαπανών αυτών θα χρηματοδοτούνται από τον ιδιωτικό τομέα. Με την απόφαση αυτή, η Ε.Ε. στοχεύει να καλύψει την απόσταση που τη χωρίζει από τις Η.Π.Α. όπως αναλυτικά αποδεικνύεται στη συνέχεια με την παρακολούθηση αφ' ενός μεν της συγκριτικής εξέλιξης βασικών μεγεθών για την R&D όσο και σχετικών δεικτών.

(β) Οι επενδύσεις στην έρευνα και ανάπτυξη (R&D): Οι συνολικές επενδύσεις (Gross Domestic Expenditure) σε R&D (GERD) χαρακτηρίζουν το βαθμό δέσμευσης σε μια χώρα για παραγωγή και αξιοποίηση της νέας γνώσης. Επιπρόσθετα, αποτελούν έναν έμμεσο δείκτη των καινοτομικών δυνατοτήτων μιας χώρας και αντανακλά το μέγεθος συσσώρευσης της νέας γνώσης, κάτι που είναι ιδιαίτερα σημαντικό στη σύγχρονη οικονομία.⁹¹ Σύμφωνα με τα στοιχεία για τη δεκαετία 1993-2002 της ΕΕ και της Eurostat που παρουσιάζονται στον πίνακα συνολικών επενδύσεων R&D η ΕΕ-15 επένδυσε συνολικά 1,446 τρις. ευρώ έναντι 1,201 τρις. ευρώ της Ιαπωνίας και 3,086 τρις. ευρώ των ΗΠΑ (πίν. 9.5).

Η διαφορά αυτή σε απόλυτες τιμές μεταξύ των τριών αυτών ανταγωνιστικών πόλων στα ζητήματα τεχνολογίας καθορίζει αν δεν προσδιορίζει τη συγκριτική τους θέση στον παγκόσμιο ανταγωνισμό λόγω της συσσωρευτικής φύσης της παραγωγής γνώσης. Επειδή η έρευνα και ανάπτυξη (R&D) ευρίσκεται στην καρδιά της παραγωγής γνώσης και λαμβάνοντας υπόψη ότι οι ετήσιες επενδύσεις μεταξύ των ετών 1993-2002 αυξήθηκαν κατά 55,49% για την ΕΕ-15, κατά 25,05% για την Ιαπωνία και κατά 106,55% για τις ΗΠΑ, η αυξανόμενη διαφορά σε επενδύσεις R&D μεταξύ της ΕΕ και των ΗΠΑ μεταφράζεται σε ένα διευρυνόμενο χάσμα στη συσσώρευση οικονομικά χρήσιμης γνώσης και καινοτομικών δυνατοτήτων,

εντείνοντας τις ήδη υφιστάμενες διαφορές υπέρ των ΗΠΑ που ενίσχυσαν τη συγκριτική τους θέση στον παγκόσμιο ανταγωνισμό.

Σημαντικές επίσης παρουσιάζονται οι διαφορές στο επίπεδο εθνικών κρατών της ΕΕ-15. Οι τρεις ισχυρότερες οικονομίες (Γερμανία – Γαλλία – Αγγλία) οι οποίες το 1993 συγκεντρώνουν το 70,86% των συνολικών επενδύσεων της ΕΕ-15 περιορίζουν σταδιακά τη συμμετοχή τους στο 65,93% το 2002 αφού ο ρυθμός αύξησης των επενδύσεων R&D υπολείπεται ακόμα και του μέσου όρου της ΕΕ-15. Αν στην ομάδα αυτή των χωρών συμπεριλάβουμε και την Ιταλία παρά το γεγονός ότι οι επενδύσεις σε R&D της χώρας αυτής υπολείπεται σημαντικά των άλλων τριών χωρών αφού αποτελούν μόλις το ένα τέταρτο των επενδύσεων της πρωτοπόρου Γερμανίας και υπολείπονται του 50% των αντίστοιχων μεγεθών για την Αγγλία, οι τέσσερις αυτές χώρες ΕΕ-4 συγκεντρώνουν το 2002 το 73,18% των συνολικών επενδύσεων R&D της ΕΕ-15 έναντι 79,02% το 1997, σημειώνουν δηλαδή μια τάση υποχώρησης της συμμετοχής των. Αντίθετα αυξητική είναι η εξέλιξη της συμμετοχής στη διαμόρφωση των συνολικών επενδύσεων R&D της ομάδας των υπόλοιπων δέκα (10) χωρών της ΕΕ-15 συμπεριλαμβανομένου και του Λουξεμβούργου ΕΕ-10. Η συμμετοχή της ομάδας των χωρών ΕΕ-10 αυξάνεται κατά 15,2% την περίοδο 1991-1995 και κατά 28,5% την περίοδο 1995-1999 αποτυπώνοντας την πολιτική και την βούληση ενίσχυσης της θέσης των χωρών στον τεχνολογικό ανταγωνισμό. Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η ομάδα των σκανδιναβικών χωρών (Δανία – Φινλανδία – Σουηδία) υπερδιπλασιάζοντας τις επενδύσεις R&D και από 8,739 δις. ευρώ το 1993 φθάνουν το 2001 στο ποσό των 19,343 δις. ευρώ. Παράλληλα η ομάδα των χωρών αυτών αυξάνει το ποσοστό συμμετοχής των στις συνολικές επενδύσεις R&D της ΕΕ-15 από 7,44% το 1993 σε 11,24% το 2001. Στην ομάδα των ουραγών χωρών (Ελλάδα – Πορτογαλία – Ιρλανδία) αξιοσημείωτη είναι η πρόοδος της Ιρλανδίας η οποία μεταξύ των ετών 1993 και 2002 αυξάνει τις επενδύσεις R&D κατά 183,36% και η απελπιστική υστέρηση της Ελλάδας που διατηρείται σταθερά στην τελευταία θέση αυξάνοντας την απόσταση από την προτελευταία Πορτογαλία από 33 εκατ. ευρώ το 1995 σε 197 εκατ. ευρώ το 2001.

Όσον αφορά το μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης των επενδύσεων R&D στις χώρες της ΕΕ-15, εμφανίζει έντονες διαφοροποιήσεις μεταξύ των επιμέρους ομάδων χωρών με τις σκανδιναβικές οικονομίες (Δανία 7,90%, Φινλανδία 9,2 % και Σουηδία 8,4 %) και τις ουραγές οικονομίες (Ελλάδα 16,7%, Πορτογαλία 7,30%) να εμφανίζουν υψηλούς ρυθμούς αύξησης σε σχέση με την ομάδα χωρών ΕΕ-4 αλλά και του μέσου όρου της ΕΕ-15 (4,50%) συμβάλλοντας στη σύγκλιση των επενδύσεων R&D μεταξύ των χωρών της ΕΕ-15. Η τάση αυτή όσον αφορά τις ουραγές οικονομίες και ιδιαίτερα την ελληνική παρά τις θετικές επιπτώσεις όσον αφορά τη διαμόρφωση του συνόλου των σωρευμένων επενδύσεων R&D των χωρών αυτών στη δεκαετία 1993-2002 δεν είναι σε θέση να ανατρέψει την αρνητική συγκριτικά εικόνα

των, λόγω του ελάχιστου μεγέθους των επενδύσεων R&D κατά το αφετηριακό έτος 1993.

Σε επίπεδο ΕΕ-15 ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης για τη χρονική περίοδο 1997-2001 είναι περίπου ο ίδιος με τον αντίστοιχο των ΗΠΑ (4,5% για ΕΕ-15 και 4,8% για τις ΗΠΑ, ενώ για την Ιαπωνία ήταν περίπου ο μισός 2,6%. Σε σύγκριση με το μέσο ετήσιο αύξησης δαπανών R&D των ΗΠΑ μετά το 1997, ο αντίστοιχος ρυθμός αύξησης των κύριων οικονομιών της ΕΕ (Γερμανία, Αγγλία, Γαλλία και Ιταλία) είναι σαφέστατα μικρότερος και κυμαίνεται από 2-3,3%, ενώ βρίσκεται και κάτω από το μέσο όρο της ΕΕ-15. Οι τέσσερις αυτές χώρες της ΕΕ αποτελούν τους μεγαλύτερους χρηματοδότες σε R&D στην ΕΕ και συνεισφέρουν πάνω από το 73% των συνολικών επενδύσεων σε R&D (2002), ενώ συμμετείχαν με ποσοστό περίπου 66 % στη συνολική αύξηση επενδύσεων R&D μεταξύ 1997 και 2001.

Σε σύγκριση με τη χρονική περίοδο 1995-1999 που η διαφορά στο μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης των επενδύσεων σε R&D μεταξύ ΕΕ-15 και ΗΠΑ ήταν περίπου 2,2 μονάδες υπέρ των ΗΠΑ, η ΕΕ κατόρθωσε κατά τα τελευταία χρόνια να μειώσει τη διαφορά στο μέσο ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης των επενδύσεων σε R&D. Η Ιαπωνία σαφέστατα ευρίσκεται πίσω από τις ΗΠΑ και την ΕΕ-15.

(γ) Δείκτης «Έντασης» Επενδύσεων σε Έρευνα & Ανάπτυξη (R&D intensity): Ο δείκτης «Έντασης Έρευνας και Ανάπτυξης - R&D» (R&D intensity indicator), εκφράζει τις δαπάνες σε έρευνα και ανάπτυξη (R&D) σε μια χώρα ως ποσοστό του ΑΕΠ της χώρας αυτής και αποτελεί ένα χρήσιμο μέτρο του πόσο επενδύουν οι χώρες σε R&D σε σχέση με την αξία της συνολικής παραγωγής τους. Η σύγκριση αυτή των δαπανών R&D στις διάφορες χώρες με το ΑΕΠ, διευκολύνει τις συγκρίσεις των δραστηριοτήτων σε έρευνα και ανάπτυξη ανάμεσα σε χώρες με διαφορετικό οικονομικό μέγεθος.⁹²

Στο πλαίσιο του παγκόσμιου ανταγωνισμού της δεκαετίας 1993-2002 η Ιαπωνία εμφανίζει διαχρονικά τον υψηλότερο δείκτη «έντασης» R&D ο οποίος κυμαίνεται μεταξύ 2,57% (1994) και 3,12% (2002) η δε ΕΕ-15 τον χαμηλότερο δείκτη που φθάνει μόλις το 1,99% το 2002. Οι ΗΠΑ κινούνται στην ενδιάμεση περιοχή με διακύμανση του δείκτη μεταξύ 2,43% (1994) και 2,76% (2002). Η διαμόρφωση του δείκτη «έντασης» R&D σε χαμηλό επίπεδο για την ΕΕ-15 οφείλεται καταρχήν στις συγκριτικά με Ιαπωνία και ΗΠΑ χαμηλότερες επιδόσεις της ομάδας των τεσσάρων πλέον ισχυρών οικονομιών ΕΕ-4. Ενδεικτικά η Γερμανία η οποία εμφανίζει στο σύνολο της δεκαετίας 1993-2002 το μεγαλύτερο δείκτη μεταξύ των τεσσάρων χωρών υπολείπεται σημαντικά στο σύνολο της δεκαετίας της Ιαπωνίας αλλά και των ΗΠΑ ενώ η ασθενέστερη των τεσσάρων Ιταλία εμφανίζει δείκτη «έντασης» περί το 40% του αντίστοιχου μεγέθους για τις ΗΠΑ και περί το 35% για την Ιαπωνία.

Πίνακας 9.5
 Συνολικές Επενδύσεις σε R&D (ποσά σε δισ. € τρέχουσες τιμές)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Βέλγιο	3.145	3.363	3.629	3.835	4.037	4.246	4.618	5.046	5.515	5.814
Δανία	2.067		2.531	2.671	2.893	3.173	3.406	3.892	4.265	4.617
Γερμανία	39.621	41.179	42.438	42.366	42.672	44.348	48.191	50.619	52.002	53.363
Ελλάδα	374		437		542		795		841	
Ισπανία	3.738	3.449	3.624	3.988	4.051	4.692	4.995	5.719	6.227	7.194
Γαλλία	26.187	26.671	27.447	28.121	27.533	28.139	29.529	30.954	32.887	34.527
Ιρλανδία	499	603	683	759	909	973	1.068	1.183	1.315	1.414
Ιταλία	9.566	9.080	8.386	9.778	10.828	11.401	11.524	12.460	13.572	14.600
Λουξεμβούργο								364		
Ολλανδία	5.354	5.785	6.313	6.596	6.784	6.819	7.563	7.655	8.090	
Αυστρία	2.326	2.581	2.797	2.925	3.071	3.377	3.762	4.029	4.393	4.788
Πορτογαλία			470		582		815		1.038	1.036
Φιλανδία	1.605	1.929	2.263	2.554	2.937	3.334	3.879	4.423	4.619	4.830
Σουηδία	5.067		6.361		7.748	8.003	8.608		10.459	
Αγγλία	17.361	18.103	17.097	17.781	21.348	23.034	25.300	28.788	30.255	31.116
ΕΕ-15	117.363	120.592	124.427	129.769	135.874	142.301	153.021	165.294	175.354	182.488
Ιαπωνία	105.335	112.066	117.129	102.510	107.925	103.604	123.912	153.852	143.012	131.722
ΗΠΑ	141.876	142.602	140.729	155.769	187.780	202.274	228.963	287.127	306.776	293.049

Πηγή: Στοιχεία 1993-1997: European Commission, *Statistics on Science and Technology, Data 1991-2001*, Part B, 2003

Στοιχεία 1998-2002: Eurostat, *Statistics in focus, R&D expenditure in the European Union*, 2/2005.

Ο δείκτης «έντασης» R&D της ΕΕ-15 καθορίζεται από την εξέλιξη του δείκτη ΕΕ-4 και διαμορφώνεται α) από τις αυξητικές πιέσεις της ομάδας των σκανδιναβικών χωρών εκ των οποίων ο δείκτης στις περιπτώσεις της Σουηδίας και Φινλανδίας κινείται σε επίπεδα υψηλότερα και αυτών της Ιαπωνίας και β) από τις αρνητικές πιέσεις της ομάδας των ουραγών με επικεφαλής την Ελλάδα η οποία «επέτυχε» μέγιστο δείκτη «έντασης» R&D μόλις 0,67% δηλαδή ούτε καν το 1/3 του μέσου δείκτη της ΕΕ-15.

Σχετικά με την εξέλιξη του δείκτη μέχρι το 2010, οι εκτιμήσεις που έχουν γίνει στην ΕΕ,⁹³ με βάση δύο σενάρια (αισιόδοξο σενάριο -best-case scenario- και απαισιόδοξο σενάριο -worst-case scenario) είναι ότι αν συνεχιστεί η υπάρχουσα τάση το καλύτερο που θα μπορούσε να αναμένει η ΕΕ είναι ένας δείκτης της τάξης 2,2-2,3 % του ΑΕΠ το 2010. Τονίζεται ότι η πρόβλεψη αυτή αφορά το αισιόδοξο σενάριο (best-case scenario) το οποίο στηρίζεται στην όλη απόδοση κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90. Αν η πρόβλεψη γίνει με βάση το απαισιόδοξο σενάριο (worst-case scenario) στη βάση μειωμένων ρυθμών, τότε θα πρέπει να αναμένονται δείκτες στο επίπεδο του 1,8% του ΑΕΠ. Από τα παραπάνω γίνεται ότι αν η ΕΕ πρέπει να αυξήσει το συνολικό επίπεδο των δαπανών σε R&D σε επίπεδο που να πλησιάζει το 3% του ΑΕΠ (σύμφωνα με τους στόχους του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Βαρκελώνης το 2002), τότε χρειάζονται σημαντικές προσπάθειες προκειμένου να διαμορφωθούν οι συνθήκες εκείνες που θα επιτρέπουν την πραγματοποίηση του στόχου αυτού.

Ανεξάρτητα, πάντως από αυτά, ακόμη και αν εφαρμοστούν οι πιο αισιόδοξες προβλέψεις στους υπολογισμούς και αν δεν υπάρξουν σημαντικοί επαναπροσανατολισμοί στην πολιτική του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, οι εκτιμήσεις που γίνονται από την Επιτροπή είναι ότι η ΕΕ θα δαπανά πολύ κάτω του 2,5% του ΑΕΠ για R&D. Η διαφορά μεταξύ ΗΠΑ και ΕΕ διευρύνεται και θα συνεχίσει να διευρύνεται και κατά την τρέχουσα δεκαετία, εκτός αν οι προσπάθειες αυξηθούν σημαντικά. Όσον αφορά την ελληνική περίπτωση, η χώρα μας και στην περίπτωση αυτή έχει το θλιβερό προνόμιο να κατατάσσεται στην τελευταία θέση μεταξύ των χωρών της ΕΕ-15 και επιδόσεις ιδιαίτερα απογοητευτικές. Ο δείκτης έντασης επενδύσεων RRD μόλις και ξεπερνά το 32,00% του μέσου δείκτη της ΕΕ-15 ενώ υπολείπεται κατά 25% και του αντίστοιχου δείκτη της ουραγού Πορτογαλίας. Τέλος, ανάλογη είναι η εικόνα για τους δείκτες επενδύσεων σε R&D κατά φορέα υλοποίησης και χρηματοδότησης. Τόσο ο δείκτης BERD ο οποίος εκφράζει τις δραστηριότητες σε R & D του επιχειρηματικού τομέα ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ όσο και οι δείκτες GOVERD για τον κρατικό τομέα και HERD για την ανώτατη εκπαίδευση κατατάσσουν την Ελλάδα στην τελευταία θέση μεταξύ των χωρών της ΕΕ-15 και σε πολύ μεγάλη απόσταση σε σχέση με τις Σκανδιναβικές χώρες, τις ΗΠΑ και την Ιαπωνία (πίν. 9.7)

Πίνακας 9.6
Ένταση επενδύσεων σε R&D (% του ΑΕΠ)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
ΕΕ-15	1,95%	1,91%	1,89%	1,88%	1,87%	1,86%	1,90%	1,93%	1,98%	1,99%
Βέλγιο	1,70%	1,69%	1,71%	1,80%	1,87%	1,90%	1,96%	2,04%	2,17%	2,24%
Δανία	1,74%		1,84%	1,85%	1,94%	2,06%	2,10%	2,27%	2,40%	2,52%
Γερμανία	2,37%	2,28%	2,26%	2,26%	2,29%	2,31%	2,44%	2,49%	2,51%	2,53%
Ελλάδα	0,47%		0,49%		0,51%		0,67%		0,64%	
Ισπανία	0,88%	0,81%	0,81%	0,83%	0,82%	0,89%	0,88%	0,94%	0,95%	1,03%
Γαλλία	2,40%	2,34%	2,31%	2,30%	2,22%	2,17%	2,18%	2,18%	2,23%	2,26%
Ιρλανδία	1,17%	1,31%	1,34%	1,32%	1,29%	1,25%	1,19%	1,15%	1,15%	1,09%
Ιταλία	1,13%	1,05%	1,00%	1,01%	1,05%	1,07%	1,04%	1,07%	1,11%	1,16%
Λουξεμβούργο								1,71%		
Ολλανδία	1,93%	1,97%	1,99%	2,03%	2,04%	1,94%	2,02%	1,90%	1,89%	
Αυστρία	1,47%	1,54%	1,56%	1,60%	1,69%	1,78%	1,91%	1,95%	2,07%	2,19%
Πορτογαλία			0,57%		0,62%		0,76%		0,85%	0,80%
Φιλανδία	2,18%	2,29%	2,29%	2,54%	2,72%	2,88%	3,23%	3,40%	3,41%	3,46%
Σουηδία	3,09%		3,46%		3,68%	3,62%	3,65%		4,27%	
Αγγλία	2,11%	2,06%	1,97%	1,90%	1,82%	1,81%	1,85%	1,85%	1,89%	1,87%
Ιαπωνία	2,82%	2,76%	2,89%	2,77%	2,83%	2,95%	2,96%	2,99%	3,07%	3,12%
ΗΠΑ	2,52%	2,43%	2,51%	2,55%	2,58%	2,59%	2,63%	2,70%	2,71%	2,64%

Πηγή: Στοιχεία 1993-1997 βλ., European Commission 2003, *Statistics on Science and Technology, Data 1991-2001*, Μέρος Β και στοιχεία 1998-2002, βλ. Eurostat, *Statistics in focus, R&D, expenditure in the European Union*, 2/2005.

Πίνακας 9.7
Δαπάνες R&D κατά χώρα και κατά τομέα (2001), % ΑΕΠ

Χώρες	Τομέας Δαπάνης			
	BERD	GOVERD	HERD	ΣΥΝΟΛΟ
Σουηδία	3,31	0,12	0,83	4,26
Φιλανδία	2,43	0,35	0,62	3,40
Ιαπωνία	2,26	0,29	0,44	2,99
ΗΠΑ	2,00	0,22	0,40	2,62
Γερμανία	1,75	0,34	0,41	2,50
Δανία	1,65	0,28	0,44	2,37
Γαλλία	1,41	0,37	0,42	2,20
Βέλγιο	1,60	0,13	0,42	2,15
ΕΕ-15	1,25	0,25	0,41	1,91
Ολλανδία	1,10	0,27	0,51	1,88
Αγγλία	1,28	0,18	0,41	1,87
Αυστρία	1,13	0,11	0,53	1,77
Λουξεμβούργο	1,59	0,12		1,71
Ιρλανδία	0,80	0,11	0,26	1,17
Ιταλία	0,56	0,20	0,33	1,09
Ισπανία	0,50	0,15	0,30	0,95
Πορτογαλία	0,27	0,18	0,31	0,76
Ελλάδα	0,20	0,14	0,29	0,63

Πηγή: *European Competitiveness Report*, 2004, σ. 55.

(δ) *Η σημασία των τεχνολογιών ICT*: Οι τεχνολογίες πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών (Information & Communications Technologies, ICT) αποτελούν ένα βασικό στοιχείο των κοινωνιών που βασίζονται στη γνώση και ένα σοβαρό συμπλήρωμα στις ερευνητικές δραστηριότητες (R&D). Οι δαπάνες για τις τεχνολογίες αυτές, τα μερίδια σε επενδύσεις και παραγωγή αυξάνονται στις ΗΠΑ και την ΕΕ (αν και με διαφορετικούς ρυθμούς στα κράτη – μέλη).⁹⁴ Οι τεχνολογίες αυτές μπορούν να ειπωθούν τόσο ως καθεαυτή καινοτομία, λόγω του χαρακτήρα της γενικότερης μορφής που έχουν, όσο και ως όχημα για περαιτέρω καινοτομίες σε διάφορους άλλους κλάδους και τομείς. Σε αντίθεση με τις παραδοσιακές μορφές επενδύσεων κεφαλαίου, οι τεχνολογίες πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών αντιπροσωπεύουν τεχνολογία γενικότερων εφαρμογών της οποίας η συνεισφορά στην παραγωγικότητα και την οικονομική ανάπτυξη είναι μεγαλύτερη απ' ό,τι το άμεσο αποτέλεσμα των κλάδων που παράγουν τις τεχνολογίες αυτές, ενώ έχουν θετικές επιπτώσεις στην αύξηση του προϊόντος και της παραγωγικότητας. Οι

τεχνολογίες πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών αποτελούν ένα κεντρικό στοιχείο για καινοτομική επιτυχία των σύγχρονων οικονομιών.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90, διάφορα αίτια συνετέλεσαν στην επιτάχυνση της διάχυσης και ανάπτυξης των τεχνολογιών πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών. Τεχνολογική αλλαγή, σε συνδυασμό με μεγάλες μειώσεις τιμών, οδήγησαν σε μια σαρωτική χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας. Με τις εταιρίες έτοιμες να αξιοποιήσουν τις προσφερόμενες από τις νέες τεχνολογίες ευκαιρίες, η απελευθέρωση των τηλεπικοινωνιών και η ανάπτυξη της ιντερνετικής οικονομίας, δημιούργησε νέα δυναμική και επιθυμία για επενδύσεις στις νέες τεχνολογίες. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις ΗΠΑ, οι επιχειρηματικές επενδύσεις σε Η/Υ και περιφερειακό εξοπλισμό, μετρούμενες σε πραγματικές τιμές, τετραπλασιάστηκαν για το χρονικό διάστημα 1995-1999, ενώ γρήγορη ανάπτυξη εκτιμάται και για την ΕΕ αν και σε μικρότερους ρυθμούς, σε σύγκριση με τις ΗΠΑ.

Ένα κοινό χαρακτηριστικό των κρατών – μελών τα οποία κατά τα τελευταία χρόνια παρουσιάζουν υψηλή αύξηση παραγωγικότητας, συγκρίσιμη ή και μεγαλύτερη απ' ό,τι οι ΗΠΑ, είναι η διάχυτη χρήση των τεχνολογιών πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών. Κατά γενική ομολογία η ανάκαμψη της παραγωγικότητας κατά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 90 στις ΗΠΑ και σε μερικά Κράτη – Μέλη της ΕΕ συνδέεται στενά με τη χρήση και διάχυση των τεχνολογιών πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών σε ένα ευρύ και διαρκώς αυξανόμενο σύνολο οικονομικών δραστηριοτήτων.

Η διαφορά παραγωγικότητας μεταξύ ΕΕ και ΗΠΑ κατά τα τελευταία χρόνια οφείλεται κατά ένα μέρος στο χαμηλότερο επίπεδο δαπανών για τις τεχνολογίες πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών. Κατά την περίοδο 1992-99 ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης των δαπανών για τεχνολογίες πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών ήταν 4,8% στην ΕΕ σε σύγκριση με 8,1% στις ΗΠΑ. Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά το 1999 οι δαπάνες στην ΕΕ για τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνιών αντιστοιχούσαν σαν ποσοστό στο 75% των αντίστοιχων δαπανών στις ΗΠΑ, σε σύγκριση με 90% που ήσαν το 1992.⁹⁵ Εμπειρικοί υπολογισμοί δείχνουν ότι η συνεισφορά των τεχνολογιών πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών στην οικονομική ανάπτυξη στην ΕΕ κατά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 90 είναι περίπου 0,4 έως 0,5 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ στις ΗΠΑ οι εκτιμήσεις κυμαίνονται από 0,8 έως 1.⁹⁶ Τα οφέλη από την παραγωγή και χρήση των τεχνολογιών πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών πραγματοποιούνται μέσω διαφόρων δυνατοτήτων και μέσω αλλαγών διαφόρων επιχειρηματικών πρακτικών. Ουσιαστικά, ο ρόλος των τεχνολογιών πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών στις επιχειρήσεις έχει σχέση με την επεξεργασία της πληροφορίας μειώνοντας έτσι κόστη που συνδέονται με συντονισμό (π.χ. διαχείριση αποθεμάτων) τα οποία είναι υπαρκτά σε μια αποκεντρωμένη οικονομία.

Οι επιχειρήσεις σαφέστατα ωφελούνται από βελτιώσεις στην οργάνωση της παραγωγής και της διανομής, από καλύτερη διαχείριση των αποθεμάτων και από μείωση δαπανών που συνδέονται με αντικατάσταση πιο αποτελεσματικών και ισχυρών Η/Υ για ορισμένες κατηγορίες γραφείου. Η χρήση των τεχνολογιών πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών καθιστά δυνατή τη βελτίωση των συνθηκών ανταγωνισμού, αυξάνοντας έτσι την αποτελεσματικότητα και μειώνοντας τις τιμές. Τέλος, η εμφάνιση νέων βιομηχανιών και κλάδων κατέστη δυνατή μόνο από την εντατική χρήση των τεχνολογιών πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών.

Η αύξηση παραγωγικότητας στις ανεπτυγμένες οικονομίες προσδιορίζεται λιγότερο από τη συσσώρευση κεφαλαίου και περισσότερο από την καινοτομία η οποία δημιουργείται σε ιδιωτικά και δημόσια ερευνητικά ινστιτούτα, καθώς επίσης και μέσα στις επιχειρήσεις. Επομένως, οι συνθήκες που καθιστούν δυνατή την καινοτομία είναι πολύ σημαντικές, ειδικότερα όταν συνδυάζονται με συνθήκες οι οποίες διευκολύνουν τη χρήση των τεχνολογιών πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών. Ένα καλό παράδειγμα είναι η δραματική ανάπτυξη κατά τα τελευταία χρόνια της βιοτεχνολογίας και των τεχνολογιών που συνδέονται με τη ζωή (life sciences), μια σημαντική εξέλιξη η οποία δεν θα ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί χωρίς την διάχυση και τις καινοτομίες που συνδέονται με τις τεχνολογίες πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών.

9.6 Διεθνείς τάσεις στις δαπάνες και επενδύσεις για τεχνολογίες Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών

(α) *Δαπάνες για ICT*: Οι δαπάνες, η παραγωγή και οι επενδύσεις αυξάνονται, αν και με διαφορετικούς ρυθμούς στις διάφορες χώρες. Η δαπάνη για τεχνολογίες ICT μετρά τη διάχυση των προϊόντων και υπηρεσιών των τεχνολογιών ICT (εξοπλισμός Η/Υ και περιφερειακός εξοπλισμός, εξοπλισμός τηλεπικοινωνιών, λογισμικό και τηλεπικοινωνιακές υπηρεσίες) και κατά συνέπεια την απορρόφηση των τεχνολογιών αυτών από τις εταιρίες, νοικοκυριά και τον κρατικό τομέα.⁹⁷

Οι δαπάνες για τεχνολογίες ICT στην ΕΕ-15 κατά μέσο όρο είναι μικρότερες απ' ότι στις ΗΠΑ, παρόλο που υπάρχουν αξιοσημείωτες εξαιρέσεις, όπως για παράδειγμα η Σουηδία και η Αγγλία που οι δαπάνες για ICT (σαν ποσοστό του ΑΕΠ) είναι στο ίδιο επίπεδο με τις ΗΠΑ. Τα συγκριτικά στοιχεία για την περίοδο 1992-1998 ανάμεσα στις διάφορες περιοχές σε σχέση με τις δαπάνες για τεχνολογίες ICT (ως ποσοστό του ΑΕΠ) και την παραγωγή του κλάδου των τεχνολογιών ICT είναι απογοητευτικά για την Ελλάδα που καταλαμβάνει την τελευταία θέση μεταξύ των χωρών της ΕΕ-15.

Από τον πίνακα προκύπτει ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις διάφορες χώρες. Έτσι, μικρές χώρες όπως η Σουηδία, η Ολλανδία και η Δανία παρουσιάζουν ποσοστά δαπανών για τεχνολογίες ICT που είναι μεγαλύτερα ή ίσα με

τα αντίστοιχα ποσοστά για τις ΗΠΑ, ενώ μεγάλες χώρες όπως Γερμανία, Ιταλία και Ισπανία βρίσκονται πίσω. Το συνολικό αποτέλεσμα είναι ότι οι δαπάνες για ICT (ως ποσοστό ΑΕΠ) στην ΕΕ είναι χαμηλότερες κατά 2,5 ποσοστιαίες μονάδες (ή περίπου κατά το 1/3) από τις αντίστοιχες δαπάνες στις ΗΠΑ.

Πίνακας 9.8
Διεθνής Σύγκριση Δαπανών και Παραγωγής Τεχνολογιών ICT

Χώρες	Ποσοστό Συμμετοχής ICT στην απασχόληση του κλάδου παραγωγής (Business sector) 1998	Ποσοστό Συμμετοχής ICT στην προστιθέμενη αξία (value added) του κλάδου παραγωγής (Business sector) 1998	Δαπάνες για τεχνολογίες ICT ως ποσοστό ΑΕΠ 1998	Δαπάνες για τεχνολογίες ICT ως ποσοστό ΑΕΠ 1992-1999
Βέλγιο/Λουξεμβούργο	4,3	5,8	5,7	5,6
Δανία	5,1	-	6,7	6,6
Γερμανία	3,1	6,1	5,1	5,3
Ελλάδα	-	-	5,1	3,8
Ισπανία	-	-	4,0	3,9
Γαλλία	4,0	5,3	5,9	5,9
Ιρλανδία	4,6	-	6,4	5,9
Ιταλία	3,5	5,8	4,5	4,2
Ολλανδία	3,8	5,1	6,9	6,7
Αυστρία	4,9	6,8	4,7	4,8
Πορτογαλία	2,7	5,6	5,1	4,5
Φιλανδία	5,6	8,3	5,7	5,6
Σουηδία	6,3	9,3	9,5	8,2
Αγγλία	4,8	8,4	9,0	8,1
ΕΕ (*)	4,0	6,4	6,0	5,6
Ιαπωνία	3,4	5,8	6,2	6,0
ΗΠΑ	3,9	8,7	8,7	8,1
Ελβετία	6,0	-	7,3	7,3
Αυστραλία	2,6	4,1	8,5	8,1
Καναδάς	4,6	6,5	8,1	7,6

(*) Μεσοσταθμισμένο (Weighted average) ΑΕΠ(1990)

Πηγή: *European Competitiveness Report 2001*, σ. 36

Το χαμηλότερο επίπεδο δαπανών για τεχνολογίες ICT στην ΕΕ έναντι των ΗΠΑ, αντανακλά εν μέρει το μικρότερο μέγεθος του τομέα παραγωγής τεχνολογιών ICT, αλλά επίσης τη μικρότερη δυναμική που υπάρχει για δαπάνες σε τεχνολογίες ICT από τον κρατικό τομέα και τα ιδιωτικά νοικοκυριά. Η περίπτωση της Αυστραλίας αποδεικνύει ότι ένας μεγάλος τομέας παραγωγής τεχνολογιών ICT δεν είναι

προϋπόθεση για υψηλές δαπάνες σε τεχνολογίες ICT, αφού η Αυστραλία είναι ανάμεσα στις χώρες με υψηλές δαπάνες σε τεχνολογίες ICT παρόλο που ο τομέας παραγωγής τεχνολογιών ICT στη χώρα αυτή περιλαμβάνει μόνο το 2,6 % της συνολικής απασχόλησης στον παραγωγικό τομέα (business sector), ενώ παράγει το 4,1 % της προστιθέμενης αξίας.

Καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 90, οι δαπάνες για τεχνολογίες ICT αυξήθηκαν τόσο στην Ευρώπη (κατά μέσο όρο 4,7 % ανά έτος) όσο και στις ΗΠΑ (κατά μέσο όρο 7,8 % ανά έτος), με ουσιαστική επιτάχυνση για τις ΗΠΑ κατά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 90 (από 7,3 ανά έτος σε 8,1 %). Τα σχετικά στοιχεία παρουσιάζονται στον επόμενο πίνακα. Οι ετήσιοι ρυθμοί αύξησης των δαπανών για ICT στην ΕΕ φαίνεται να σχετίζονται με οικονομικούς κύκλους, αυξανόμενες πάνω από το μέσο όρο σε περιόδους ισχυρής οικονομικής ανάπτυξης και μειούμενοι σε περιόδους βραδείας οικονομικής ανάπτυξης. Στις ΗΠΑ και για την ίδια εξεταζόμενη περίοδο, τόσο η συνολική ανάπτυξη όσο και η ανάπτυξη των δαπανών για ICT είναι πιο ομαλή.

Στην περίπτωση της Ελλάδας και της Πορτογαλίας οι υψηλοί ρυθμοί αύξησης των δαπανών για ICT αντανακλούν τις μεγάλες επενδύσεις σε υποδομές τηλεπικοινωνιών, επενδύσεις που οι πλειοψηφία των χωρών της ΕΕ είχαν ήδη πραγματοποιήσει νωρίτερα. Η διαφορά μεταξύ ΕΕ και ΗΠΑ σε δαπάνες για τεχνολογίες ICT μεγάλωσε κατά το χρονικό διάστημα 1992-1999 από 2,3 ποσοστιαίες μονάδες διαφορά υπέρ των ΗΠΑ το 1992 σε 2,7 ποσοστιαίες μονάδες διαφορά υπέρ των ΗΠΑ το 1999. Οι δαπάνες για τεχνολογίες ICT στην ΕΕ εκφραζόμενες ως ποσοστό των αντίστοιχων δαπανών στις ΗΠΑ μειώθηκαν από 90 % το 1992 σε 75 % το 1999. Η σχετική αυτή εξέλιξη παρουσιάζεται στο επόμενο σχήμα.

β) Επενδύσεις για ICT: Στην ΕΕ οι επενδύσεις για τεχνολογίες ICT αντιστοιχούν περίπου στο 1/3 των συνολικών δαπανών για την απόκτηση τεχνολογιών ICT. Οι τάσεις για τις επενδύσεις σε ICT είναι παρόμοιες με εκείνες των δαπανών για ICT. Οι επενδύσεις στις ΗΠΑ για τεχνολογίες ICT, ως ποσοστό του ΑΕΠ είναι υψηλότερες από τις αντίστοιχες στην ΕΕ στην οποία οι επενδύσεις παρόλο που αυξάνονται μειώνονται σε σχέση με τις αντίστοιχες επενδύσεις στις ΗΠΑ. Επίσης, σε καμία από τις χώρες της ΕΕ, σε αντίθεση με ότι παρουσιάστηκε με τις δαπάνες για απόκτηση τεχνολογιών ICT, η επενδυτική δαπάνη σε τεχνολογίες ICT (ως ποσοστό του ΑΕΠ) δεν πλησίασε τις αντίστοιχες δαπάνες στις ΗΠΑ, όπου το 1999 οι επενδύσεις σε ICT ήταν περίπου διπλάσιες απ' ότι στην ΕΕ. Τα σχετικά στοιχεία παρουσιάζονται στον πίνακα 9.9.

Πίνακας 9.9

Ετήσιοι ρυθμοί ανάπτυξης των δαπανών για τεχνολογίες ICT (1992-1999, %)

Χώρες	1992-95	1995-99	1992-99	Επιτάχυνση (δεύτερο ήμισυ – πρώτο ήμισυ)
Βέλγιο/Λουξεμβούργο	6,8	4,6	5,5	-2,2
Δανία	7,6	4,7	5,9	-2,9
Γερμανία	5,8	2,6	3,9	-3,2
Ελλάδα	23,7	8,3	14,6	-15,5
Ισπανία	-1,7	5,2	2,2	6,9
Γαλλία	5,7	3,2	4,3	-2,4
Ιρλανδία	9,4	10,1	9,8	0,8
Ιταλία	0,3	5,5	3,3	5,2
Ολλανδία	7,0	5,5	6,1	-1,5
Αυστρία	5,1	3,5	4,2	-1,6
Πορτογαλία	24,9	6,5	14,0	-18,4
Φιλανδία	12,6	5,2	8,3	-7,3
Σουηδία	-1,7	5,1	2,1	6,8
Αγγλία	4,2	8,1	6,4	3,9
ΕΕ	4,7	4,8	4,7	0,1
ΗΠΑ	7,3	8,1	7,8	0,9

Πηγή: *European Competitiveness Report*, 2001, σ. 37.

Πίνακας 9.10

Επενδύσεις σε τεχνολογίες ICT ως ποσοστό ΑΕΠ (%)

Χώρες	Επενδύσεις ICT /ΑΕΠ			Σύνολο Παγίων Επενδύσεων /ΑΕΠ		
	1992	1999	Διαφορά 1999-1992	1992	1999	Διαφορά 1999-1992
Βέλγιο/Λουξεμβούργο	2,12	2,59	0,47	21,29	20,99	-0,3
Δανία	2,04	2,72	0,68	18,14	20,97	2,83
Γερμανία	1,74	2,17	0,43	24,04	21,29	-2,76
Ελλάδα	0,75	1,80	1,05	21,32	23,0	1,69
Ισπανία	1,52	1,58	0,06	23,09	23,69	0,6
Γαλλία	1,7	2,05	0,35	20,93	18,86	-2,07
Ιρλανδία	1,82	2,32	0,5	16,59	24,13	7,53
Ιταλία	1,49	1,77	0,28	20,47	18,43	-2,04
Ολλανδία	2,23	3,09	0,86	21,32	21,47	0,15
Αυστρία	1,61	1,89	0,28	23,5	23,65	0,15
Πορτογαλία	0,96	1,81	0,85	25,01	27,48	2,46
Φιλανδία	1,61	2,48	0,87	19,61	19,28	-0,32

Σουηδία	2,49	3,64	1,15	18,26	16,47	-1,79
Αγγλία	2,43	3,76	1,33	16,53	17,97	1,44
ΕΕ	1,81	2,42	0,61	20,72	21,26	0,54
ΗΠΑ	2,6	4,54	1,94	17,01	20,33	3,32

Πηγή: *European Competitiveness Report*, 2001, σ. 37.

(γ) *Δείκτες ανάπτυξης ICT*: Η σημασία της ICT για τις σύγχρονες οικονομίες της γνώσης επιβάλλει τη συστηματική μέτρηση και αξιολόγηση αφ' ενός μεν της διάχυσης της ICT, αφ' ετέρου των επιδόσεων στους τομείς ανάπτυξης και επιχειρησιακής δράσης. Για το σκοπό αυτό ο ΟΟΣΑ έχει καταρτίσει είκοσι δύο (22) δείκτες για την παρακολούθηση της εξέλιξης βασικών μεγεθών της ICT τόσο σε επίπεδο εθνικών οικονομιών όσο και συνολικά (πίν. 9.11). Οι δείκτες καλύπτουν επιδόσεις στις τηλεπικοινωνίες, στη χρήση Η/Υ, στην επιχειρηματική δράση, στις καινοτομίες ICT και στη διάχυση της ICT στην οικονομική δραστηριότητα. Από τα στοιχεία αυτά (OECD, *ICT Outlook 2004*) επιβεβαιώνονται τα συμπεράσματα για την υπεροχή των Η.Π.Α έναντι Ε.Ε και Ιαπωνίας, καθώς και ο έντονος βαθμός διαφοροποίηση μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Πίνακας 9.11

Δείκτες Ανάπτυξης ICT

1. Γραμμές πρόσβασης και κανάλια συνολικά για ΟΟΣΑ (Access lines and channels in total for OECD)
2. Συνδρομητές κινητών συνολικά για ΟΟΣΑ
3. Συνδρομητές Ιντερνέτ
- 4α. Συνδρομητές broadband ανά 1000 κατοίκους στις χώρες ΟΟΣΑ
- 4β. Διαθεσιμότητα ψηφιακών γραμμών σύνδεσης (DSL), (Digital Subscriber Lines)
5. Συνδρομητές καλωδιακής τηλεόρασης
- 6α. Νοικοκυριά με πρόσβαση στο Ιντερνέτ
- 6β. Νοικοκυριά με πρόσβαση σε Η/Υ στο σπίτι
- 7α. Διείσδυση Εταιριών σε Ιντερνέτ ανάλογα με την απασχόληση
- 7β. Εταιρίες που χρησιμοποιούν το Ιντερνέτ και εταιρίες που λαμβάνουν εντολές από το Ιντερνέτ
8. Ποσοστό επαγγελματιών σχετιζόμενων με ICT στο σύνολο της απασχόλησης
- 9α. Συνολικά Έσοδα από υπηρεσίες τηλεπικοινωνιών στον ΟΟΣΑ
- 9β. Συνολικά Έσοδα από κινητή τηλεφωνία στον ΟΟΣΑ
- 9γ. Συνολικές επενδύσεις για τηλεπικοινωνιακή υποδομή στον ΟΟΣΑ
- 10α. Ποσοστό προστιθέμενης αξίας ICT στη συνολική προστιθέμενη αξία του επιχειρηματικού τομέα στον ΟΟΣΑ
- 10β. Δαπάνες R&D σε επιλεγμένες βιομηχανίες ICT
- 11α. Ευρεσιτεχνίες ICT ως ποσοστό του εθνικού συνόλου ΕΡΟ σε ορισμένες χώρες
- 11β. Ποσοστό κρατών στις ευρεσιτεχνίες ICT στο ΕΡΟ (European Patent Office)

- 12.Εμπόριο σε προϊόντα και υπηρεσίες ICT
- 13.Οι πενήντα (50) πρώτες εταιρίες τηλεπικοινωνιών και πληροφορικής (IT)
- 14.Ποσοστό των υπηρεσιών που χρησιμοποιούν ICT στην προστιθέμενη αξία ανά εμπλεκόμενο άτομο (%)
- 15.Ποσοστό των επενδύσεων σε ICT ως ποσοστό (%) ΑΕΠ

Πηγή: OECD, *Information Technology Outlook*, 2004

9.7 Η ανάπτυξη των «υπηρεσιών προς τις επιχειρήσεις» και η αποβιομηχάνιση, δύο όψεις του ιδίου νομίσματος

Η υποχώρηση της βιομηχανίας σε όρους συγκριτικής δυναμικής βασικών δεικτών της οικονομίας (προστιθέμενη αξία, παραγωγή, απασχόληση κλπ) προς όφελος του τομέα των υπηρεσιών στις περισσότερες χώρες του Ο.Ο.Σ.Α. από τα μέσα της δεκαετίας του '70 και εξής, τροφοδότησε τη συζήτηση για την ερμηνεία του φαινομένου της γενικευμένης τάσης αποβιομηχάνισης αλλά και πλέον συγκεκριμένα της αποβιομηχάνισης σε εθνικό επίπεδο τόσο σε αναπτυγμένες χώρες όπως η Μεγάλη Βρετανία στην οποία η απασχόληση στη μεταποίηση από 38% περίπου το 1960 περιορίστηκε στο 22% στα μέσα της δεκαετίας του '90 και το βιομηχανικό ΑΕΠ το 1999 μόλις στο 23% περίπου όσο και σε ενδιάμεσες χώρες όπως η Ελλάδα στην οποία το βιομηχανικό ΑΕΠ περιορίστηκε, στα μέσα της δεκαετίας του '90, στο 13,6% και η βιομηχανική απασχόληση στο 24,2%.⁹⁸

Ήδη στο ξεκίνημα του 21^{ου} αιώνα οι υπηρεσίες παράγουν το 70% περίπου του ΑΕΠ στις χώρες της Ε.Ε., η δε μεταποιητική βιομηχανία εκτιμάται ότι είναι καταναλωτής του 30% περίπου των «υπηρεσιών προς τις επιχειρήσεις».⁹⁹ «Οι υπηρεσίες προς τις επιχειρήσεις» αποτελούν το σημαντικότερο τομέα της οικονομίας της Ε.Ε. συγκεντρώνουν το 55% της απασχόλησης και ανάλογο ποσοστό της προστιθέμενης αξίας της οικονομίας της αγοράς αφού τα ποσοστά για τις διάφορες χώρες κυμαίνονται από 44% για τη Φινλανδία έως το 61% για την Ολλανδία.¹⁰⁰ Οι υπηρεσίες αυτές καλύπτουν τέσσερις κύριες ομάδες δραστηριοτήτων: τις επιχειρηματικές υπηρεσίες, τα διανεμητικό εμπόριο, τις υπηρεσίες δικτύου και τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες. Οι υπηρεσίες προς τις επιχειρήσεις σύμφωνα με τη στατιστική ονοματολογία των δραστηριοτήτων της Ε.Ε., NACE παρουσιάζονται στον πιν. 9.12.

Οι επιχειρηματικές υπηρεσίες περιλαμβάνουν τις υπηρεσίες πληροφορικής και τις επαγγελματικές υπηρεσίες που θεωρούνται οι κινητήριες δυνάμεις της οικονομίας της γνώσης ενώ η απόδοση των λοιπών υπηρεσιών είναι απόλυτα συνυφασμένη με το επίπεδο ενσωμάτωσης σύγχρονων τεχνολογιών και μεθόδων.

Πίνακας 9.12
Ορισμός των «υπηρεσιών προς τις επιχειρήσεις» (Business – related Services)

Κατανομή δραστηριοτήτων	Περιεχόμενο Δραστηριοτήτων	Ταξινόμηση κατά NACE
1. Επιχειρηματικές Υπηρεσίες (Business Services)	<p>Η ομάδα αυτή μπορεί να διακριθεί σε δύο υποκατηγορίες υπηρεσιών:</p>	NACE 70-74
	<p><i>a. Παροχή Υπηρεσιών Εντασης Γνώσης</i></p>	
	<p>Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται υπηρεσίες όπως:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών σε θέματα πληροφορικής • Παροχή υπηρεσιών management • Παροχή υπηρεσιών R&D • Διαφημιστικές υπηρεσίες • Υπηρεσίες εξειδικευμένης κατάρτισης (training) 	
	<p><i>b. Παροχή λειτουργικών Υπηρεσιών (Operational Services)</i></p>	
	<p>Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται υπηρεσίες όπως:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Βιομηχανικοί καθαρισμοί, • Υπηρεσίες Ασφάλειας • Υπηρεσίες Γραμματειακής Υποστήριξης 	
2. Υπηρεσίες Διανεμητικού	Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται επιχειρήσεις οι οποίες διευκολύνουν τη διανομή	

Εμπορίου (Distributive Trade)	προϊόντων και υπηρεσιών προς άλλους τομείς της οικονομίας και τους τελικούς καταναλωτές	NACE 50-52
3. Υπηρεσίες Δικτύων Διανομής (Network Services)	Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται υπηρεσίες διανομής ηλεκτρισμού, αερίου και νερού, καθώς επίσης και υπηρεσίες μεταφορών και επικοινωνιών	NACE 40-41, 60-64
4. Χρηματοοικονομικές Υπηρεσίες (Financial Services)	Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται επιχειρήσεις οι οποίες προσφέρουν χρηματοοικονομικές υπηρεσίες, όπως τράπεζες και ασφαλιστικές εταιρείες.	NACE 65-67

Οι «υπηρεσίες προς τις επιχειρήσεις» είναι ο πλέον δυναμικός τομέας από πλευράς δημιουργίας νέων επιχειρήσεων, αποτελεί την κύρια πηγή δημιουργίας νέων θέσεων απασχόλησης και προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό αν δεν καθορίζει τις επιδόσεις την υπόλοιπης οικονομίας (μεταποίηση δημόσιος τομέας). Η σημαντική ανάπτυξη που γνωρίζει ο τομέας από τη δεκαετία του '90 και εξής (πίν. 9.13, 9.14, 9.15) ερμηνευόταν συνήθως από τη διόγκωση των υπεργολαβικών αναθέσεων λειτουργιών υπηρεσιών που πριν τη διαρθρωτική κρίση παράγονταν εσωτερικά στις επιχειρήσεις και αυτό αφορά κύρια τη μεταποίηση.¹⁰¹

Πίνακας 9.13

Βασικά Στατιστικά Στοιχεία για τις Υπηρεσίες προς τις Επιχειρήσεις για την ΕΕ-15

	Υπηρεσίες προς τις επιχειρήσεις	% της συνολικής οικονομίας
Απασχόληση (1994)	11.635.000	8,5 %
Προστιθέμενη Αξία (1994) (MECU)	863.500	15,3 %
Αριθμός Εταιριών (1995)	2.690.130	15,0 %
Εξαγωγές (1993) (MECU)	31.785	2,0 %
Εισαγωγές (1993) (MECU)	34.107	2,0 %

Πηγή: *The Contribution of Business Services to Industrial Performance, A Common Policy Framework, COM(1998) 534 final, 21/9/1998.*

Πίνακας 9.14

Ετήσιος Ρυθμός Αύξησης των Υπηρεσιών προς τις Επιχειρήσεις για την ΕΕ-15

	Υπηρεσίες προς τις επιχειρήσεις	Μεταποίηση και υπηρεσίες
Απασχόληση (1980-94)	5,5 %	0,4 %
Προστιθέμενη Αξία (1980-94)	5,4 %	1,5 %
Εξαγωγές (1984-93)	8,7 %	5,1 %
Εισαγωγές (1984-93)	10,2 %	5,2 %

Πηγή: *The Contribution of Business Services to Industrial Performance, A Common Policy Framework, COM(1998) 534 final, 21/9/1998.*

Πίνακας 9.15

*Προστιθέμενη Αξία: Υπηρεσίες προς τις Επιχειρήσεις / Μεταποίηση (Manufacturing)
(% της συνολικής προστιθέμενης αξίας)*

	ΕΕ-15	ΗΠΑ
Υπηρεσίες προς τις Επιχειρήσεις	15,3 %	19,2 %
Μεταποίηση (Manufacturing)	21,2 %	18,0 %
Υπηρεσίες /Μεταποίηση	72,0 %	106,0 %

Πηγή: *The Contribution of Business Services to Industrial Performance, A Common Policy Framework, COM(1998) 534 final, 21/9/1998.*

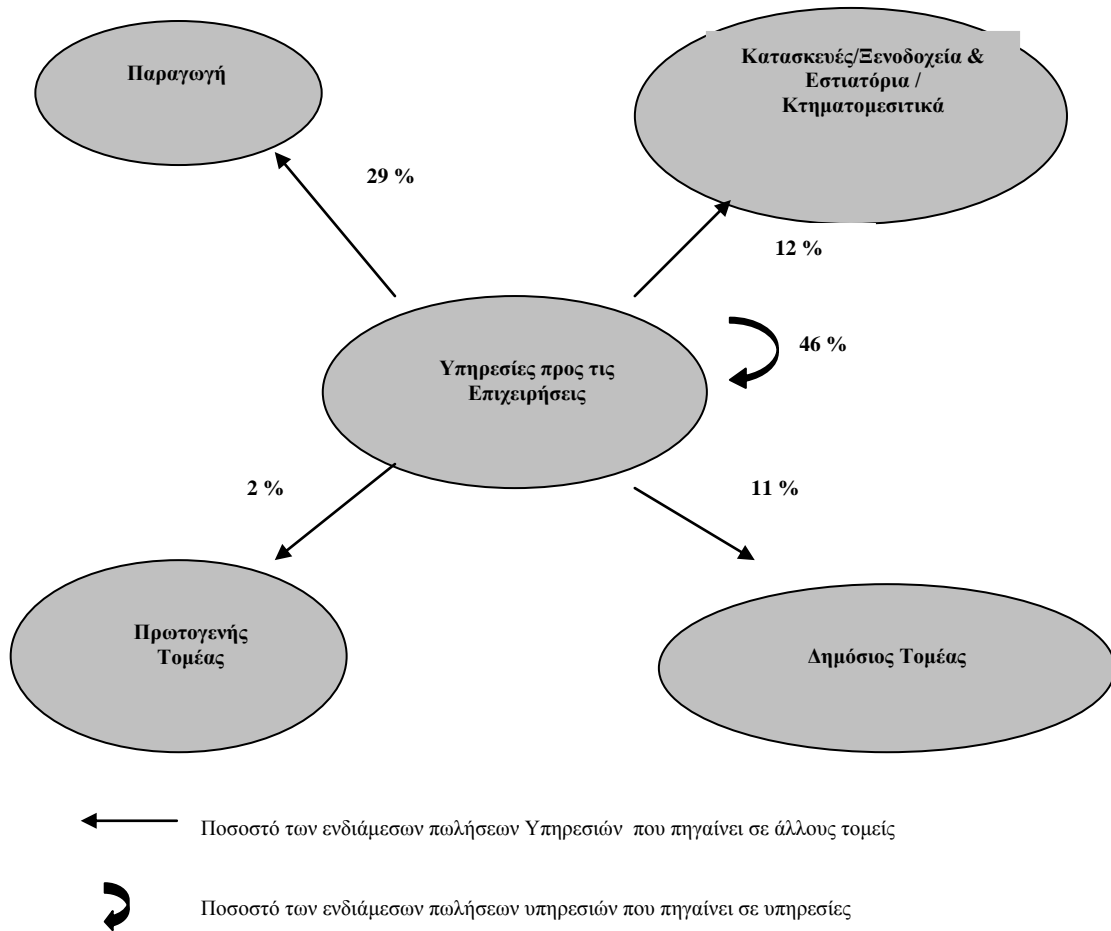
Πλέον πρόσφατες όμως αναλύσεις αναδεικνύουν ως σημαντικούς ερμηνευτικούς παράγοντες «τις μεταβολές στα συστήματα παραγωγής, την αύξηση της ευελιξίας,

τον εντονότερο ανταγωνισμό στις διεθνείς αγορές, τον αυξανόμενο ρόλο των ICT και της γνώσης, την ανάδυση νέων τύπων υπηρεσιών»,¹⁰² αλλά και το πλέον σημαντικό για την κατανόηση των νέων συνθηκών λειτουργίας του παραγωγικού συστήματος τη διείσδυση στην αλυσίδα αξιών όλων των επιχειρήσεων. Η ροή των προϊόντων των «υπηρεσιών προς τις επιχειρήσεις» στο πλαίσιο της σημερινής διάρθρωσης και ταξινόμησης των δραστηριοτήτων, του παραγωγικού συστήματος είναι ενδεικτική του υψηλού βαθμού αλληλοσυσχέτισης μεταξύ υπηρεσιών και επιχειρήσεων.

Σύμφωνα με πρόσφατες αναλύσεις για τον προσδιορισμό της σημασίας της αλληλοσυσχέτισης μεταξύ των διάφορων τομέων της οικονομίας ο τομέας των υπηρεσιών καταναλώνει το 46%, η μεταποίηση το 29% και ο δημόσιος τομέας το 11%. Είναι, επομένως, προφανές ότι η ανταγωνιστικότητα της σημερινής οικονομίας είναι απόλυτα εξαρτημένη από τις επιδόσεις του τομέα των «υπηρεσιών προς τις επιχειρήσεις» και ιδιαίτερα των επιδόσεων και της διείσδυσης των ICT καθώς και του επιπέδου της έρευνας και ανάπτυξης στην παραγωγικότητα της οικονομίας που αποτελεί το μέτρο και προοιωνίζει τις εξελίξεις στη διεθνή ανταγωνιστικότητα.

Η φύση της έντασης ειδικευμένης εργασίας και γνώσης των υπηρεσιών κινητήριων μοχλών της κοινωνίας της γνώσης αναδεικνύουν ως μείζον πρόβλημα το έλλειμμα δεξιοτήτων το οποίο πέραν των άμεσων επιπτώσεων στις επιδόσεις του παραγωγικού συστήματος αποτελεί αρνητικό παράγοντα για την προσέλκυση των ξένων άμεσων επενδύσεων που ενεργοποιούν του μηχανισμούς ανάπτυξης με τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων και θέσεων απασχόλησης. Στην περίπτωση της Ε.Ε. και όχι μόνο, έχει διαπιστωθεί ότι χωρίς την ανάπτυξη στις «υπηρεσίες προς τις επιχειρήσεις» η ανεργία θα ήταν σημαντικά υψηλότερη από σήμερα. Στα συμπεράσματα πρόσφατων αναλύσεων (2003-2004) για τις εξελίξεις στις Ε.Ε. αναφέρεται ότι: «Οι υπηρεσίες προς τις επιχειρήσεις υπήρξαν, κατά πολύ, η κύρια πηγή δημιουργίας θέσεων εργασίας στην ΕΕ. Οι υπηρεσίες προς τις επιχειρήσεις είναι επίσης ο πλέον δυναμικός τομέας όσον αφορά τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων. Πάνω από τα δύο τρίτα όλων των νέων επιχειρήσεων ξεκινούν τις δραστηριότητές τους στον τομέα των υπηρεσιών προς τις επιχειρήσεις. Ωστόσο, από την ανάλυση προκύπτει επίσης ότι η πρόσφατη ανάπτυξη της παραγωγικότητας του τομέα υστερεί αισθητά έναντι της αντίστοιχης προόδου στις ΗΠΑ. Ταυτόχρονα, η μελλοντική απασχόληση στον τομέα απειλείται από τη μετεγκατάσταση, προς τις ΗΠΑ και την Ασία, των θέσεων εργασίας στις υπηρεσίες – από τα κέντρα κλήσεων έως τις υπηρεσίες ΤΠ.

Σχήμα 9.1
Ροές πωλήσεων και υπηρεσιών

Πηγή: *The Competitiveness of business – related services and their contribution to the performance of European enterprises*, COM 747/2003, σ. 16.

Οι προκλήσεις που εντοπίστηκαν στην ανάλυση πρέπει να αντιμετωπιστούν επειγόντως. Ειδικά, ο ευρωπαϊκός τομέας των υπηρεσιών προς τις επιχειρήσεις διατρέχει τον κίνδυνο απώλειας αγορών. Εάν δεν εξασφαλιστεί η δημιουργία καλύτερων συνθηκών-πλαισίων για την αντιμετώπιση των προβλημάτων, ενδέχεται να προκύψει κίνδυνος ταχείας μετακίνησης της απασχόλησης – που σημειώθηκε ήδη σε ορισμένα τμήματα των υπηρεσιών προς τις επιχειρήσεις – προς άλλες περιοχές, όπως συνέβη σε πολλούς μεταποιητικούς τομείς. Αυτό θα ήταν ιδιαίτερα επιζήμιο για τους βιομηχανικούς τομείς, που εξαρτώνται όλοι από τη διαθεσιμότητα υποδομών υπηρεσιών πρώτης τάξης».¹⁰³

Ας επανέλθουμε τώρα στο ζήτημα της αποβιομηχάνισης που αποτελεί κύριο φαινόμενο της τελευταίας τριαντακονταετίας είτε από την πλευρά της «ωρίμανσης»

της οικονομίας είτε από την πλευρά της αποδιάρθρωσης βιομηχανικών κλάδων είτε ακόμα και ενός συνδυασμού και των δύο, στο πλαίσιο των διαδικασιών μετάβασης στην οικονομία της γνώσης και των συνακόλουθων οικονομικοκοινωνικού μετασχηματισμού. Οι ικανότητες των εθνικών οικονομιών διαχείρισης των φαινομένων της διαρθρωτικής κρίσης και προσαρμογής καθώς και της συμμετοχής στην κούρσα των μεγάλων τεχνολογικών αλλαγών προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό τον διεθνή ανταγωνισμό και τις εξελίξεις στο διεθνή καταμερισμό εργασίας. Οι πολιτικές και οι κρατικές παρεμβάσεις στην Ε.Ε. προς την κατεύθυνση αντιμετώπισης των σημαντικών μεταβολών στη δομή του παραγωγικού συστήματος που τουλάχιστον έως τη δεκαετία του '90 κυριαρχείται από τα ζητήματα των εξελίξεων στη βιομηχανία παρουσιάζονται στα επόμενα κεφάλαια με στόχο την πληρέστερη κατανόηση των γενικότερων εξελίξεων και του πλαισίου στο οποίο θα κινηθεί η ελληνική οικονομία και βιομηχανία την τελευταία τριαντακονταετία.

9.8 Η αδυναμία τεχνολογικής αλλαγής και οι κίνδυνοι περιθωριοποίησης

(α) *Τεχνολογική καθυστέρηση και χαμηλή διεθνής ανταγωνιστικότητα*: Έχουμε ήδη αναφερθεί στο ζήτημα της τεχνολογικής καθυστέρησης της ελληνικής οικονομίας τόσο όσον αφορά τις τεχνολογίες αιχμής (ICT, Βιοτεχνολογία, νανοτεχνολογία) όσο και τις δαπάνες και επενδύσεις R&D. Την αρνητική αυτή εικόνα συμπληρώνουν οι αρνητικότερες επιδόσεις της χώρας στην προσέλκυση ξένων άμεσων επενδύσεων (ΞΑΕ), σημαντικότατο παράγοντα προώθησης της τεχνολογικής αλλαγής.

Το χαμηλό επίπεδο επιχειρησιακής οργάνωσης με προβαλλόμενα βασικά αίτια τα διαρκή μορφολογικά προβλήματα όπως το ελάχιστο μέγεθος και ζητήματα management λόγω του οικογενειακού χαρακτήρα της ελληνικής επιχείρησης, καθώς επίσης το αρνητικό επιχειρηματικό περιβάλλον (γραφειοκρατικό κανονιστικό πλαίσιο, ρυθμιστικά εμπόδια, περιορισμοί πρόσβασης στο χρηματοπιστωτικό σύστημα) αποτελούν δύο επί πλέον σημαντικούς παράγοντες καθοριστικούς για τη διαμόρφωση του επιπέδου ανταγωνιστικότητας. Σύμφωνα με τα στοιχεία του World Economic Forum για την ανταγωνιστικότητα (πίνακες 9.16, 9.17, 9.18) η Ελλάδα βρίσκεται στην τελευταία θέση μεταξύ των δεκαπέντε χωρών της ΕΕ για το σύνολο των οκτώ κριτηρίων ανταγωνιστικότητας.¹⁰⁴

Οι ελληνικές επιδόσεις στην «κοινωνία της πληροφορίας» περιορίζονται στο 68,5% της μέσης επίδοσης των ΕΕ-15 και στο 53,9% των Η.Π.Α. Αντίστοιχα στην καινοτομία και R&D τα μεγέθη είναι 78 % και 56,6 % έναντι 79,7 % και 66,2 % για το επιχειρηματικό περιβάλλον .

Πίνακας 9.16
Κατάταξη Ευρωπαϊκών Κρατών

Χώρα	Κατάταξη	Μ.Ο βαθμολογίας Κοινωνία της Πληροφορίας	Κοινωνία της Πληροφορίας	Καινοτομία, Έρευνα και Ανάπτυξη	Απελευθέρωση της Αγοράς	Δίκτυα	οικονομικές υπηρεσίες	Επιχειρηματικό περιβάλλον	Κοινωνική συνοχή	Αειφόρος ανάπτυξη
Φιλανδία	1	5,8	5,78	5,87	5,36	6,33	6,13	5,48	5,46	5,97
Δανία	2	5,63	5,68	4,87	5,14	6,51	5,96	5,6	5,52	5,78
Σουηδία	3	5,62	5,71	5,57	4,91	6,37	5,8	5,29	5,46	5,89
Μ. Βρετανία	4	5,3	4,96	4,67	5,11	5,78	6,1	5,62	4,86	5,3
Ολλανδία	5	5,21	4,99	4,46	4,94	6,04	5,67	4,71	5,29	5,57
Γερμανία	6	5,18	4,95	4,9	4,64	6,36	5,62	4,64	4,37	5,96
Λουξεμβούργο	7	5,14	4,98	3,57	4,96	6,22	5,72	5,17	5,19	5,28
Γαλλία	8	5,03	4,52	4,68	4,65	6,1	5,68	4,68	4,72	5,2
Αυστρία	9	4,94	4,69	4,27	4,54	5,76	5,48	4,28	4,88	5,64
Βέλγιο	10	4,88	4,08	4,45	4,63	5,74	5,39	4,69	5,12	4,91
Ιρλανδία	11	4,69	4,14	4,18	4,47	4,89	5,59	5,3	4,62	4,35
Ισπανία	12	4,47	3,71	3,93	4,5	5,34	5,14	4,32	4,38	4,48
Ιταλία	13	4,38	3,94	3,87	4,4	5,3	4,92	3,64	4,24	4,74
Πορτογαλία	14	4,25	3,86	3,44	4,1	5,35	4,9	3,69	4,15	4,29
Ελλάδα	15	4	3,16	3,44	3,96	4,99	4,74	3,78	3,9	4
ΗΠΑ		5,55	5,86	6,08	5,11	5,85	5,82	5,71	5,04	4,96

Πίνακας 9.17

Κατάταξη και βαθμολογία των νέων υπό ένταξη χωρών στην ΕΕ

	Κατάταξη	Μ.Ο βαθμολογίας	Κοινωνία της Πληροφορίας	Καινοτομία, Έρευνα και Ανάπτυξη	Απελευθέρωση της Αγοράς	Δίκτυα υποδομικών οικονομικών υπηρεσιών	Επιχειρηματικό περιβάλλον	Κοινωνική συνοχή	Αειφόρος ανάπτυξη	
Εσθονία	1	4,64	4,92	3,82	4,40	4,98	5,43	4,90	4,20	4,44
Σλοβενία	2	4,36	4,38	3,92	4,06	5,21	4,69	3,76	4,24	4,60
Λετονία	3	4,34	3,62	3,86	4,44	4,35	4,84	4,87	4,47	4,29
Μάλτα	4	4,20	4,42	2,99	4,03	4,81	5,27	4,00	4,83	3,24
Τσεχία	5	4,16	3,62	3,34	4,01	5,19	4,03	4,18	4,40	4,48
Ουγγαρία	6	4,12	3,24	3,47	4,10	4,57	4,87	4,41	4,19	4,09
Λιθουανία	7	4,05	3,36	3,57	4,10	4,51	4,67	4,38	3,69	4,17
Σλοβακία	8	3,89	3,29	3,34	3,84	4,50	4,39	3,43	3,83	4,53
Πολωνία	9	3,68	2,95	3,53	3,75	4,00	4,26	3,56	3,42	3,99
Τουρκία	10	3,45	2,61	2,72	3,68	4,01	3,99	3,64	3,45	3,33
Ρουμανία	11	3,35	2,91	2,88	3,04	3,48	3,77	3,65	3,74	3,34
Βουλγαρία	12	3,25	2,66	2,94	3,26	3,54	3,64	3,81	3,07	3,08
Μ.Ο ΕΕ		4,97	4,61	4,41	4,69	5,81	5,52	4,74	4,81	5,16

Πίνακας 9.18

Σύγκριση Μ.Ο ΕΕ, ΗΠΑ, Μη ευρωπαϊκών κρατών ΟΟΣΑ και Ελλάδα

	Μ.Ο βαθμολογίας	Κοινωνία της Πληροφορίας	Καινοτομία, Έρευνα και Ανάπτυξη	Απελευθέρωση της Αγοράς	Δίκτυα υποδομικών οικονομικών υπηρεσιών	Επιχειρηματικό περιβάλλον	Κοινωνική συνοχή	Αειφόρος ανάπτυξη	
ΗΠΑ	5,55	5,86	6,08	5,11	5,85	5,82	5,71	5,04	4,96
Μ.Ο ΕΕ	4,97	4,61	4,41	4,69	5,81	5,52	4,74	4,81	5,16
Μ.Ο μη ευρωπαϊκών Χωρών									
ΟΟΣΑ	4,81	4,53	4,31	4,52	5,52	5,30	4,66	4,68	4,96
Ελλάδα	4,00	3,16	3,44	3,96	4,99	4,74	3,78	3,90	4,00

Πλέον ανησυχητική για τις ελληνικές προοπτικές είναι η διαπίστωση ότι επτά από τις νέες χώρες της διεύρυνσης της Ε.Ε έχουν επιδόσεις υψηλότερες της ελληνικής, ενώ σε σύγκριση με την Τουρκία η ελληνική οικονομία υπερέρχει κατά 15,9 % στη συνολική επίδοση, 21,1 % στην κοινωνία της πληροφορίας, 26,5 % στην καινοτομία και R&D και μόλις κατά 3,8 % στο επιχειρηματικό περιβάλλον.

Στα αρνητικά στοιχεία για την ανταγωνιστικότητα των ετών 2003-2004 που προαναφέρθηκαν αποτυπώνεται η αδυναμία της ελληνικής οικονομίας να αντιμετωπίσει με επιτυχία αφ' ενός μεν την κρίση της δεκαετίας του '70 αφ' ετέρου δε την αναγκαία διαρθρωτική προσαρμογή στις απαιτήσεις των ραγδαίων τεχνολογικών μεταβολών και των «νέων» συνθηκών της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας. Έτσι, από τις αρχές της δεκαετίας του '90, εμφανής γίνεται πλέον η χειροτέρευση της συγκριτικής της θέσης στο διεθνή ανταγωνισμό.

Το κατά κεφαλή ΑΕΠ της Ελλάδας κατά την τελευταία δεκαετία είναι μικρότερο του 70% του μέσου όρου του κατά κεφαλή ΑΕΠ της ΕΕ 15 και το χαμηλότερο μεταξύ των θεωρουμένων στις αρχές της δεκαετίας του '80 πλέον αδύναμων οικονομιών της Ε.Ο.Κ. της Πορτογαλίας, της Ισπανίας και της Ιρλανδίας. Περισσότερο όμως ανησυχητικό για τη μελλοντική θέση της ελληνικής οικονομίας στο διεθνή ανταγωνισμό είναι το γεγονός ότι στο ξεκίνημα του 21^{ου} αιώνα η Ελλάδα καταλαμβάνει την τελευταία θέση α) στη δημόσια δαπάνη για την εκπαίδευση (3,8% του ΑΕΠ έναντι 4,4% της Ιρλανδίας και της Ισπανίας και 6,7% της Πορτογαλίας) β) στον αριθμό χρηστών διαδικτύου (133 χρήστες ανά 1000 κατοίκους έναντι 184 της Ισπανίας, 234 της Ιρλανδίας και 361 της Πορτογαλίας), γ) στην ακαθάριστη εθνική δαπάνη σε έρευνα και ανάπτυξη (0,67% του ΑΕΠ έναντι 0,75% της Πορτογαλίας, 0,88% της Ισπανίας και 1,5% της Ιρλανδίας) και δ) στην άμεση προσέλκυση ξένων επενδύσεων (τα αποθέματα Α.Ξ.Ε. ως ποσοστό του ΑΕΠ το 2002 είναι μόλις 9,1% του ΑΕΠ στην Ελλάδα έναντι 33,4% στην Ισπανία, 36,1% στην Πορτογαλία και 128,9% της Ιρλανδίας).

Παρακολουθώντας την εξέλιξη των βασικών δεικτών παραγωγικότητας από τα μέσα της δεκαετίας του '70 και εξής οι αρνητικές αυτές εξελίξεις κρίνονται ως αναμενόμενες και αποτυπώνουν την αδυναμία α) αντιμετώπισης της διαρθρωτικής κρίσης του '70 β) επιτυχούς προσαρμογής στις νέες συνθήκες που επέβαλε η ένταξη στην Ε.Ο.Κ. η διεθνοποίηση της οικονομίας και η απελευθέρωση των αγορών στο πλαίσιο της ΟΝΕ.

Παρά το πλήθος των διαγνωστικών μελετών και των θεωρητικών προτάσεων για επί μέρους διαρθρωτικές προσαρμογές αλλά κύρια των ευκαιριών για ενεργή συμμετοχή των «αναλυτών» στη διαχείριση των ζητημάτων, πέραν των λογιστικών προσαρμογών αποτέλεσμα των οποίων ήταν η αποδοχή της ονομαστικής σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας, στο πλαίσιο της ΟΝΕ η ελληνική οικονομία φαίνεται ότι κινείται προς την κατεύθυνση της πραγματικής απόκλισης αφού υπονομεύθηκε η

παραγωγική της βάσης και κατά συνέπεια οι πραγματικές ανταγωνιστικές της δυνατότητες.

Η συνολική παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας την εικοσαετία 1974 – 1995 κινείται με ρυθμούς μεταβολής αρνητικούς (1974 – 1985: -0,5%, 1986-1990: -0,2%) έως το πολύ μηδενικούς (1991–1995: 0%). Την ίδια περίοδο οι ανταγωνιστικές οικονομίες επιτυγχάνουν θετικές επιδόσεις ενώ θετική είναι η εικόνα και για το σύνολό της Ε.Ε. 15. Η βελτίωση των συγκριτικών επιδόσεων της ελληνικής οικονομίας μετά το 1996 που υπερτερεί των λοιπών, πλην της Ιρλανδίας, χωρών δεν είναι σε θέση να μεταβάλει ουσιαστικά την ανταγωνιστική θέση της χώρας. Η αρνητική εξέλιξη της παραγωγικότητας κεφαλαίου καθώς και του δείκτη κερδοφορίας, ο οποίος ως τα μέσα της δεκαετίας είναι ο χειρότερος σε σχέση με τις «ανταγωνίστριες» χώρες και παραμένει σταθερά κάτω του μέσου όρου της Ε.Ε.15, αφ' ενός μεν ερμηνεύουν την αναποτελεσματικότητα και ανορθολογικότητα των επενδύσεων αφ' ετέρου δε δικαιολογούν την αποχή των Ξ.Α.Ε. από τα ελληνικά δρώμενα.

Ανάλογη είναι η θέση της ελληνικής οικονομίας όσον αφορά την παραγωγικότητα εργασίας, η οποία παρά τους ιδιαίτερα υψηλούς αυξητικούς ρυθμούς της τελευταίας δεκαετίας παραμένει στο 7,5% της μέσης παραγωγικότητας εργασίας της ΕΕ 15 και ξεπερνά μόνο την Πορτογαλία που μόλις πλησιάζει το 60% αντίστοιχα. Επίσης, ανάλογη ήταν η εικόνα και στη δεκαετία του '80 οπότε η σχετική παραγωγικότητα εργασίας ως προς την Ε.Ο.Κ 12 διαμορφωνόταν περί το 60% για την Ελλάδα και το 40% για την Πορτογαλία, χώρες με τις χειρότερες επιδόσεις στην Ε.Ο.Κ. 12.

Ως προς τους ρυθμούς μεταβολής της παραγωγικότητας εργασίας η ελληνική οικονομία, στη διάρκεια της περιόδου 1974 – 1995, παρουσιάζει ρυθμούς σημαντικά χαμηλότερους αφ' ενός μεν από αυτής της ΕΕ 15 αφ' ετέρου δε από το σύνολο των «ανταγωνιστριών» χωρών. Η εικόνα ανατρέπεται στη συνέχεια, οπότε με εξαίρεση το 1998 η παραγωγικότητα εργασίας της ελληνικής οικονομίας αυξάνεται με υψηλότερους ρυθμούς σε σχέση με το μέσο όρο της ΕΕ 15 αλλά και των «ανταγωνιστριών» χωρών με εξαίρεση την Ιρλανδία.

(β) Οι κίνδυνοι περιθωριοποίησης: Οι απογοητευτικές ανταγωνιστικές επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας σε συνδυασμό με την αποδιάρθρωση της παραγωγικής βάσης, που παρουσιάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο 2, συνθέτουν μια ιδιαίτερα αρνητική κατάσταση που δεν ανατρέπεται ούτε από την ονομαστική σύγκλιση με τον πυρήνα της Ευρωζώνης (ακόμα και με τα γνωστά λογιστικά προβλήματα) πολύ δε περισσότερο από διαπιστώσεις για φαινόμενα δυϊσμού¹⁰⁵ στο χώρο των επιχειρήσεων (παράλληλη συνύπαρξη τεχνολογικά και διοικητικά σύγχρονων επιχειρήσεων με τον κύριο κορμό των «καθυστερημένων» επιχειρήσεων).

Η δομή, τα χαρακτηριστικά, οι επιδόσεις και το πλαίσιο λειτουργίας της ελληνικής οικονομίας δεν την κατατάσσουν στις υπό ανάπτυξη οικονομίες, αλλά και ούτε στις αναπτυγμένες, από τις οποίες, στην προοπτική ολοκλήρωσης της κοινωνίας της γνώσης, φαίνεται να απομακρύνεται. Η αποδεκτή κατάταξη για την ελληνική οικονομία ,σύμφωνα και με τις προϋποθέσεις που θέτει η σύγχρονη (τέλη δεκαετίας του 90) βιβλιογραφία, είναι στην κατηγορία της «ενδιάμεσης» (intermediate) οικονομίας με αρκετές αποκλίσεις είτε προς την κατεύθυνση της κατηγορίας των υπό ανάπτυξη (π.χ. ανύπαρκτες ΞΑΕ) είτε των αναπτυγμένων χωρών (π.χ. κοινοβουλευτισμός, εξωτερική ασφάλεια, υγεία).

Η ελληνική οικονομία αυτή τη στιγμή, όσον αφορά τα τεχνολογικά χαρακτηριστικά και τη διεθνή ανταγωνιστικότητα, βρίσκεται σε μια «παγίδα» (το stuck –in – between syndrome) με περιορισμένες δυνατότητες και προοπτικές εξόδου, αφού το υφιστάμενο κυρίαρχο παραγωγικό σύστημα παράγει ακριβότερα από τους ανταγωνιστές χαμηλού κόστους και μη ανταγωνιστικά (τόσον όσον αφορά τις τιμές αλλά και όσον αφορά την ποιότητα) από τους ειδικευμένους ποιοτικούς παραγωγούς, ενώ εμφανίζει τις χειρότερες των επιδόσεων όσον αφορά την προσέλκυση ΞΑΕ.¹⁰⁶

Αν ως υπόθεση εργασίας, υιοθετηθεί το αυτονόητο που σημειώνεται στην πρόταση της επιτροπής για τη βιομηχανική ανταγωνιστικότητα των Η.Π.Α, δηλαδή ότι «η ανταγωνιστικότητα σε εθνικό επίπεδο βασίζεται σε υπέρτερη παραγωγικότητα και πιο συγκεκριμένα στην ικανότητα της οικονομίας να μετατοπίζει την παραγωγή προς δραστηριότητες υψηλής παραγωγικότητας, που με τη σειρά τους μπορούν να δημιουργήσουν υψηλούς πραγματικούς μισθούς» και υπενθυμίσουμε τις αντίστοιχες θέσεις της στρατηγικής της Λισσαβώνας για την ΕΕ, ο κύριος άξονας της ελληνικής στρατηγικής για έξοδο από την «παγίδα» δεν μπορεί παρά να είναι ο προσανατολισμός προς το μέλλον (κοινωνία της γνώσης) με αποτελεσματική αξιοποίηση και εκσυγχρονισμό του παραδοσιακού παραγωγικού πυρήνα.

Προτάσεις διλημματικές είτε παραγωγής χαμηλού κόστους ή ποιοτικές και σύγχρονες παραγωγές, πέραν της υπεραπλουστευτικής προσέγγισης αρνούνται την ιστορική πραγματικότητα φαινομένων μετάβασης και οικονομικοκοινωνικού μετασχηματισμού, όπου η συνύπαρξη του νέου με το παλιό αποτελεί το βασικό στοιχείο του παραγωγικού συστήματος και της εξέλιξης του. Δεν είναι άλλωστε τυχαία η αναφορά στη γνωστή έκθεση ΚΟΚ για την αναθεώρηση της στρατηγικής της Λισσαβώνας στην σημαντικότητα του βασικού κορμού της ευρωπαϊκής βιομηχανίας.¹⁰⁷

Οι κίνδυνοι περιθωριοποίησης της ελληνικής οικονομίας, στην περίπτωση που διατηρηθούν οι τάσεις απόκλισης από τους στόχους της στρατηγικής της Λισσαβώνας, θα πρέπει να θεωρηθούν περισσότερο από βέβαιοι. Ανεξάρτητα από τους όποιους λογιστικούς χειρισμούς και εκθέσεις για την σχετική ωραιοποίηση της κατάστασης (π.χ. ρυθμοί ανάπτυξης, στα ζητήματα ICT, R&D, παραγωγικότητα

εργασίας κλπ.) δεν είναι σε θέση να ανατρέψουν την σκληρή πραγματικότητα του δημόσιου χρέους, των ελλειμμάτων, της υψηλότερης γενικής και διαρθρωτικής ανεργίας, της υστέρησης του κανονιστικού πλαισίου, της κακής λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης, της τεχνολογικής καθυστέρησης και του αρνητικού επιχειρηματικού περιβάλλοντος.

Η σταδιακή βελτίωση των αρνητικών αυτών επιδόσεων αποτελεί προϋπόθεση για την συμμετοχή στις διαδικασίες μετάβασης της ΕΕ στην κοινωνία της γνώσης και μονόδρομο για την ανατροπή εμφανών τάσεων περιθωριοποίησης της ελληνικής οικονομίας.